

EESTI KULTUURILOO ÕPPEMATERJAL

II

VILJANDIMAA

EESTI KULTUURILOO ÕPPEMATERJAL

II

VILJANDIMAA

EESTI AJALOO- JA ÜHISKONNAÕPETAJATE SELTS

TALLINN 2011

Õppematerjali koostamist ja väljaandmist rahastas
Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium

Kogumiku koostaja Mare Oja

Teabetekstide koostajad Liivi Vislapuu ja Ain-Andris Vislapuu
Tööülesannete autor Liivi Vislapuu
Ekspert Ain-Andris Vislapuu

Teabetekstide toimetaja Mati Laur
Tööülesannete toimetaja Mare Oja
Keeletoimetaja Ene Sepp

© Eesti Ajaloo- ja Ühiskonnaõpetajate Selts, 2011

ISBN 978-9949-9214-0-9 (kogu teos)

ISBN 978-9949-9214-4-7 (2. osa)

ISBN 978-9949-9214-5-4 (PDF)

Eessõna

2010. aastal vastu võetud põhikooli ja gümnaasiumi riiklike õppekavade ajaloo ainekava rõhutab kodukoha ajaloo ja kultuuriloo tundmise tähtsust. Uue mõistena on ainekavas kultuurikeskkonna mõiste, mida saab omandada kodukoha kultuuri- ja ajaloo seoses. Ainekava seab eesmärgiks, et õpilased mõistaksid oma rolli kultuuripärandi säilitajana ja edasikandjana. Ajaloo õppimise põhimõtte on liikuda lähemalt kaugemale, alustades kodukoha ajaloost, luuakse käsitletava teema ja paigaga isiklik seos.

Ainekava eesmärkide täitmiseks on koostatud 17 raamatust koosnev õppekomplekt: igale maakonnale on oma raamat, lisaks eraldi raamatud Tallinna ja Tartu kohta.

Õppematerjali saab kasutada Eesti ajaloo õpetamisel nii põhikoolis kui ka gümnaasiumis kodukoohaümbruse ajaloo tundmaõppimiseks ning kultuurikeskkonna mõtestamiseks. Siit leiab õpetaja abi ka õppekäikude ja kultuurilooliste ekskursioonide korraldamiseks.

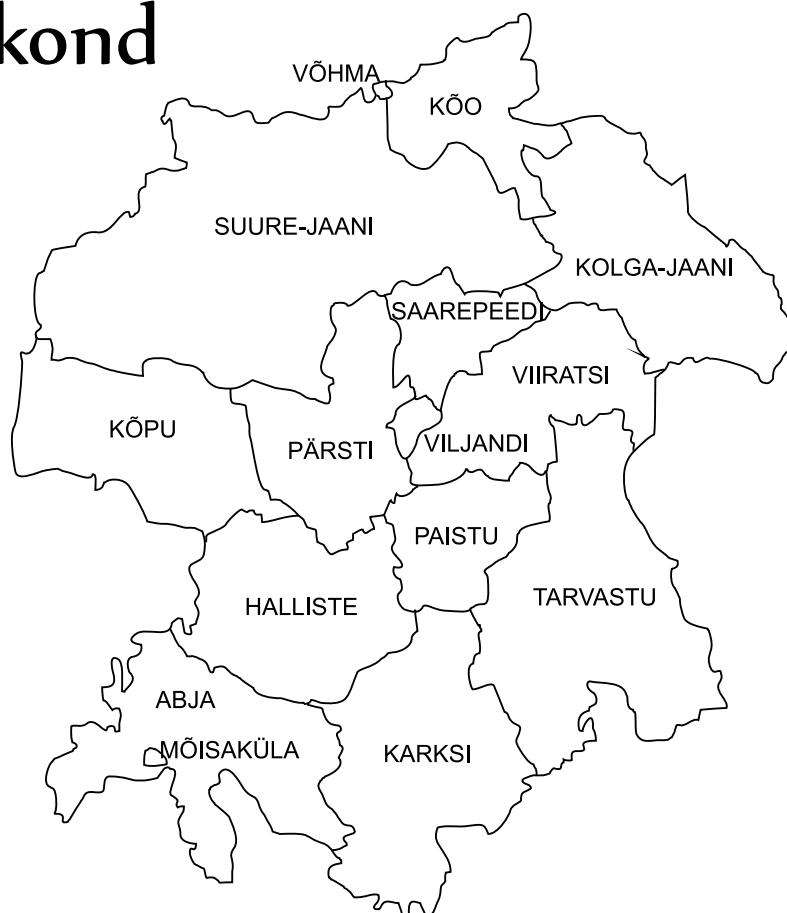
Raamatud on koostatud kronoloogilisel põhimõttel ja struktureeritud Eesti ajaloo ainekava perioodiseeringu alusel. Õppematerjalis kirjeldatud objektid, paigad ja ehitised kuuluvad kultuuriväärtuste registrisse ja aitavad illustreerida käsitletavat ajaloo teemat. Õppematerjal sisaldab erinevaid rubriike: muinasajast asulakohad, matmispaigad, muinaspõllud, hiied, linnamäed ja maalinnad; kesk- ja varauusajast linnused, kirikud ja kloostrid, linnade turuplatsid, raekojad, gildi- ja tsunftihooned; uusajast mõisahäärberid, kõrtsid, seltsi- ja rahvamajad, koolihooned, postijaamad ja tööstusrajatised. Välja pole jäetud ka nõukogudeaegseid kolhoosikeskusi ega tänapäeva elu atraktiivseid sümboleid, mis kunagi omakorda ajalooks saavad. Lisaks saab lugeda paikkondlikke legende ja teavet piirkonna muuseumide kohta.

Õppematerjal valmis ajalooõpetajate koostööprojektina, millesse kaasati ka kohalikke kultuuriloolasi ja muuseumitöötajaid. Töö käigus kooskõlastati raamatute struktuuri, ühtlustati infotekstide ja õppetekstide nõudeid.

Viljandi maakonna õppematerjali koostamisel oli abiks Viljandi muuseumi eesotsas direktor Jaak Pihlakuga. Kõik ajaloolised fotod pärinevad muuseumi fotokogust. Tänapäevaste fotode tegemisel olid abiks muuseumitöötajad Herki Helves ja Ain Vislapuu ning Viljandi Maagümnaasiumi õpetaja Ene Runing. Aerofoto EKSEKO-st on saanud tänu arendusdirektor Andres Veidele. Legendide leidmisel oli abiks Viljandi muuseumi töötaja Heli Grosberg. Viljandi Maagümnaasiumi arvutiõpetaja Eha Niit andis tehnilist nõu. Õppekomplekti koostamist ja väljaandmist rahastas Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi. Kõigile neile suur tänu!

Kogumiku koostaja

Viljandi maakond

Viljandi maakond asub Eesti lõunaosas. Maakond piirneb läänes Pärnu, põhjas Järva, idas Tartu ja kagus Valga maakonnaga ning lõunas Läti Vabariigiga. Piir Viljandi maakonnaga hõlmab Eesti-Läti riigipiirist 78 km.

Viljandi maakonna administratiivne keskus on Viljandi linn. Lisaks Viljandile asuvad maakonnas veel kaks linna (Mõisaküla ja Võhma), kolm vallasisest linna (Abja-Paluoja, Karksi-Nuia ja Suure-Jaani), kaheksa alevikku ja 254 küla. Viljandist on Tallinnasse 161 km, Tartusse 78 km, Pärnusse 103 km ja Riiga 210 km.

Viljandimaad tuntakse ka Sakalamaa ja Mulgimaana, kuigi Muinas-Eesti Sakala maakonna ega mulgi murde levikuala piirid ei kattu praeguse maakonna piiriga.

Viljandimaa on rahvaarvult Eesti kuues ja pindalalt neljas maakond. Maakonna rahvastikust üle 90% moodustavad eestlased.

Viljandi maakonna märksõnad on Soomaa, mulgi kultuur, teater Ugala, kultuuriakadeemia ja pärimusmuusika. Juba üle kümnekonna aasta on Viljandile kõige enam tuntust toonud igaaastane pärimusmuusika festival, mida peetakse juulikuu viimasel nädalalõpul. Viljandimaa spordielu populaarseimaks ettevõtmiseks on suurjooks ümber Viljandi järve, see on ühtlasi ka kõige pikema traditsiooniga spordivõistlus Eestis: esimest korda joosti juba 1928. aastal.

Sisukord

MUINASAEG

Valma asulakoht	8
Sinialliku linnamägi	10
Lõhavere linnamägi	12

KESKAEG

Kiviheitemasinate platvormid Viljandis	14
Viljandi ordulinnus	16
Viljandi linnamüür	18
Viljandi Jaani kirik ja endine frantsisklaste klooster	20
Karksi ordulinnus	22
Tarvastu ordulinnus	24
Suure-Jaani kirik	26
Pilistvere kirik	28
Paistu kirik	30

VARAUUSAEG

Rootsiaegne Viljandi mõis	32
Viljandi raekoda	34
Viljandi vana apteegimaja	36
Risti kabel	38
Välgita mõis	40
Õisu mõis	42
Kõo mõis	44

19. SAJAND – 20. SAJANDI ALGUS

Pansionaadihoone Viljandis	46
Liivimaa Maagümnaasiumi hoone ja park	48
Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi maja	50
Koidu seltsimaja Viljandis	52
Viljandi vana veetorn	54
Jaan Rieti maja Viljandis	56
Viljandi tuletikuvabrik	58
Rõika-Meleski klaasivabrik	60
Heimtali mõis	62
Suure-Kõpu mõis	64
Olustvere mõis	66
Mulgi häärber Hallistes	68
Viljandi-Mõisaküla raudtee	70
Anrepi lõvi	72
Johann Köleri monument Viljandis	74
Carl Robert Jakobsoni skulptuur Viljandis	76
Villem Reimani mälestussammas Kolga-Jaanis	78
Martin Kleini pronkskuju Viljandis	80

EESTI VABARIIK 1918–1940

Viljandi rippsild	82
Johan Laidoneri sünnikoht	84
Lembitu kuju Suure-Jaanis	86
Kärstna Vabadussõja mälestussammas	88
Abja pangamaja	90
Mõisaküla luteri kirik	92

EESTI TEISES MAAILMASÕJAS

Saksa sõdurite kalmistu Viljandis	94
Monument Teises maailmasõjas hukkunud punaarmeele ja tsiviilisikutele	96

NÕUKOGUDE AEG

Ugala teatrimaja Viljandis	98
Viiratsi seakombinaat	100

TAASISESEISVUNUD EESTI

Kommunismiohvrite memoriaal Pilstveres	102
Balti keti mälestusmärk Eesti-Läti piiril	104
Eesti Pärimusmuusika Keskus Viljandis	106

LEGENDID

Linnused ja lossimäed

Karksi linnus	108
Lõhavere ahned mungad	108
Rännakud varemete all	109
Tarvastu linnused	110
Viljandi hävitamine	110
Villu kelder	111

Kirikud

Karksi kirik	111
Kolga-Jaani kirik	112
Kuidas Halliste kirik nime sai	113
Paistu kirik	113
Pilstvere kirik	114
Risti kabel	114
Kuidas Suure-Jaani kirik nime sai	115
Kuidas Suure-Jaani kirikut ehitati	115
Viljandi kirik	115

MUUSEUMID	117
------------------------	------------

Valma asulakoht

Valma kammkeraamika asulakoht (4100–3000 eKr) paikneb Võrtsjärve loodekaldal väikese neemikuna järve ulatuval kühmul. 1950. aastatel uuriti läbi kogu muistse asula keskosa. Leiti kümnekond väikest, kuni meetrise läbimõõduga leaset, mis asusid liiva süvendatud lohkudes. Arvatakse paiknesid need kunagistes elamutes.

Luust koprakujuke Valma kaksikmatusest

Luust koprakujuke Valma kaksikmatusest.
Foto VM-i kogust

Asula loodepoolsest osast avastati keskealise mehe ja noore naise kaksikmatuse. Mehe kolju lähedalt leiti tulekivist kõõvits ning kaks luust loomakujukest, millest üks kujutas kobrast. Koprakujuline ripats on kindlasti üks neoliitilise pisiplastika kauneimaid näiteid. Sarnaseid loomakujukeid on leitud mujaltki Eestist ning neid on peetud meie esivanemate animistliku maailmapildi üheks tõestuseks. Naise koljult leiti merevaigust loomakujuline ripats, kolju lähedalt tulekivist nuga, vasaku õla kõrvalt aga samast kivimist uurits. Asula kaguosast leiti jäänuseid veel kolmandastki luustikust, mis kuulus 7–10aastasele lapsele. Neoliitilisi matuseid on asulatest leitud vähe. Seega pidid Valmas maetud olema erilises staatuses. Peale inimhaudade avastasid arheoloogid rituaalse karumatuse, mis kujutas piklikku auku, millesse olid asetatud karu kihv, purihammas ja arvatavasti samale loomale kuulunud toruluud.

Rohkesti leiti Valmast tulekiviriistu – paarsada kõõvitsat, sadakond noakest, üle 50 mitmesuguse teraviku ja puuri ning üle 40 uuritsa. Kaevati välja 36 nooleotsa ja mõni odaots. Kristalsetest kivimitest valmistatud esemetest moodustasid enamuse nelinurkse ristlõikega talvad ja küüstalvad. Leiti ka 17 merevaigutükki. See näitab, et tollased kammkeraamikud kasutasid kõiki varasemast tuntud töö-, jahi- ning kalapüügiriistu, kuid nüüd oli neid märksa paremini ja hoolikamalt töödeldud. Esemete valmistamisel kasutati tihtipeale ka Volga jõe ülemjooksult Valdai kõrgustikult imporditud kvaliteetsemat tulekivi.

Suurima osa leidudest moodustas keraamika – kokku ligikaudu 17 000 savinõukildu. Kammkeraamikat valmistati savist, millele lisati enamasti kivipurdu, harvem liiva või šamotti. Kammkeraamiliste savinõude iseloomulikuks tunnuseks on hambulise servaga stambi ehk kammtempli jäljed, mis vaheldumisi lohku ja sissevajutistega katavad ornamendina kogu nõu välispinna. Kokku vormiti need nõud pikkadest savilintidest. Nõud olid valdavalt suured (kuigi leidis ka väikesi ja lausa miniatuurseid), tugevasti põletatud, kujult kumerad ning veidi teravneva põhjaga. Seinapaksum oli kammkeraamilistel nõudel keskmiselt 1 cm.

1. Millist kiviaja ajajärku (noorem, vanem, keskmine) tähistatakse neoliitikumi mõistega?

2. Miks rajati kiviajal asulaid veekogude äärde? Nimetage kaks põhjust.

1) _____

2) _____

3. Mille jaoks kasutati järgmisi esemeid?

Talb – _____

Küüstalb – _____

Kõõvits – _____

Uurits – _____

Loomakujuline ripats – _____

4. Leidke tekstist kammkeraamikale iseloomulikud tunnused.

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

5. Nimetage peale Valma veel kaks tüüpilise kammkeraamika asulakohta Eestis.

1) _____

2) _____

Sinialliku linnamägi

Sinialliku linnamägi 20.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Sinialliku linnamägi asub Pärsti vallas Viljandi piirist umbes 4 km (keskusest 7 km) loode pool muistse Ohejärve, praeguse Sinialliku järve lähedal.

Linnamäe avastas tuntud harrastusajaloolane Jaan Jung 1882. aastal. 19. sajandi lõpul on ta seda kirjeldanud nii viisi: „Kantsi ase paistab eemalt just kui mõni laev või voodi välja: ta on pikk ja mõlemad otsad natuke kõrgemad. See mägi tuletab Kalevi poja sängi meele.“ Tõepoolest, linnuse asutajad valisid kindlustuse asukohaks piki Sinialliku orulammi kulgeva loode-kagusuunalise umbes 700 meetri pikkuse vallseljaku, mille kõrgem osa lõigati ära vallikraavidega. Niimoodi rajatud umbes 100 meetri pikkuse linnamäe otsad kindlustati vallide ja puitkindlustustega. Loodeotsa ehitati väike eeslinnus. Kuna koht oli looduslikult väga hästi valitud – ühele poole jäi järv ning teisele poole tüma ja soine orulamm väikese ojaga –, siis kaks pikemat külge kaitseehitisi ei vajanud. Nii meenutaski kõne all olev muistis kaugelt vaadatuna Põhja-Tartumaal (Jõgevamaal) levinud linnamäetüüpi – Kalevipoja sängi. Arheoloogiliste leidude põhjal on linnus dateeritud 11.–12. sajandisse. Usutavasti võis olla tegemist omaaegse ülikulinnusega, millel lasus ühtlasi Viljandi eelkaitse funktsioon. Muistse vabadusvõitluse jälgi pole linnuselt leitud.

Sinialliku linnamägi on aja jooksul saanud suuri kahjustusi: seda on kasutatud viljapõlluna, siit on võetud materjali lubjapõletamiseks, koos raudtee ehitamisega kaevati 19. sajandi lõpul maha linnuse järvepoolne osa koos põhjapoolse valliga.

LEMBIT JAANITS, SILVIA LAUL, VELLO LÕUGAS, EVALD TÕNISSON, Eesti esiajalugu. Tallinn, 1982, lk 321–322.

JAAN JUNG, Muinasaja teadus eestlaste maal. Tallinn, 2000, lk 72–73.

HARRI MOORA, Sinialliku. Tallinn, 1964.

ELMO RAADIK, Sinialliku Kalevipoja säng. 1947. aastal toimetatud uurimiste aruanne. Käsikiri Viljandi muuseumi arheoloogiakogus.

1. Loetlege Eesti ajaloo õpikut kasutades erinevaid muinaslinnuste tüüpe ja kirjeldage neid lühidalt.

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

2. Miks oli vaja linnuseid rajada? Esitage kaks peamist põhjust.

1) _____

2) _____

3. Milline on olnud Eesti muinaslinnuste saatus? Vastake küsimusele infoteksti, õpiku ja oma teadmiste põhjal. Esitage kolm võimalust.

1) _____

2) _____

3) _____

4. Sinialliku linnamäe naabruses asub Suur Siniallikas. Mille poolest on see allikas eriline? Küsimusele vastates kasutage teatmeteoseid või interneti.

Lõhavere linnamägi

Lõhavere linnamägi jääb Suure-Jaani – Olustvere maanteelt poolteist kilomeetrit põhja poole. Siin asunud Leole, Lehola ja Lembitu linnusena tuntud muinaslinnus oli kasutusel 13. sajandi alguses ning on Henriku Liivimaa kroonika järgi kolmel korral (1211., 1215. ja 1223. aastal) maha põletatud.

Muinaslinnuse asupaiga avastas 1880. aastal kodu-uuriija Jaan Jung, kes tegi siin esimesed arheoloogilised kaevamised. Vaid mõni kuu hiljem kaevas Lõhaverel Viljandi Kirjandusliku Seltsi esimees

Theodor Schiemann. Aastatel 1937–1941 ja 1956–1962 uuris linnamäge põhjalikult Eesti nimekamaid arheologe Harri Moora. Uuringute vältel kaevati välja 1,5 m laiune peavärv, kaks kaevu ning hulk suuremaid ja väiksemaid hooneid, mis olid asetsenud valli sisekülje vastas liivavallist umbes paari meetri kaugusel. Vallile olid rajatud puitkindlustused.

Leitud arheoloogiline materjal annab väärtuslikku teavet muistsete eestlaste igapäevaelu ja sõjandustavade kohta. Siit leiti rohkesti oda-, noole- ja ammunooleotsi, mõök ja mõõgaosi, naaskleid, nuge, vikateid, rauast hobusekammitšaid, pronks- ja hõbeehteid ning palju muudki. Sõjariistadest võib kõige haruldasemaks pidada linnuse kaevust leitud tänapäevani ainukest säilinud puitvibu fragmenti. Leidudest väärib eraldi märkimist puust karbis asunud esemekogu, mis sisaldas kaela-võrusid, helmeid ja ripatseid. Karbis olid veel hõbedakaalud, mitmesuguses suuruses spiraalitorikesi, erinevates värvitoonides villast lõnga, villast paela, brokaadiribasid jm. Arvatavalt on olnud tegemist keskmisest jõukama naise varandusega. Leiu koopia on eksponeeritud Viljandi muuseumis.

Rahvatraditsioonis on muistset linnamäge peetud muukide elukohaks. Rahvapärimuse järgi asunud siin terve linn, mis oli kaitstud sügava vett täis vallikraavi ja kõrge mätastest valliga. Muugid olnud oma röövimistega kogu ümbruskonnale suureks nuhtluseks, kuid õnneks saadi neist kavalusega jagu.

Linnamäe lähedal asub Madisepäeva lahingut tähistav muistse vabadusvõitluse monument, mis on püstitatud toonastele maad ja rahvast kaitsnud Sakala sõjameestele. Punasest graniidist valmistatud mälestusmärgi autorid on arhitekt Ülo Stöör ja skulptor Renaldo Veeber ning see avati 21. septembril 1969.

Lõhavere linnamägi 23.06.2011.
Foto VM-i digikogust

LEMBIT JAANITS, SILVIA LAUL, VELLO LÕUGAS, EVALD TÖNISSON, Eesti esiajalugu. Tallinn, 1982, lk 325–326.

ÜLO STÖÖR, Eesti vaim on kätketud kristalli. – Kultuur ja Elu 2002; http://kultuur.elu.ee/ke471_sakalamaa_kaitsjatele.htm.

1. Mis aastatel toimus eestlaste muistne vabadusvõitlus? _____

2. Kuidas on Lõhavere linnus seotud muistse vabadusvõitlusega?

1) _____

2) _____

3) _____

3. Kes ja millal on linnamäel korraldanud arheoloogilisi kaevamisi?

1) _____

2) _____

4. Milliste eluvaldkondade kohta annavad Lõhavere linnamäe arheoloogilised kaevamised teavet? (Nimetage eluvaldkond ja loetlege leiud.)

Eluvaldkond: _____

Leiud: _____

Eluvaldkond: _____

Leiud: _____

5. Kas teie arvates on Madisepäeva lahingut tähistava monumendi õige asukoht Lõhavere linnamäe vahetus naabruses? Põhjendage oma arvamust kahe argumendiga.

Arvamus: _____

Argumendid

1) _____

2) _____

6. Uurige välja, mis allikate põhjal võib järeldada, et Lõhavere linnus oli seotud muistsete eestlaste vanema Lembituga.

Kiviheitemasinate platvormid

Viljandis

Muistse vabadusvõitluse ajast pärit kiviheitemasinate platvormide jäänused asuvad Viljandi lossipargi territooriumil Kaevumäest lõuna pool asuvatel küngastel. Nende muististe tekkimine on seotud 1223. aasta augustis toimunud Viljandi muinaslinnuse teise piiramisega, mida juhtis kogunud sõjamees ja sõjaväeinsener, Zemgale piiskop Lippe Bernhard.

Arheoloogilised väljakaevamised 2003.
Foto VM-i digikogust

Suurem osa linnuse alla kogunenud 8000-mehe-

lisesest väest jäi esialgu ümbruskonda puhkama, abiväed saadeti aga lähedusse rüüstama, moona koguma ning piiramistöödeks vajalikku tööjõudu hankima. Kiiresti vallutati ja põletati maha Suusahüppemäel asunud ülikumajapidamine. Et viljandlased alistada, otsustas risticõjaväe juhtkond linnust pikemat aega piirata. Juba esimesel piiramisööl alustati lähedal asuva muinasküla pinnase koorimist, mis veeti mullakorvide ja -kottidega selleks määratud küngastele. Pärast vajaliku kõrguse saavutamist tasandati künkad ning nende tippu ehitati osalt kaasavõetud detailidest, osalt kohapeal hangitud materjalist vaatlustornid ja kiviheitemasinad (paterellid). Tornide ning masinatega ümbritseti linnus kolmest küljest, jättes vaid piirajaile liiga järsu ja kõrgena tunduva järvepoolse külje vabaks.

Pinnast teisedasid ning künkaid kõrgendasid arvatavalt alistatud latgalid ja liivlased ning vangistatud eestlased. Linnusest tuleva pideva ammunooleahe all oli mööda mäenõlvu turnida, raske kott või korv seljas, ülimalt ohtlik. „Tõrjetule“ ulatusest annab tunnistust arheoloogilistel kaevamistel leitud suur ammunooleotste hulk. Ühel kõne all olevatest küngastest, Pähklikmäel, on leitud Eesti suurim sääraste nooleotste kontsentratsioon ühe pindalaühiku kohta. Kindlasti pommitasid ehitatavaid torne ja masinaid ka eestlaste paterellid. Pärast piiramismasinade valmimist kujunes järgneva kahe nädala jooksul välja tõeline toleaegsete kaugelaskerelvade duell. Märkimisväärseid rünnakukatseid tormijooksude näol vastane Viljandi all ette ei võtnud.

Pärast kahenädalast piiramist kujunes olukord viljandlaste jaoks ebasoodsaks. Kui uskuda Henriku kroonikat, sai piiratavatele saatuslikuks linnuses olevate inimeste ja loomade suur hulk ning sellest tulenev veepuudus. Olukorra muutis veelgi keerulisemaks linnuses puhkenud taud. 15. augustil andsid viljandlased alla ning tegid rahu.

1. Mis aastal toimus muistse vabadusvõitluse ajal Viljandi esimene piiramine?

2. Miks otsustas ristsõjaväe juhtkond Viljandi alistada pikemaajalise piiramisega? Kirjutage selle otsuse põhjendamiseks oma versioon.

3. Mis sõjariist on paterell? Kirjeldage selle kasutamist tekstile tuginedes.

4. Nimetage kaks põhjust, miks kasutati liivlasi, latgaleid ja vangistatud eestlasi platvormide ehitamisel.

1) _____

2) _____

5. Miks viljandlased alistusid?

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

6. Kas Viljandi langemine mõjutas teie arvates vabadusvõitluse edasist kulgu? Põhjendage oma arvamust.

Viljandi ordulinnus

Viljandi ordulinnuse varemed asuvad Viljandi järve läänekaldal kolmel järjestikusel kõrgendikul. Neist kõige lõunapoolsemal oli kunagi Viljandi muinaslinnus.

Ordulinnust hakati Mõõgavendade ordu meistri Volquini korraldusel ehitama 1224. aastal. Peagi sai valmis väike kivikindlustus, mille asukoha üle on vaieldud tänapäevani. Ordulinnust ehitati ja rekonstrueeriti ligi kolm ja pool sajandit

Viljandi ordulinnuse varemed 22.06.2011.

Foto VM-i digikogust

ning selle kestel sai linnusest üks Liivi ordu peamisi tugipunkte kogu Vana-Liivimaal. Kindluste süsteemi pealinnus oli ordualadele tüüpiline konvendihoone, mis oli laotud punasest tellisest ning valminud tõenäoliselt 13. sajandi lõpul – 14. sajandi algul. Oma suuruselt oli see võrreldav Riias paiknenud konvendihoonega. Ordukasarmu rikkalikust sisekujundusest annavad tänapäeval tunnistust osalt Viljandi muuseumis, osalt pärimusmuusika keskuses säilitatud ja eksponeeritud raidkivid (kapiteelid) ning arheoloogilistel kaevamistel leitud värvilised ahjukahlid. Konvendihoonet kaitses neljaastmeline eelkaitsesüsteem – hoonega ühel künkal asunud esimene eeslinnus ning kaks eeslinnust linnapoolsetel kõrgendikel. Neljandaks eeslinnuseks sai iidse hansalinna Viljandi ümber olev linnamüür oma tugevate väravate ja tornidega.

Viljandi ordulinnus oli kogu keskaja vältel residents poliitiliselt mõjuvõimsale komtuurile, kes kuulus koos Kuldiga (Goldingeni), Aluliina (Marienburgi), Tallinna ja Paide ordukäsknikega Liivimaa ordumeistri lähemasse kaaskonda. Tervelt seitsmel siinsel komtuuril õnnestus tõusta ka ordumeistri kõrgele ametikohale.

Esimesed tuleristsed sai linnus 1481. aastal, kui Ivan III saadetud Vene väed piirasid linna ja linnust. Vene väed põletasid maha küll linna, kuid linnust alistada neil ei õnnestunud. Liivi sõjas ning sellele järgnenud Poola-Rootsi sõdades käis linnus käest kätte, elades üle mitu piiramist ja pommitamist. Selle tagajärjel muutus kunagine võimas ordukants varemeteks ning Rootsi võimud seda enam kindluste nimekirja ei kandnud. Järgnevatel sajanditel kasutasid linnakodanikud ja Viljandi mõis piirkonda väärtusliku ehitusmaterjali saamiseks. Alates 19. sajandi viimasest veerandist hakkas Lossimägede nime all tuntud piirkond kujunema viljandlastele ja linna külalistele armastatud puhkepaigaks.

KAUR ALTOA, Viljandi ordulinnus. Uurimisseis ja probleemid. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2002. Viljandi, 2003, lk 92–108.

AIN VISLAPUU, Viljandi ordulinnus. – Viljandi (voldik). Viljandi, Tõravere, 1994.

http://et.wikipedia.org/wiki/Viljandi_ordulinnus.

Lugege lisaks <http://www.muuseum.viljandimaa.ee/?op=body&id=80>; <http://www.muuseum.viljandimaa.ee/?id=126&op=body>; http://et.wikipedia.org/wiki/Viljandi_ordulinnus.

1. Nimetage kaks kroonikut, kelle andmetele tuginedes võib väita, et ordulinnuse ehitamist alustati 1224. aastal.

1) _____

2) _____

2. Mis sündmuste tõttu kaotas linnus oma tähtsuse?

3. Millistest erinevatest hoonetest koosnes ordulinnus?

4. Nimetage üks ordulinnus Eesti alalt ja kaks ordulinnust Läti alalt, millel on olnud Viljandi omaga sarnane konvendihoone.

Eesti – _____

Läti – _____

5. Miks on ordulinnuse kapiteelid ja värvilised ahjukahlid ajalooallikana tähtsad? Nimetage kaks põhjust.

1) _____

2) _____

6. Uurige, kuidas suhtus Viljandisse ordumeister Johann Wolthus von Herse (http://et.wikipedia.org/wiki/Viljandi_komtuurkond).

7. Mitu Viljandi komtuuri on olnud valitud ka ordumeistriks. Nimetage kolm meest, kes on olnud nii Viljandi komtuurid kui ka Liivi ordu ordumeistrid (http://et.wikipedia.org/wiki/Viljandi_komtuur).

1) _____

2) _____

3) _____

8. Mida saab järeldada kahe eelneva küsimuse vastuste põhjal Viljandi positsiooni kohta Liivi ordus?

Viljandi linnamüür

Viljandi linnamüür valmis oma algsel kujul 13. sajandi lõpul – 14. sajandi algul, kujutades trapetsikujulist põhja poole laieneva põhiplaani kaitserajatist, mis ümbritses umbes kümne hektari suurust ala. Viljandi oli üks väiksemaid müüri piiratud linnu Eestis. Kolme värava ja nelja torniga linnamüür oli veidi üle kilomeetri pikk. Müüri ennast ümbritses 20–30 m laiune ning 6 m sügavune vallikraav.

Viljandi linnamüür 20.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Võttes müüri alguspunktiks ordulinnuse kolmanda ees-

linnuse loodenurga ning liikudes siit päripäeva, jooksis linnamüür väikest jõnksu tehes põhja poole kuni Riia väravani. Selle müüri lõigu äärde jäi ka keskaegne frantsisklaste klooster. Praegu asub värava kohal hoone Kauba tänav 12. Riia värava kohta tehti esimesed joonised juba 1911. aastal, mil rajati linna veevärki ja kanalisatsiooni. 1980. aastal toimusid siin põhjalikumad arheoloogilised uuringud.

Riia värava juurest viis müür linna loodenurgani, kus asus nelinurkne mitteflankeeriv nurgatorn. Sellest müürijupist on tänapäevani vaadeldav umbes kümme meetri pikkune lõik, mis on maketina üles laotud.

Loodenurgalt võttis linnamüür suuna Tartu väravale. See müüriosa oli pikka aega üsna hästi säilinud ning sellest on üles laotud 27meetrine müürijupp Arkaadia aia Tallinna tänava poolses küljes. Müüri edasine osa on markeeritud maapinnal. Umbes poolel teel Tartu väravani asus müüri välisküljel 8–10meetrine flankeeriv ümartorn.

Teine linna peavärvatest, Tartu värav, asus tänase Lossi tänava kohal, Jakobsoni kuju ja selle vastas asuva ärihoone vahelisel alal. Tartu väravast jooksis linnamüür edasi järve poole ning veidi enne praegust Kraavi ja Oru tänava ristumiskohta keeras linnuse poole. Milline see nurk täpselt välja nägi, on ebaselge.

Müüri järvepoolne osa, mida on võimalik näha praeguse raekoja hoovis, kulges mööda Linnu ja Lutsu tänava tagahoove ning piki hästi jälgitava vallikraavi äärt kuni ordulinnuseni. Linna järvepoolset külge kaitsesid tõenäoliselt kaks torni. Esimest neist, Moskva torni, on mainitud ja kujutatud nii Poola kui ka Rootsi aja allikates. Kuigi tänapäevani pole seda ehitist arheoloogiliselt tuvastatud, arvatakse, et see võis asuda praegusest Trepimäe tammist mõnikümmend meetrit linnuse poole. Teine, märksa väiksem torn asus Pika tänava ja linnamüüri lõikekohalt mõned meetrid linnuse poole. Mõlema torni puhul võib arvata, et need ehitati Liivi sõja ajal.

ANDRES TVAURI, Viljandi linnamüüri arheoloogilised uuringud aastatel 1997–1999. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2002. Viljandi, 2003.

GEORG VON FREYMANN, Überreste der mittelalterlichen Fellin [Keskaegse Viljandi jäänused]. – Jahresbericht der Feliner Literarischen Gesellschaft 1912–1917, lk VI–IX.

Lugege lisaks <http://www.muuseum.viljandimaa.ee/?op=body&id=52>.

1. Millal sai Viljandi linnaõigused?

2. Miks oli keskajal vaja ümbritseda linn müüri ja vallikraaviga?

3. Kui pikk oli Viljandi linnamüür? Mida võib selle põhjal järeldada?

Müüri pikkus: _____

Järeldus: _____

4. Võtke ette jalutuskäik piki kunagist Viljandi linnamüüri. Proovige leida üles kohad, kus asusid kunagi linnavärad ja tornid. Mis asub praegu nendel kohtadel?

Värad

1) _____

2) _____

3) _____

Tornid

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

5. Uurige iseseisvalt edasi ja leidke vastused järgmistele küsimustele.

1) Kui palju oli keskajal Viljandis elanikke? _____

2) Millega nad tegelesid? _____

3) Mis hooned jäid keskaegsetes linnades linnamüüride sisse, mis väljapoole linnamüüre?

4) Miks see nii oli? _____

Viljandi Jaani kirik ja endine frantsisklaste klooster

Viljandi Jaani kirik asub kunagise ordulinnuse ja linnamüüri vahelisel alal aadressil Pikk tänav 6.

Kiriku ajalugu algab frantsisklaste kloostri asutamisega. Arvatakse, et frantsisklased said esialgu oma kasutusse väikese kiriku või kabeli, millest hiljem kujundati kogu kloostrikompleks. Selle ehitise kooriosa vundamendi säilmeid saab tänapäevalgi Jaani kiriku altariruumi all krüptis vaadata. Kirik ise ehitati aastail 1466–1472 kloostrikirikuna. Frantsisklaste ordu ideaalid olid kasinus ja ülev lihtsus, millest lähtuvalt pidi kirik olema tagasihoidlik ning võlvimata. Silmatorkavalt pikka kooriruumi kasutati kloostrikabelina. Avar kolmelööviline pikihoone oli aga jutlusruumiks ilmikutele. Kuigi ordureeglid ei soovinud kirikutorne, ehitati Jaani kirikule läänetorn: kirik asus linnamüüri ääres ning siin lähtuti linna kaitsevadjadustest. Kloostri teised ruumid paiknesid kirikust põhja pool ümber pikliku siseõue, mille ümber oli tõenäoliselt ka ristikäik. Kogu kompleks liitus linnamüüriaga.

Kloostri rahva tegevuste ja igapäevaelu kohta on üsna vähe teada. Kloostris on tegutsenud kool, kus õppis tõenäoliselt ka eestlasi. Munkade vabaajaharrastustest annavad aimu arheoloogilistel kaevamistel leitud viis malendit.

Klooster tegutses Viljandis kuni Liivi sõjani. 1560. aastal sulges endine ordumeister ja tollane Viljandi komtuur Wilhelm Fürstenberg kloostri. Katoliikliku krooniku Dionysius Fabriciuse andmetel oli sulgemise põhjus ühe munga surm kloostri hüpokaustahju kütteruumis. Tegemist oli ordu liikmega, kes kavatses vennaskonna maha jätta, et liituda komtuuri kaaskonnaga. Fürstenberg süüdistas kloostri asukaid, et need heitsid õnnetu mehe vägisi kütteruumi ja tapsid ta. Vihane ordumeister andis munkadele kolm päeva aega lahkumiseks ning kihutas nad kloostrist välja.

Kloostri hooned hävisid järgnenud sõdades. Mõnda aega oli kloostrikirik varemetes ja vahepeal ka ilma katusega. Rootsi ajal kohandati kirik linnakirikuks. Jaani kirik jäi pikaks ajaks linna ainsaks luterlikuks kirikuks. 18. sajandi teisel poolel sai kirik sihvaka hilisbarokse tornikiivri, mis aga peagi tulekahjus hävis. Uus tornikiiver valmis 1815. aastal ning sellest ajast alates on kiriku välimus püsitud üldjoontes muutumatuna.

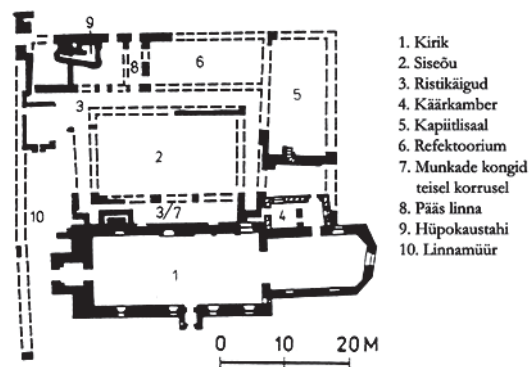
Jaani kirik suleti 1950. aastail ning muudeti mööblilaoks. 1986. aastal otsustati kirik rekonstrueerida kontserdisaaliks. Kolm aastat hiljem esialgset plaani muudeti ja kirik taastati pühakojana. 1991. aasta jõuluõhtul peeti siin jälle jumalateenistust. Kirikus on René Aua valmistatud vitraazid, Viljandi sõpruslinna Ahrensburgi (Saksamaa) kingitud orel ning kalmistult varjule toodud August Weizenbergi skulptuur „Lootus“, rahvakeeles „Naine lillepärjaga“.

JAAN TAMM, Eesti keskaegsed kloostrid. Tallinn, 2002, lk 57–60.

KAUR ALTOA, Viljandi endise frantsisklaste kloostri (hilisem Jaani kirik) ajalooline öiend. Tallinn, 1979.

Viljandi Jaani kirik 20.06.2011.
Foto VM-i digikogust

1. Kirik
2. Siseõue
3. Ristikäigud
4. Käärkamber
5. Kapiitlisaal
6. Refektoorium
7. Munkade kongisel teisel korrusel
8. Pääs linna
9. Hüpokaustahi
10. Linnamüür

Lugege lisaks http://viljandi.jaani.eelk.ee/kirik_ja_kogudus.php?x=kirik.

1. Millal alustati Eestis kloostrite rajamist?

2. Nimetage õpikule toetudes peale frantsisklaste veel ordusid, kes rajasid keskajal oma kloostreid Eestis.

3. Kuidas on frantsisklased seotud Viljandi kultuuri- ja hariduseluga?

4. Mis järeldusi võib teha leitud malendite põhjal?

5. Mis funktsioonid olid järgmistel ruumidel?

Kabel – _____

Altariruum – _____

Jutlusruum – _____

Kooriruum – _____

Ristikäik – _____

6. Kes oli Dionysius Fabricius ning kuidas oli ta seotud Viljandiga?

Kes oli: _____

Seos Viljandiga: _____

Karksi ordulinnus

Karksi ordulinnuse varemed asuvad Karksi vallas Halliste jõe ürgoru kõrgel kaldal Karksi-Nuia linna lähedal.

Keskajal oli Karksi pikka aega foogtkonna keskus, aludes esialgu Viljandi komtuurile, hiljem aga Liivimaa ordumeistrile endale. Esimene kindel tõend ordulinnuse olemas-

Karksi ordulinnuse varemed ja kirik 20. sajandi algul.
Koloreeritud postkaart VM-i kogust

olust on Hermann von Wartberge kroonikas 1298. aastal toimunud leedulaste sõjaretke kirjelduses. Kroonika sõnul põletati tol aastal Karksi linnus maha ning teiste hulgas langes ka kolm orduvenda. Karksi foogti mainitakse esimest korda alles 1304. aastal ning järjepidevalt alates 14. sajandi keskpaigast. Karksi linnus oli foogtkonna keskus kuni 1534. aastani. Siis kolis foogt Melchior von Galen Pärnusse.

Karksi linnuse varasemast ajaloost on väga vähe teada. On arvatud, et siin asus kunagi eestlaste muinaslinnus. Varasem puidust ordulinnus langes leedulaste rüüste ohvriks veel ka 1329. aastal. Aastatel 1470–1471 oli Karksi linnus peavarjuks Viljandi komtuurile, kes pidi oma residentsi Viljandis loovutama ordumeister Johann Wolthus von Hersele. Toonane ordulinnus koosnes kahest osast – kastelli tüüpi pealinnusest ning ebareeglipärase põhiplaaniga, kõrgendiku kuju järgivast eeslinnusest. Just viimane ongi tänapäeval kõige paremini jälgitav.

Halduskeskusena ei olnud Karksi kuigi tähtis, küll oli aga linnusel Liivimaa orduriigi sõjalises organisatsioonis täita kindel ülesanne – tegemist oli varustuslinnusega, kus sõjaretkedele minev orduvägi sai varusid täiendada. Niisugusele järeltulele on ajaloolasi viinud 1442. ja 1451. aasta linnuste revisjonid, mille käigus loeti üles nii ordumehed kui ka nende hoole all olnud vara. Nii on 1451. aastal vaid mõne kõrgema orduametniku ja paari-kolmekümne sõjasulase kohta linnuses olnud 46 turvist, 170 säilitist (umbes 350 tonni) vilja, 300 000 soolasilku, 500 soolatud lammast, suuremas koguses soola ning palju muud suurele hulgale sõjameestele vajaminevat.

Karksi ordulinnus sai tõsiselt kannatada 1481. aastal Vene vägede sõjaretke ajal. Liivi sõja ning sellele järgnenud Poola-Rootsi sõdade vältel käis linnus mitmel korral käest kätte. Siin jõudsid valitseda nii venelased, poolakad, rootslased kui ka hertsog Magnus, viimane muidugi venelaste armust. 1600. aastal läks Karksi linnus enam kui sajandiks Rootsi valdusse, olles veel 17. sajandi teisel poolel heas korras. Põhjasõjas linnus hävis ja kaotas oma tähtsuse.

KAUR ALTOA, Karksi keskajal. Mõningaid probleeme. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2008. Viljandi, 2009, lk 266–274.

KALVI ALUVE, Eesti keskaegsed linnused. Tallinn, 1993, lk 36.

1. Milliste võõrvõimude vahel jagunes Eesti ala pärast muistset vabadusvõitlust?

2. Miks on tekitanud Karksi foogtkonna esmamainimine vaidlusi?

3. Karksi linnust on mitmel korral rüüstatud. Kes rüüstasid Karksit järgmistel aastatel?

1298 – _____

1329 – _____

1481 – _____

Mis võis olla rüüstete põhjuseks?

4. Mida tähendab varustuslinnus? Mille põhjal võib öelda, et Karksi oli Liivi ordu varustuslinnus?

5. Mis aastani eksisteeris Karksi foogtkond? Mis sai foogtkonna alast pärast foogtkonna kaotamist?

6. Miks kuulusid Karksi alad aastatel 1573–1583 hertsog Magnusele?

Tarvastu ordulinnus

Tarvastu linnuse vaade kirdest 19 saj. W. Tusch
http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:Tarvastu_linnuse_varemed.jpg

Tarvastu ordulinnuse varemed asuvad Tarvastu jõe saarel samanimelise küla lähedal. Ordulinnus ehitati siia 14. sajandil, võimalik et varasema eestlaste muinaslinnuse kohale. Linnus haaras maakividest laotud ringmüüri sisse kogu loodusliku, üle 6500-ruutmeetrise künka.

Keskajal toimus Tarvastu ordulinnus peamiselt Viljandi komtuuri lauamõisa ja majanduslinnusena. Viimast kinnitab Tarvastu jõeale rajatud vesiveski, mida kaitses danskeri moodi torn. 15. sajandi algusest kasvas ordulinnuse poliitiline tähtsus, olles tihtipeale reisiva ordumeistri sage peatuspaik. 1558. aastal valis ordumeister Wilhelm von Fürstenberg enne Vene vägede vastu minekut just Tarvastu oma sõjasalkade koondamiskohaks. Arvatakse, et ordumeistri turvalisuse huvides olivat linnuse ruume võlvimise teel tugevdatud ning müüre kõrgendatud.

Liivi sõjas jõudsid vaenlased linnuse alla esimest korda 1560. aasta veebruaris, piirdudes seekord üksnes alevi mahapõletamisega. Ordulinnuse vallutamine õnnestus alles pärast Viljandi langemist venelaste kätte. Poola ajal sai Tarvastust staarostkonna keskus ning mõnda aega kuulus see Liivimaa aadliväe juhile Jürgen Fahrensbachile, kellel peetakse võimalikuks eesti juuri. Linnuse muutis varemeiks seal 16. sajandi lõpul toimunud püssirohuplahvatus.

Ordulinnuse varemetes paikneb kohalike mõisnike Mensenkampffide perekonnakabel, mis loodi 1825. aastal. Klassitsistlikku ehitist peetakse omalaadsete hulgas Eesti üheks kaunimaks. Kabeli juurde pääsemiseks paigaldati 1879. aastal üle vallikraavi viiv malmist portaalidega rippisild. Praegu asub see Viljandi ordulinnuse varemetes.

1. Millise Muinas-Eesti maakonna territooriumil on Tarvastu kihelkond?

2. Nimetage veel kaks ordulinnust, mis jäid sama maakonna territooriumile.

1) _____

2) _____

3. Seletage mõisted. Vajaduse korral kasutage teatmeteoseid.

Lauamõis – _____

Dansker – _____

Residents – _____

4. Milline oli Tarvastu linnuse tähtsus erinevate poliitiliste võimude ajal?

Ordu ajal – _____

Poola ajal – _____

Rootsi ajal – _____

5. Kirjutage lühikokkuvõtte teemal „Ordulinnus kui tähtis tugipunkt“. Kasutage ka Viljandi ja Karksi ordulinnuse infomaterjali.

Suure-Jaani kirik

Evangelist Johannesele pühendatud Suure-Jaani kirik asub paisjärve kaldal surnuaia kõrval. Juba enne 1300. aastat ehitatud kirik on Viljandimaa vanim.

Vestfaali ehitusmõjutustega kindluskiriku müürid on laotud vaheldumisi nii Põhja-Eestile iseloomulikust paekivist kui ka Lõuna-Eestile omasest maakivist. Suuremat peensust vajanud ehitusosades on kasutatud ka tellist. Kirikul oli kolmelööviline võlvitud pikihoone ja ristkülikulise põhiplaaniga koor, käärkamber puudus. Ordualale iseloomulikuna on kirikul tugev ja kõrge läänetorn. Selle läänefassaadi kaunistab tellisäärisega ümbritsetud avar roosaken ning teravkaarega sammasportaal. Portaali küljesambaid liigendavad tüvesevõrud, kapiteele ehib hilisromaani ajastule omane lamereljeefne palmettkoor. Portaali arhivoldi tipus on Püha Johannest sümboliseeriv kotkapea. Kaheastmelisena kujundatud põhjaportaalil on samuti tüvesevõrudega kaunistatud sambad, kuid kapiteelid on dekoori- ta. Algselt hilisromaanilikult kitsad aknad on hiljem pikemaks ja laiemaks raiutud. Sisekujunduses väärib tähelepanu tornialune võlvkoda, mida on hiljem ehitatud kirikutes korratud. Kaitsefunktsioonile viitab riivpalgiga suletav uks torni ülaosas.

Liivi sõja ajal sai kirik kannatada ja kaotas kivivõlvid. Taastamise ajal ehitati puust võlvid, kõrgendati seinu ning lisati tornile üks korrus. Põhjasõjas 1703. aastal põlenud kirik taastati 1767. aastaks. Sellest ajast pärineb kiriku puitlagi. 19. sajandi viimasel veerandil sai kirik pseudogooti sisustuse, 1887. aastal altarimaali „Kristus ristil“. Pärnu meistri Johann Andreas Steini valmistatud oreliprospekt (oreli nähtav osa) pärineb 19. sajandi algusest. 1930. aastate teisel poolel ehitasid vennad Kriisad oreli põhjalikult ümber.

Kirikus on traditsiooniliste muinsusväärtuste kõrval ka kaks unikaalset mälestusmärki. Esimene neist on vandaalide eest varjule toodud paekivist ratasrist, millel on kujutatud pesukurikas, aastarv 1598 ja naisenimi ANNE RATCCEP. Legendi kohaselt valmistanud kogudus risti vaprale naisele, kes põetas katkupuhanu ajal haigeid ning pesi ja riietas surnuid. Teine unikum on urnikujuline hallikirjust marmorist mälestusmärk kindral Hans Heinrich von Fersenile, kes suri lahingus saadud vigastusse 1800. aastal. Väidetavalt asunud urnis surnud kindrali süda, mis teadmata asjaoludel on kaduma läinud. Suure muinsusväärtusega on tornikell, mis on valatud Stockholmis Johan Putensi töökojas 1652. aastal ning mida kaunistavad kuninganna Kristiina rinnakuju ja kalareljeef.

Suure-Jaani kirik 23.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Lugege lisaks http://www.eelk.ee/h_suure-jaani.html.

1. Mille poolest on Suure-Jaani kirik Viljandimaal eriline?

2. Mis ehitusmaterjale on Suure-Jaani kiriku ehitamisel kasutatud?

3. Leidke tekstist kaks näidet, mis viitavad Suure-Jaani kiriku kaitsefunktsioonile.

- 1) _____
- 2) _____

4. Kuidas on erinevad ajaloosündmused mõjutanud kiriku saatust? Esitage kaks näidet.

- 1) _____
- 2) _____
-

5. Nimetage kolm muinsusväärtust, mis asuvad Suure-Jaani kirikus.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

6. Mis põhjusel võidi legendi järgi tuua kindral von Ferseni süda pärast tema surma Suure-Jaani kirikusse hoiule?

Pilistvere kirik

Pilistvere Püha Andrease kirik asub Kõo vallas Pilistvere külas.

Pilistvere, tol ajal veel Nurmekunna kihelkonna preestrit on mainitud kirjalikes allikates esimest korda 1234. aastal. Kirik ehitati siia tõenäoliselt 13. sajandi kolmandal veerandil Suure-Jaani ja mitme Järvamaa kiriku eeskujul. Tegemist oli tüüpilise Kesk-Eesti kodakirikuga – nelinurkse koori, kolmelöövilise pikihoone ja läänetorniga. Erakordseks on peetud müüride paksust. Kuplitaolised roieteta võlvid olid algul toetatud saledatele ümarpiilaritele, mis ehitati 18. sajandil ümber, saades märksa kohmakama, nelinurkse läbilõikega kuju. Nappi raiddekoori lisavad realistlikud taimmotiivid.

Varauusaegsed sõjad kirikut oluliselt ei kahjustanud, seetõttu on keskaegsed võlvid säilinud tänaseni. Väiksemaid purustusi sai kirik Poola-Rootsi sõdade ajal, 1703. aastal panid venelaste sõjasalgad kiriku põlema. Õnnetused on kirikut tabanud ka hiljem: 1835. aastal langes katusekivide raskuse all sisse pool katust, 1855. aastal süütas pikne kiriku põlema ning 1905. aastal paiskas torm kiriku tornikiivri katusele. Uue tornikiivri sissepühitsemiseni jõuti alles 1990. aastal energilise õpetaja Vello Salumi eestvõtmisel.

Pilistvere kirikumõis on läinud eesti piiblitõlke ning kirjakeele ajalukku teise piiblikonverentsi pidamise kohana. 21. jaanuarist 18. veebruarini 1687 toimunud sündmus oli järg aasta varem Liepa (Lindenhof) mõisas peetud esimesele piiblikonverentsile. Mõlema kokkusaamise põhiteema oli eestikeelse piibli teksti redigeerimine, mille juures vastandusid Stahli ja Forseliuse kirjaviisi pooltajate vaated.

Pilistvere kirik 7.07.2011.
Foto VM-i digikogust

Viljandi praostkonna kirikud. Koost JAAN TAMMSALU, tekst KAUR ALTOA. Viljandi, 1995, lk 18.
HELI GROSBERG, Tornikell minu külas – Pilistvere kirik. – Sakala kalender 1995. Viljandi, 1994, lk 102–104.
Eesti evangeeliumi luteriusu kirikud. Toim BRUNO EDERMA ja ASTA JAIK. Tartu, 1939, lk 113–114.
TOOMAS PAUL, Eesti piiblitõlke ajalugu. Tallinn, 1999, lk 367–371.

Kasutage vastates vajaduse korral teatmeteoseid ja internetti.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27601>.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=14546>.

1. Millal on esimest korda mainitud kirjalikes allikates Pilistvere kihelkonna alalist preestrit?

2. Pilistvere kirik on rajatud kodakirikuna ehk kindluskirikuna. Nimetage kodakiriku ehk kindluskiriku kaks kõige tähtsamat ülesannet.

1) _____

2) _____

3. Mis sündmused toimusid Pilistvere kihelkonnas neil aastail?

1624 – _____

1686 – _____

1687 – _____

4. Kes oli esimene Pilistvere kihelkonnakooli koolmeister? Kus ta oli oma hariduse omandanud?

5. Kuidas on omavahel seotud reformatsioon ja talurahvahariduse areng?

6. Kes oli Heinrich Stahl? Tooge näiteid Stahli grammatika kohta.

7. Kes oli Bengt Gottfried Forselius? Tooge näiteid Forseliuse grammatika kohta.

8. Mida piiblikonverentsidel arutati? Mis tähtsus oli piiblikonverentsidel?

Paistu kirik

Paistu kirik 20. saj algul.

Koloreeritud postkaart Hans Leokese kirjastuselt, VM-i kogust

Paistu Neitsi Maarja kirik asub Paistu vallas samanimelises külas.

Kirjalikes allikates on Paistu preestrit mainitud juba 1234. aastal: Vinandus de Peystele oli kutsutud Vatikani oma tegevusest aru andma. Kivikiriku ehitamise kohta andmed puuduvad, arvatavasti toimus see 13. sajandi teisel veerandil. Tegemist oli kolmelöövilise ilma tornita kodakirikuga. 1329. aastal rüüstasid Paistu kirikut leedulased. Paganlike leedukate rüüsteretke kirjeldab Hermann Wartberge kroonika järgmiselt: „Selles kirikus veetis paganate kuningas oma kahe vennaga kaks ööd, mahutades sinna ka hobused. Nad toimetasid lõpmata koledusi püha altari sakramendi ees, purustasid ja lõhkusid [---] karikad, raamatud, ilusad orelid ja kallid klaasaknad. Lõpuks hävitasid nad kiriku tulega.“

Usutavasti taastati kirik pärast leedulaste rüüsteretke kiiresti. Järgmised teated Paistust pärinevad juba Poola ning sellele järgnenud Rootsi ajast. Pärast Liivi sõda ja Poola-Rootsi sõdu oli „Õndsas Neitsi pühakoda“ lagunemas. Ka rootsiaegsest 1668. aasta kirikuvisitatsioonist võib välja lugeda „uhke torniga“ hoone jätkuvalt kehva seisuga, kuid juba Rootsi aja lõpuks oli kirik korda seatud.

Põhjasõjas sai Paistu kirik nii tugevasti kannatada, et sellest jäid alles üksnes müürid. Mõne aja pärast taastatud jumalakoja laastas 1817. aastal tulekahju. Taastamise ajal ehitati kiriku põhjaküljele eraldiseisev, puust ülaosaga ajutine kellatorn. 1866. aastal valmis praegune, pseudogooti stiilis läänetorn, mille autor on Riia arhitekt Matthias von Holst.

Paistu kirikuga on olnud seotud hulk Eesti rahvusliku ärkamisaja tegelasi. Aastatel 1880–1916 oli siin õpetajaks kirjanik Jaan Bergmann, ballaadide „Ustav Ülo“ ja „Salme“ autor. Paistu kiriku organistina on töötanud koolmeister Jaan Adamson ja helilooja Friedrich August Saebelman (Aleksander Saebelman-Kunileiu vend). Paistu kalmistule on peale eespool nimetatute maetud veel Adam Peterson, Hain Henno, Jaan Leppik ning rahvalaulik Liisu Mägi.

HELI GROSBERG, Tornikell minu külas – Paistu kirik. – Sakala kalender 1997. Viljandi, 1996, lk 88–93.

Eesti evangeeliumi luteriusu kirikud. Toim BRUNO EDERMA ja ASTA JAIK. Tartu, 1939, lk 113.

http://www.eelk.ee/h_paistu.html.

1. Millal ja mis asjaoludel on Paistu preestrit esimest korda kirjalikes allikates mainitud?

2. Nimetage veel kolm Viljandimaa kogudust, mida on esimest korda mainitud samal sajandil.

3. Mis ajalooallikate põhjal saab teavet Paistu kiriku varasema ajaloo kohta?

1) _____

2) _____

4. Mis asjaoludel on kirik aegade jooksul tõsiselt kannatada saanud?

1) _____

2) _____

3) _____

5. Miks hävitasid leedulased veel 14. sajandil ristiusukirikuid?

6. Paistuga ja Paistu kirikuga on seotud mitu Eesti rahvuslikku tegelast. Kuidas on Paistuga seotud järgmised isikud? Vajaduse korral otsige teavet internetist ja teatmeteostest.

1) Jaan Bergmann – _____

2) Jaan Adamson – _____

3) Friedrich August Saebelmann – _____

4) Hain Henno – . _____

5) Jaan Leppik – _____

6) Liisu Mägi – _____

Rootsiaegne Viljandi mõis

Rootsiaegse Viljandi mõisa asukoht 20.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Rootsiaegne Viljandi mõisasüda asus laululava taga oleval künkal.

Viljandi linnusele allunud ordumõis Rickhof asutati tõenäoliselt üsna varsti pärast eestlaste linnuse alistamist 1223. aastal ning ordu võimu kindlustumist Sakalas. Keskaegne mõisakeskus asus linnast veidi kaugemal, arvatavasti kusagil Viiratsi kandis.

Pärast Liivi sõjale järgnenud Poola-Rootsi sõdu läks Viljandi linnus koos mõisaga riigimarssal Jacob De la Gardie omandusse. Üsna pea ehitati välja uus mõisakeskus, mis asus nüüd linnusest lääne pool, endise Katariina kabeli künkal. Rootsiaegse mõisa asukoht selgus 1908. aastal Karl Löwis of Menari juhitud arheoloogiliste kaevamiste ajal, kui lisaks Katariina kabeli asemele leiti mõisahoone ahjukahli tükke ning mantelkorstna alus.

Rootsi ajal läks mõisa alluvusse ka Viljandi linn, mis oli pärast suuri sõdu laostunud. Esialgu suhtusid uued peremehed linnaelanike õigustesse üpris heatahtlikult ning lubasid privileegid säilitada. Õige pea muutusid aga kohalikud mõisaametnikud hoolimatuks ning allutasid linna maad ja elanikud endi suvale. Eriti alandavaks pidas valdavalt saksa soost linnarahvas, et linna asju ajas sageli lossi volitusel eesti talupojast kubjas. Mõisa suva alla jäi linn kuni 1681. aastani, kui see reduktsiooni käigus läks De la Gardiède omandist riigile. Kroonumõisa staatusesse jäi Viljandi mõis ka Vene aja alguses kuni 1744. aastani, mil tollane Vene keisrinna Elisabet (Jelizaveta Petrovna) kinkis mõisa oma õuedaamile Maria Tšoglokovale.

ANTS HEIN, Viljandimaa mõisad. Viljandi, 1999, lk 75–78.

ARNOLD SOOM, Eesti väikesed sisemaalinnad ja alevikud. – ARNOLD SOOM, Mälestusi. Artikleid. Toim HELINA TAMMAN ja ENN KÜNG. Tartu, 1996, lk 216–271.

Lugege lisaks <http://www.muuseum.viljandimaa.ee/?op=body&id=52>.

1. Iseloomustage Eesti haldusjaotust enne Poola-Rootsi sõda kolme tunnuse kaudu.

1) _____

2) _____

3) _____

2. Kuidas muutus Eesti haldusjaotus pärast Poola-Rootsi sõda? Esitage kaks näidet.

1) _____

2) _____

3. Iseloomustage Rootsi riigivõimu suhtumist Liivimaa aadlike õigustesse ja varasse pärast Poola-Rootsi sõda.

4. Kirjeldage Viljandi ja viljandlaste saatust pärast Poola-Rootsi sõda.

5. Iseloomustage Jacob De la Gardie positsiooni Rootsis. (Vastamisel kasutage teatmeteoseid või internetti.)

6. Kuidas oli Jacob De la Gardie seotud Eestiga peale selle, et ta oli Viljandi mõisa omanik?

Viljandi raekoda

Viljandi linna raekoda asub Linnaväljaku ääres Linnu tänav 2.

Praeguse üsna moodsa funkstiilis ehitise asemel oli algul nn vana raekoda, mis oli üks neljast vanemast säilinud kivimajast Viljandis. Hoone oli ehitatud ajavahemikus 1768–1774 elumajana justiitsbürgermeister Johann Nicolaus Ottole ning kuulus stiili järgi murtud kelpkatusega lõppevasse barokiajastusse. Pärast seda, kui keisrinna Katariina II taastas 1783. aastal Viljandi

Viljandi raekoda 22.06.2011.
Foto VM-i digikogust

linnaõigused, üüris Otto oma maja magistraadile ning kreisi renteile. Pikka aega pidas linna raad koosolekuid üüritud pinnal. Alles 1838. aastal läks maja linna omandusse ning sellele ehitati kellatorn. Puuratastega tornikell valmistas linnakodanikele palju segadust, käies kuiva ilmaga ette ning jäädes niiske ilmaga taha.

1930. aastate alguseks oli vana raekoda oma aja ära elanud – talad ja katused olid mädad, põrandad kulunud ning maja püsis vaid „hea usu peal“. Linnainsener Erich Ottingi projekti järgi hakati hoonet ümber ehitama ning juba 1932. aasta jaaniööl tegi uue raekoja uues kellatornis oma esimesed löögid Saksa firmalt tellitud vastne kell. Moodsas raekojas oli nüüd märksa rohkem tööruumi ning saal pidulikeks sündmusteks.

Raekoja ümberehitamine oli osa Viljandi üldisest moderniseerimise plaanist, mille korraldajaks sai koolmeistriktusega linnapea August Maramaa. Plaani kuulusid veel muuseumi asutamine, supusalade ja ordulinnuse korrastamine, hotelli ehitamine, linnatänavate sillutamine jpm. Energilisele ning selgelt tulevikku vaatavale linnapeale ja tema ustavale koerale Neffile rajati 2007. aastal raekoja kõrvale pronksist mälestusmärk.

Viljandi vanadel fotodel. Koost AIN-ANDRIS VISLAPUU. Tallinn, 2007, lk 74, 76.

AIN-ANDRIS VISLAPUU, Mis elu elas Viljandi aastatel 1920–1930. – Sakala, 11.07.2008, 28.08.2008.

HELGI KALDMA, Vapiroosi päeval ilmus kaks Maramaad. – Sakala, 07.08.2007.

Tärniga tähistatud ülesannete lahendamiseks on vaja käia Raekojas.

1. Millal sai Viljandi linn linnaõigused?

Esimene kord: _____

Teine kord: _____

2. Miks pidas linna raad aastaid oma istungeid üüritud pinnal?

***3. Viljandi raekoja hoonel on kaks aastaarvu. Mida need tähistavad?**

1783 – _____

1931 – _____

***4. Milliselt Saksa firmalt on tellitud raekoja tornikell?**

***5. Raekoja peaukse kohal on linna vapp. Mis lille on sellel vapil kujutatud?**

***6. Raekoja ühel küljel on legendaarsele linnapeale August Maramaale ja tema ustavale koe-
rale pühendatud skulptuurigrupp. Nimetage kaks põhjust, miks võib Maramaad nimetada
legendaarseks linnapeaks.**

1) _____

2) _____

***7. Mille eest andis Eesti Vabariigi president Viljandi raekojale 2005. aastal autasu?**

***8. Viljandi raekotta sisenedes on näha ühe Viljandi kunstniku töö. Kes on see kunstnik ja mis
nime kannab tema töö?**

Kunstnik: _____

Töö: _____

Viljandi vana apteegimaja

Viljandi vana apteegimaja 22.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Vana apteegimaja asub Viljandis Johan Laidoneri platsi põhjaküljel.

Maja ehitas aastatel 1779–1780 Viljandi apteeker ning hilisem linnapea Johann Joachim Schoeler. Pärast maakohtuhoonet ja vana raekoda oli see kolmas tol ajal Viljandisse ehitatud kivimaja. Täni- ni Viljandis alles olevatest vanematest kivimajadest on just apteegihoone säilitanud kõige rohkem algset välisilmet.

Schoelerid pidasid majas aptegiäri 1902. aastani. Apteek jäi hoonesse kuni 1940. aastani, mil nii maja rentinud Schoelerite pärijad kui ka 1920.–30. aastail apteeki pidanud Gottlieb Hermann Jürgens lahkusid ning asusid ümber Saksamaale. 1942. aastast tegutseb hoones Viljandi muuseum.

Viljandi muuseum asutati 1878. aastal, mil Viljandi ordulossi varemetses tehtud arheoloogilistel kaevamistel leitud esemetest loodi Ditmari muuseum (kaevamisi rahaliselt toetanud erukindral- major Friedrich von Ditmari nime järgi). Ditmari muuseumi kogusid hallanud Viljandi Kirjandus- lik Selts deponeeris need praeguse muuseumi eelkäijale, 1936. aastal avatud Viljandi Kodu-uurimi- se Seltsi muuseumile.

Nüüdseks on siin säilitatavad kogud ühed suuremad maakonnamuuseumide hulgas. Muuseumis on suur ning väärtuslik arheoloogia ja etnograafia kogu, rikkalik arhiiv ning sisukas maalikogu. Uurijatele on avatud lugemissaal, mis valmis 1995. aastal koos uute fondihoidlate ja tööruumidega.

Alates 1964. aastast on vana apteegihoone arhitektuurimälestisena kaitse all.

Lugege lisaks <http://www.muuseum.viljandimaa.ee/>.

1. Mis sajandil rajati Viljandisse esimene apteek?

2. Mille poolest on see hoone tänapäeval tähelepanuväärne?

3. Mida müüdi apteegis peale rohtude?

4. Tolle aja eestlastel oli kombeks rohud umber nimetada. Viljandi apteegis müüdi järgmisi rohtusid:

biisami lehma või

ehmatuse juur

Katariina pulber

veise röögatuse salv

ülemerekuradi vanaema soolika venituse terad

HEIKI RAUDLA, Ülemerekuradi vanaema soolika venitamise terad. – Sakala kalender, 1998, lk 86.

Arutlege klassis, mis hädade vastu võisid eespool nimetatud rohud aidata.

5. Miks sai põlisest apteegist muuseumihoone?

6. Millal ja millega seoses on asutatud Viljandi muuseum?

7. Mis kogud on tänapäeval hoiul Viljandi muuseumis?

8. Esitage kaks põhjendust muuseumide vajalikkuse kohta.

1) _____

2) _____

Risti kabel

Risti kabeli varemed 23.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Risti kabeli varemed asuvad Pärsti vallas Vanamõisa külas Pärsti-Vaalamäe tee ääres Kabelimäel.

1774. aastal kirjeldas August Wilhelm Hupel Risti kabeli juures toimuvaid talupoegade paganlike riitusi. Siin olevat tehtud tuld, toodud mitmesuguseid ohvreid, tantsitud alasti ümber kabeli, söödud ning joodud. Ebausku kombetalituste lõpetamiseks lõhutud kabel mõni aasta hiljem kohaliku kirikuõpetaja ja mõisarentniku eestvõttel maha. Talupojad olevat kabeli hävitamises osalemast keeldunud.

Vanem rahvapärismus seostab Risti kabeli tekkelugu selles paigas sündinud imeteoga, kus pime rändur (teisendustes ka väejuht või prints) saanud nägijaks ning rajanud seepeale tänutäheks kabeli. Väidetav imetegu tagas kabelile rahva seas suure populaarsuse: siin käidi hulganisti oma hädadele abi saamas.

Uuem rahvatraditsioon seostab Risti kabelit muistse vabadusvõitluse, Madisepäeva lahingu ja muinaskangelase Lembituga. Kabel olevat rajatud kunagisele lahingupaigale, et tähistada võidu saavutamist paganate üle.

1970. aastate esimesel poole arheoloogilised kaevamised kinnitasid, et kabel on ehitatud 15. sajandi esimesel poolel arvatavalt abikirikuks. Ülalkirjeldatud riitused algasid siin 16. sajandi lõpul. Et need kombetalitused võiksid olla pärit muistsest vabadusvõitluse ajast või viidata nimetatud sündmusele, peab tänane ajalooteadus ebatõenäoliseks.

1. Kus asuvad Viljandimaa Risti kabeli varemed? Leia kabeli asukoht kaardil.

2. Mis ametit pidas August Wilhelm Hupel? Mis olid tema tegevusvaldkonnad? Miks võis Hupel huvituda Risti kabelist?

3. Arutlege klassis, mis võis olla kabeli ehitamise eesmärk. Esitage kaks põhjust.

1) _____

2) _____

4. Miks ehitati mitmed kabelid ja kirikud eestlaste muistsetesse pühapaikadesse või nende lähedale?

5. Kuidas on muistsetesse pühapaikadesse rajatud uued ehitised (nt kabelid) mõjutanud eestlaste vaimuelu ja väärtushinnanguid?

(muinasusk – katoliiklus – luterlus)

6. Mis võis olla põhjuseks, et talupojad ei olnud nõus kabelit lõhkuma?

Välgita mõis

Välgita mõis 7.07.2011.
Foto VM-i digikogust

Välgita mõisahoone asub Saarepeedi vallas Välgita külas Saarepeedi küla ja Viljandi-Imavere maantee vahelise teelõigu ääres.

Välgita mõisat on esimest korda märgitud 1599. aasta Poola revisjonis. Rootsi ajal, alates 1624. aastast kuulus mõis Viljandi lossilääni koosseisus Jacob De la Gardie'le. Mõisate reduktsiooni käigus läks valdus riigile ning jäi kroonumõisaks ka järgnevateks sajanditeks. Välgita kuulus väikemõisate hulka: Rootsi ajal oli mõisal vaid $\frac{3}{4}$ adramaad (umbes 30 hektarit). Veel 1751. aastal loendati mõisas ainult 55 hinge.

Praegune mõisahoone valmis 18. sajandi keskpaiku ja meenutas väljast pigem suuremat taluhoonet. Välgita mõisahoone on vanabalti planeeringuga mõisahoone musternäidis: lihtne ühekordne palkidest ehitis mõõtmetega 23 x 11 m. Nii mõisa sise- kui ka väliskujundus oli äärmiselt lihtne: kõrge poolkelpkatus, millest väljus mantelkorstna jäme piip, laiade piirdelaudadega tillukeserudulised aknad ning lubjatud seinte ja lagedega toad. Mõisahoone eristus taluhoonetest anfilaadse ruumipaigutuse (toad järgnevad üksteisele ja ukSED asetsevad ühel pikiteljel), sepiste hulga ning uhkete baroksete ahjudega. Välgita mõisahoone on väheseid tunnistajaid Põhjasõjale järgnenud ajast, mil enamik mõisaid olid väiksemat sorti puithooned, mõisnikud liikusid ringi külapuusepa ehitatud kaarikuga ning kandsid kohapeal õmmeldud riideid.

1980. aastatel oli ainulaadne mõisahoone äärmiselt halvas seisukorras ning vajas tungivalt restaureerimist. Tollal alustatud tööd jäid aga kahjuks pooleli ning osa huvipakkuvaid detaile on aja jooksul kaduma läinud. Tänapäevaks on Välgita mõis eravalduses ja restaureerimistööd jätkuvad.

1. Mis sõja järel ja mis aastal kindlustus Viljandimaal Poola ülemvõim?

2. Kes oli Jacob De la Gardie? Kuidas oli ta seotud Viljandi mõisaga?

3. Mis oli mõisate reduktsioon? Millal ja miks see toimus?

Mõiste seletus: _____

Aeg: _____

Põhjus: _____

4. Mis sajandist pärineb siiani säilinud Vālgita mõis?

5. Iseloomustage vanabalti planeeringut (<http://www.mois.ee/vilj/valgita.shtml>).

6. Kus on Eestis veel alles sellise planeeringuga mõisahooneid?

7. Mis võis olla põhjus, et Vālgita mõisa ei ehitatud kaasaegsemaks?

8. Mille poolest eristub Vālgita mõis teistest säilinud Viljandimaa mõisatest?

Õisu mõis

Õisu mõis asub Paistu kihelkonnas praeguses Halliste vallas. Mõis asutati juba enne Liivi sõda ning kuulus pikka aega Karksi piirkonna valdajale. 17. sajandi lõpul sai Õisust riigimõis. 1744. aastal kinkis Venemaa keisrinna Elisabet (Jelizaveta) mõisa admiral Peter von Siversi (1674–1740) lesele.

Siversid alustasid Õisus mõisa ülesehitamist – 18. sajandi keskel olid siin veel pooltühjad külad ning võssakasvanud põlud. Peter von Sieversi

poeg Friedrich Wilhelm von Sivers (1716–1781) asus 1759. aastal pärast väeteenistusest erru lubamist Õissu ning suutis paarikümne aasta jooksul viia mõis Liivimaa nooblimate hulka. Valgustaja August Wilhelm Hupel tõstis oma kirjutistes esile Õisu heina- ja põllumaade maaparandustöid, tulutoovat kõrtsimajandust, kalarikkaid veekogusid ning mõisas järgitud moodsaid töövõtteid.

Majanduslikule edule tugines ka uute mõisahoonete ehitamine. Aastatel 1760–1767 valmisid esinduslik harrastemaja, kõvertall ja viljaait. Ehitustööd tegid mõisa talupojad, ainult keerukamate viimistlustööde tegemiseks kutsuti kaugemalt meister. Nii nikerdas aidahoone sammaste komposiitkapiteelid Johann Ostner. Mõisas on tänapäevani säilinud kaks silmapaistvat marmorkuju – üks neist kujutab õigluse ja õigusemõistmise jumalannat Justitiat, teine tarkust ning tagasihoidlikkust sümboliseerivat Prudentiat. Skulptuuride autor on itaallane Giovanni Antonio Cybei. Samal ajal ehitustöödega hakati kujundama inglise stiilis parki.

1790. aastal mõisaomanikuks saanud Friedrich Wilhelmi poja August Friedrich von Sieversi (1766–1826) ajal rajati Õisu mõisa tubakavabrik ning vasekoda. August Friedrich von Sievers oli tegev Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomilises Sotsieteedis ning kirjutas õpetlikke tekste põllumajandusest, viinapõletamisest, õllepruulimisest ja taluehitistest. 1809. aastal käis Õisu mõisas tollane Venemaa keiser Aleksander I.

Õisu mõisaga on seotud ka oluline sündmus Liivimaa agraarajaloos: 1841. aastal toimus siin Liivimaa aadlike liberaalse tiiva esindajate koosolek, kus muu hulgas arutati esimest korda talude päriseksmüümist.

Siversite kätte jäi Õisu 1919. aastani. 1922. aastast asus mõisas erinevate nimede all toiduainetööstusele spetsialiseerunud ametikool. 2007. aastal müüdi mõis erakätesse.

Õisu mõis 21.06.2011.
Foto VM-i digikogust

ANTS HEIN, Viljandimaa mõisad. Viljandi, 1999, lk 33–38.

VALDO PRAUST, Viljandimaa mõisad. Tallinn, 2010, lk 107–111.

HELDUR SANDER, TIHU HELIMETS, Õisu mõis ja park. – Eesti Loodus 2008, nr 4.

1. Millal ja mis põhjusel võis Siversite suguvõsa Õisu mõisa enda valdusse saada?

2. Kuidas iseloomustas Õisu mõisa August Wilhelm Hupel?

3. Milliseid majandustegevusi Õisu mõisas arendati?

4. Leidke tekstist näiteid, et Friedrich Wilhelm von Sivers viis Õisu mõisa mahajäänud kolkamajandi tasemelt Eesti- ja Liivimaa nooblimate hulka.

5. Selgitage,

1) millist ehitusstiili on kasutatud Õisu mõisa ehitamisel?

2) kus asus Aleksander I külaskäigule pühendatud mälestusmärk?

3) mis pealkirja kannab eesti keelde tõlgituna Siversi õpetus viinapõletamise kohta?

Vt [http://et.wikipedia.org/wiki/Viin_\(jook\)](http://et.wikipedia.org/wiki/Viin_(jook)).

6. Kas võib väita, et Siversid olid eesrindlikud mõisnikud? Põhjendage oma vastust kahe argumentiga.

Arvamus: _____

Põhjendus

1) _____

2) _____

Kõo mõis

Talvine Kõo mõis 20. sajandi algul.
Foto VM-i kogust

Kõo mõisahooned asuvad Põhja-Viljandimaal Kõo valla keskses samanimelises külas.

Kõo mõisakompleks on teiste omasuguste hulgas eriline selle poolest, et on üks vähestest riigimõisatest, mis on kunagi hoole ja armastusega välja ehitatud. Teatavasti pidasid riigimõisaid mõisarentnikud, pärast kelle surma või rendilepingu lõppemist anti valdus mõnele teisele majandada. Kõo mõisa ehitas üles Saaremaa päritolu erukindralfeldmarssal Hans Heinrich von Weymarn (1718–1792), kes sai rendimõisa 1772. aastal keisrinna Katariina II käest. Aastakümneid kroonut teeninud mees võttis asja väga tõsiselt – juba 1774. aastal valmis osalt tellistest, osalt paekivist laotud kõrge kelpkatusega kahekorruseline härrastemaja, järgnesid väliskujult tindipotti meenutav riistaait, viljaait, rehi ja Kõosaare vesiveski ning 1781. aastal üle eesväljaku laiuv 195 meetrit pikk ait-tall-viinakelder. Aastatel 1784–1792 lisandusid Unakvere kõrts, hollandi tuulik, karjalaut ning lõpuks veel üks tindipoti moodi ehitis – ait-jääkelder.

On teada, et tislertööd valmisid Viljandi meistri Johann Jacob Kontrumi ja Joachim Friedrich Pragsti käe all ning metallitöid tegi arvatavalt lukksepašell Christian Block. Viimaselt pärinevad tõenäoliselt ka lohepeakujulised veesülitid, millest üks asub Viljandi muuseumi ekspositsioonis. Von Weymarni ennastsalgavat ehitustegevust tunnustas ka tuntud baltisaksa valgustaja August Wilhelm Hupel, kes tõi teda esile kui kaunile ehituskunstile pühendunud aadlikku.

Pärast Hans Heinrich von Weymarni surma läks Kõo uutele mõisarentnikele, kes mõisahoonete välisilmele enam erilist tähelepanu ei pööranud. Eesti kultuuri- ja hariduslukku on Kõo mõis läinud veel tänu 1914. aastal avatud Eesti Aleksandri Alampõllutöö Koolile.

1. Mis aastal rajati Kõo mõis? Mis riigi ülemvõimu all Eesti sel ajal oli?

2. Millega seoses muutusid 17. sajandil mitmed eramõisad riigimõisateks?

3. Kuidas seda protsessi nimetati?

4. Mis olid riigimõisa valitsenud rentnike ülesanded?

5. Miks ei huvitunud mõisarentnikud mõisakomplekside väljaehitamisest?

6. Millal ja millega seoses sai Kõo mõisa rentnikuks Hans Heinrich von Weymarn?

7. Mis ehitusstiili on kasutatud Kõo mõisa ehitamisel?

8. Mis hooned kuulusid Kõo mõisa juurde peale häärberi?

9. Kuidas suhtus August Wilhelm Hupel Hans Heinrich von Weymarni?

10. Millega on Kõo mõis läinud Eesti kultuuri- ja hariduslukku?

Pansionaadihoone Viljandis

Pansionaadihoone Viljandis 20.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Pansionaadihoone asub Viljandis Tallinna ja Jakobsoni tänava nurgal.

Hoone esimene järk ehitati 1790. aastatel erukindral Claus von Stadenile. 1803. aastal ostis maja Liivimaa rüütelkond ja sisustas selle vallaliste, „Amori nooltest puutumata jäänud“ aadlidaamide vanadekoduks. Iga eakas vanapreili sai endale eraldi toa, iga kolme pansionaadi asuka käsutuses oli üks teener. Hoonele ehitati juurde praeguse Jakobsoni tänava poolne tiib.

1920. aastal tühistas Asutav Kogu seisuslikud õigused ning kuulutas rüütelkonna varandused riigi omandiks. Pansionaadihoonesse kolisid linna vanadekodu, lasteaed, algkool ja vaeslaste varjupaik. Lühikest aega tegutses hoones ka Viljandi muuseum. 1935. aastal anti pansionaadihoone üle sõjaministeeriumile ning senised asukad pidid välja kolima. Viimased kaksteist aadlipreilit paigutati 1937. aastal ümber Vinni mõisasse. Hoonesse asus Sakala Partisanide Pataljon. Pärast Teist maailmasõda kasutas hoonet ja selle krunti Nõukogude armee, paigutades siia ka ühe kurikuulsa Pihkva dessantdiviisi üksustest. 1992. aasta sügisel võttis sõjaväe poolt maha jäetud ja lagastatud maja üle esialgu siseministeerium, seejärel Viljandi linn, kes müüs hoone erakätesse.

Arhitektuuriliselt lähtub pansionaadihoone Tartu varaklassitsismi eeskujudest. Tegemist on kogu Lõuna-Eesti ulatuses ühe tähelepanuväärsema 18. sajandi lõpust ning 19. sajandi algusest pärit ehitisega.

TIINA PARRE, Vanad fotod jutustavad. – Sakala kalender 1996. Viljandi, 1995, lk 93–95.
Viljandi vanadel fotodel. Koost AIN-ANDRIS VISLAPUU. Tallinn, 2007, lk 61.
Viljandi linn. Turismiteatmik. Koost ENDEL ARIVA jt. Viljandi, 1996, lk 68–69.

Lugege lisaks: INDREK JÜRJO, Novaatorlik uurimus baltisaksa aadli sotsiaalajaloost. –Tuna, 1999, nr 4, lk 148–151.

1. Mis on pansionaat? Miks oli vaja pansionaate rajada?

2. Vastake tekstikatkendile tuginedes, miks oli aadlike hulgas suhteliselt palju vanatüdrukuid.

Kuigi ajastule (19. saj) oli omane romantiline armastuse kultus, arvestati baltisaksa aadliperekonnas abielu sõlmimisel ikkagi rohkem perekonna üldhuve kui noorte isiklike tundeid. Vanemate heakskiidu määrasid partneri perekonna reputatsioon, tema tegevusala ja mitte viimases järjekorras ka varanduslik seisus.

3. Baltisaksa aadli hulgas domineerisid siseabielud. Noormehed abiellusid mõnikord ka vene aadlipreilidega. Baltisaksa aadlitütarde abielusid vene aadlikega tuli ette väga harva. Seda käsitati kui mesallianssi. Uurige välja mesalliansi tähendus.

4. Mis sai pansionaadihoonest ja selle asukatest Eesti Vabariigi ajal?

5. Kuidas suhtus pansionaatidesse nõukogude võim? Mis funktsioon hoonele leiti?

Liivimaa Maagümnaasiumi hoone ja park

Endise Liivimaa Maagümnaasiumi hoone asub Viljandis Uueveski tee 3.

Praeguse Viljandi Maagümnaasiumi eelkäija *Livländisches Landesgymnasium zu Fellin* – Viljandi Liivimaa Maagümnaasium – alustas tööd 1875. aastal Gustav Max Schmidt'i erakooli ruumides. Uus hobuserauakujulise põhiplaaniga koolihoone valmis 1877. aasta detsembris. Vastne õppeasutus oli oma aja kohta väga moodne – sadakond avarat ja valgusküllast ruumi, seinu kaunistasid maalid. Kooli keldrikor-

Maagümnaasiumi hoone 20.06.2011.

Foto VM-i digikogust

rusel leidis peavarju muuseum, kuhu koondati aastatel 1878–1879 lossivaremetes väljakaevatud arheoloogilised leiud. Arheoloogilisi uuringuid juhtis sama kooli ajalooõpetaja, hilisem Tallinna linnaarhivaar ning keiser Wilhelm II lähem nõuandja Baltikumi küsimustes Theodor Schiemann.

Kool oli saksakeelne ning peamisteks õppuriteks olid Liivimaa mõisnike pojad. Eestlasi õppis siin vähe. 1876. aastal koolis käinud 119 õpilasest oli aadlikke 80, kaupmeeste ja ametnike poegi 37 ning talupojaseisusest ainult kaks õpilast.

Alexander von Oettingeni eestvõttel rajati kooli juurde park ning väljakud vabaõhutegevuste ja spordi tarbeks. Maagümnaasiumi park jäi pooleks sajandiks linna peamiseks spordiharrastamise kohaks. 1878. aastal kooli võimlemisõpetajaks palgatud Ludvig Herbig võttis oma tööd väga tõsiselt ning õpetas õpilasi veetma vaba aega tervislikult – võimeldes, joostes, uisutades jne. Spordiaasta kulminatsiooniks olid neil aegadel võimlemispäevad, mil võisteldi jooksmises, rivi harjutuses ja võimlemises.

Maa koolipargile annetas Riidaja mõisnik Friedrich von Stryk ning pargi rajamist juhendas Lõve metsaülem Vorkampff. Väljak piirati kolmest küljest kraavi ja 12 m laiuse valliga, mille välisküljele istutati kuused, sissepoole kujundatavasse parki aga erinevaid lehtpuid. Et esialgu istutati puid vajalikust mõnevõrra rohkem, saadi hilisemate harvendustööde vältel siit istikuid Lossiparki, Suurturule või Trepimäele istutamiseks.

1892. aastal sulges rüütelkond venestuspoliitika tõttu maagümnaasiumi. Mõnda aega paiknes koolihoones Knüppferi Kõrgem Tütarlastekool ning naisõpetajate ühiselamu. 1906. aastal avati endine kool uuesti, nüüd juba progümnaasiumina (hiljem Viljandi Saksa Kool). Esimese maailmasõja ajal suleti kool taas. Vabadussõja ajal asus hoones sõjaväehaigla ning aastatel 1918–1940 Viljandi Poeglaste Reaalgümnaasium. Teise maailmasõja lõpul sai hoone tugevasti kannatada, kui sakslased selle põlema süütasid. Nõukogude perioodil tegutsesid hoones järgemööda Viljandi II Keskkool, Viljandi IV 8-klassiline Kool, Johann Köleri nimeline IV Keskkool ning alates 1995. aastast Viljandi Maagümnaasium.

1. Mis rolli on mänginud Viljandimaa haridus- ja kultuurielus järgmised isikud?

Gustav Max Schmidt – _____

Theodor Schiemann – _____

Ludvig Herbig – _____

2. Kes olid maagümnaasiumi õpilased?_____
_____**3. Mis tähtsus oli Liivimaa Maagümnaasiumil Viljandi linna elus? Leidke näiteid tekstile toetudes.**_____

_____**4. Tooge näiteid, kuidas on mõjutanud erinevad võimud kooli saatust.**

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

5) _____

6) _____

Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi maja

Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi maja asub Jakobsoni tänaval 42. Arhitektuuriliselt lihtsakoelise tellishoone müüride vahele on ajalugu talletanud mitu linna kultuuri-, haridus- ja majandusajaloos olulist algatust.

1871. aastal asutati Carl Robert Jakobsoni nõuandel Viljandi Eesti Põllumeeste Selts. Eesti rahvusliku liikumise suurkuju oli aastatel 1876–1882 seltsi president

ning just tema eestvedamisel alustati 1881. aastal oma maja ehitamist. Maja õnnistati sisse järgmise aasta oktoobris, juba pärast Jakobsoni surma. Uues hoones leidsid peale põllumeeste seltsi peavarju laulu- ja mänguselts Koit (kuni 1904), karskusselts Vabadus (alates 1891) ning Viljandi Laenu- ja Hoiuühisus (alates 1903).

1908. aasta septembris asus hoonesse Viljandi Eesti Haridusseltsi tütarlastekool. Kool alustas kaheklassilise progümnaasiumina. Tegemist oli esimese eestikeelse algharidusest enamat pakkuva õppeasutusega Viljandis. 45 õpilasega alustanud kooli populaarsus suurenes iga aastaga. 1915. aastal avati esimene gümnaasiumiklass. Selleks ajaks oli koolis õppivate tütarlaste arv kasvanud juba ligi paarisajani, kool kuulus linna suuremate hulka ning vajas omaette ruume. 1918. aastal ostis haridusselts põllumeeste seltsilt maja ära.

Hoonet on korduvalt ümber ehitatud – 1909. aastal sai maja puust teise korruse, 1923. aastal lisandus tiibhoone Kõrgemäe tänava poolsele küljele. 1932. aastal laastas hoonet tulekahju: hävis seltsimaja saal, mille lava eesriide kavandi oli teinud Johann Köler. Kahjutules hävis ka väärtuslik raamatukogu, mille oli haridusseltsile pärandanud Friedrich Kuhlbars.

Kogu Teise maailmasõja järgse aja on hoonet kasutatud koolimajana. Praegu on hiljuti restaureeritud hoones Viljandi Maagümnaasiumi algklasside maja.

Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi maja 20.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Viljandi linn. Turismiteatmik. Koost ENDEL ARIVA jt. Viljandi, 1996, lk 73–74.

Viljandi põllumeeste selts 50 aastat vana. – Postimees, 17.11.1921.

Viljandi vanadel fotodel. Koost AIN-ANDRIS VISLAPUU. [Tallinn] 2007, lk 120–122.

Lugege lisaks <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=8461>.

1. Millal asutati Viljandi Eesti Põllumeeste Selts?

2. Milline oli Carl Robert Jakobsoni roll põllumeeste seltsi asutamisel Viljandisse?

3. Millised organisatsioonid peale põllumeeste seltsi on selles hoones asunud?

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

4. Mis stiilis see hoone on ehitatud? _____

5. Põllumeeste seltsi hoonele on tehtud kaks lisaehitust. Millal ja mis otstarbel?

6. Milline oli Johann Köleri panus Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi hoone heaks?

7. Kuidas on põllumeeste seltsi hoones töötanud järgmised kooliga seotud isikud? Vastates kasutage teatmeteoseid ja internetti.

Jaan Rekkand – _____

Villem Reiman – _____

Mihkel Varrik – _____

Friedrich Kuhlbars – _____

8. Kuidas on omavahel seotud rahvuslik ärkamisaeg ja hariduse levik? Esitage kaks näidet Viljandimaa hariduselu kohta.

1) _____

2) _____

Koidu seltsimaja Viljandis

Laulu- ja mänguseltsi Koit seltsimaja asub Viljandi linnas Jakobsoni tänav 18.

See selts asutati esimese eesti seltsina Viljandis aastatel 1869–1872 ning sellest kujunes peagi linna olulisim eesti seltsielu koondataja. Korraldati kõnekoosolekuid, pidusid ja kontserte, peeti lauluharjutusi ning tegutses näitetrupp. Algusaastate tuntuimaks ettevõtmiseks sai esimese eestikeelse näitemängu

lavastamine Viljandis. See oli Lydia Koidula „Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola“. Selts tegutses agaralt ka maakondlike suurürituste, sealhulgas Sakalamaa muusikapäevade korraldamisega.

Kuni 20. sajandi esimese kümnendini tegutseti üüritud ruumides. Siis ostis selts hoonestatud krun- di Koidu (Harjutuse) ja Jakobsoni (Veske) tänava nurgal ning 1911. aastal valmis ilmselt kohalike ehitusmeistrite projekteeritud ja ümberehitatud seltsimaja. Pääaegu uues, ajastu arhitektuurilisi suundumusi hästi kajastavas seltsimajas oli teatrisaal viiesajale inimesele, orkestriruum ja riide- hoid, ent ka piljardituba, keegliruum, einelaud, söögisaal ja lugemistuba. Teisele korrusele mahtus veel mõni üürikorter. Hiljem on hoonet ümber ehitatud 1937. ja 1956. aastal, siis lisandus Ugala teatri vajadusi arvestav lavatorn.

Nõukogude võim sulges 1940. aastal seltsi ning võõrandas seltsi vara. Nõukogude okupatsiooni ajal tegutses hoones teater Ugala, hiljem noortemaja ning kultuurifirma Fellin. 1991. aastal taastati selts samanimelise segakoori eestvõttel, kes oli tegutsenud kogu okupatsiooniaja. 1994. aastal sai selts oma maja tagasi.

Hoone esiküljele on kinnitatud tahvel, mis meenutab üht Eesti kultuuriloos olulist seika. 12. augustil 1904 seltsi vähisöömisõhtul valmis siin omapärase loomingulise võistluse käigus luuletaja Friedrich Kuhlbari ja helilooja Mihkel Lüdigi koorilaul „Koit“, millest sai esmalt seltsi koori hümn, hiljem aga kõigi Eesti laulupidude avalaul.

Koidu seltsimaja 1930. aastatel.
Foto Jaan Riet, VM-i kogust

Viljandi linn. Turismiteatmik. Koost ENDEL ARIVA jt. Viljandi, 1996, lk 63–64.

LIIS ALLIK, Viljandi arhitektuur 19. ja 20. sajandi vahetusel. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2002. Viljandi, 2003, lk 131–133.

ANDRES MARAND, „Koidu“ selts 130. – Sakala kalender 1999. Viljandi, 1998, lk 56–57.

1. Mis oli esimene 1865. aastal asutatud laulu- ja mänguselts?

2. Nimetage veel kolm Eesti linna, kus asutati sarnased seltsid. Kirjutage seltside nimed.

1) _____

2) _____

3) _____

3. Mis oli seltside asutamise eesmärk?

4. Mis üritusi laulu- ja mänguseltsid korraldasid?

5. Ühe laulu saamisloo kohta on helilooja kirjutanud nii (http://www.koolielu.edu.ee/eesti_muusika/composers/ludig/looming.htm):

„Seal siis juhtus ühel õhtul, et „Koidu“ mehed palusid mind seltsile lipulaul luua. Nõustusin, kui kohase teksti saan. Kuhlbars oli kohe nõus sõnu kirjutama, need valmisid umbes 10 minuti jooksul. Ma ei tahtnud Kuhlbarsist tempos maha jääda, hankisin noodipaberi ja pliiatsi ning asusin viisi kirjutama. Keegi nõudis aga, et laulul oleks rohkem hääli kui neli: mulgid on uhked mehed ega lepi harilikku koorilauluga. Vastasin, et minul ükskõik, ja kirjutasin laulu seitsmele häälele. Veerand tunni pärast oli laul valmis.“

Mis laulust on jutt? _____

Kes on selle laulu helilooja? _____

Mis eesmärgiga see laul loodi?

Millise tähenduse on see laul hiljem omandanud?

6. Kas olete nõus väitega, et laulu- ja mänguseltsidel oli rahvuslikus liikumises väga oluline roll? Põhjendage oma vastust kahe argumendiga.

Seisukoht: _____

Põhjendus: _____

Viljandi vana veetorn

20. sajandi alguseks oli elanikkond kasvanud ning intensiivistunud ärielu Viljandi kesklinnas seadis tolleaegse linnavalitsuse ette rohkesti kommunaalprobleeme, sealhulgas linna varustamine puhta vee-ga. 1908. aastal hakkas linnaametnikest ja ärimeestest moodustatud komisjon ette valmistama linna veevärgi rajamist. Planeeritava veetorni kohale puurkaevu puurimine ebaõnnestus: 45 jala (13–14 meetri) sügavuselt leiti küll veesoon, kuid vesi osutus seal kõlbmatuks. 1911. aastal õnnestus praeguse Rannapiu-tee ja staadioni vahele puuritud 298 jala (umbes 90 meetri) sügavusest kaevust saada vett, mille kogus ja kvaliteet osutu-sid küllaldaseks.

1911. aasta möödus linnas kaeve- ja to-rutamistööde ning veetorni ehitamise tähe all. Töid kimbutas tööjõupuudus ja erakordselt vihmane suvi. Kaevetöö-de ajal tuli päevavalgele mitmesugust arheoloogilist materjali: veetorni vun-dament sattus näiteks keskaegse linna-kiriku ümber asunud surnuaiale, Lossi ja Oru tänava nurgal avastasid töölised vana dreanažisüsteemi. Viljandi Kirjan-dusliku Seltsi arheoloogiahuvilised liik-med said esmakordse võimaluse lokali-seerida ja üles joonistada Tartu ning Riia värava põhiplaani.

Enne külmade tulekut õnnestus kogu veevärgisüsteem valmis ehitada. 30 meetri kõrguse veetorni tarbeks telliti 6600 pange vett mahu-tav reservuaar ning 26. oktoobril alustati vee sissepumpamist. Novembri lõpul prooviti veevärgi toimimist eri kohtades linnas. Veejuga ulatus üle kolmekorruselise maja katuse, mis lubas vastset veevärki kasutada ka tuletõrje vajadusteks. Pärast veevärgi kasutusse võtmist hakkas torustik küll mõnes kohas lekkima ja pumba võimsusest jäi vajaka, kuid need probleemid lahendati kiiresti. 1912. aastal sai Viljandi ka oma esimese porskkaevu.

Veetorn tegutses kuni 1960. aastani ning jäi pärast seda unarusse. Veetorni taastamise algatas Vil-jandi Rotary klubi. 1999. aasta sügisel sai torn uue metallkarkassil kolmekorruselise kupli ning 2001. aasta juunis võttis vana veetorn nüüd juba vaatetornina vastu esimesi külalastajaid.

Vana veetorn 1963.
Foto Endel Veliste VM-i kogust

Viljandi linn. Turismiteatmik. Koost ENDEL ARIVA jt. Viljandi, 1996, lk 72–73.

TIINA SARV, Saja-aastane veetorn peibutab turiste. – Sakala, 08.06.2001.

Viljandi muuseumi infotekst Vanas veetornis.

1. Miks vajas Viljandi linn 20. sajandi alguses veetorni?

2. Esitage kolm põhjust, mis takistasid veetorni ehitust 1911. aastal.

1) _____

2) _____

3) _____

3. Millised ajaloolised leiud tulid veetorni ehitamise ajal päevavalgele?

1) _____

2) _____

3) _____

4. Mis aastani veetorn töötas?

5. Milline funktsioon on ajaloolisel veetornil tänapäeval?

6. Käige veetorni juures ja nautige Viljandi vaateid. Leidke veetorni vaateaknast paistvad järgmised asutused.

Kaks riikliku alluvusega asutust

1) _____

2) _____

Kaks kohaliku tähtsusega asutust

1) _____

2) _____

Kaks kultuuri ja haridusega seotud asutust

1) _____

2) _____

Kaks religiooniga seotud asutust

1) _____

2) _____

Jaan Rieti maja Viljandis

Jaan Rieti maja 30.06.2011.

Foto VM-i digikogust

Fotograaf Jaan Rietile kuulunud maja Viljandis Koidu ja Posti tänava nurgal on peetud 20. sajandi alguse Viljandi eramute seas tõeliseks pärliks. Hoone projekteeris arhitekt Karl Burman (1882–1965) ning see valmis 1914. aastal. Tegu pole tüüpilise väikelinna villaga, vaid rahvusromantilist arhitektuuri esindava hoonega, mis täitis nii elamu kui ka ateljee ülesannet. Siin on märgata nii heimatkunsti kui ka biidermeierliku juugendi eeskujusid.

Maja omanik Jaan Riet oli silmapaistev tegelane nii Viljandi kultuuriloos kui ka ärielus. Riet sündis 1873. aastal Abja vallas puusepa pojana. Pärast vallakooli lõpetamist töötas ta Viljandis sugulase Henn Rieti veiniäris. Järgides Jakob Hurda üleskutset, kogus Jaan Riet mõnda aega suulist pärimust. Juba sellina veiniäris töötades huvitus ta fotograafiast. 1897. aastal siirdus ta fotoasjandust õppima Tallinnasse Hans Kristini juurde. 1903. aastal täiendas ta oma teadmisi Saksamaal Frankfurdis. Jaan Rieti esimene ametlikult registreeritud fotograafitöö pärineb 1896. aastast. Juba paari aasta pärast avas ta oma fotoateljee, mis tegutses pool sajandit. Selle aja jooksul valmis umbes 80 000 fotot.

Kuigi Riet oli eelkõige ateljeefotograaf, teenides raha portree- ja grupifotodega, jäädvustas ta ka arvukalt linna- ja maastikuvaateid ning päevakajalisi sündmusi. Jaan Rieti fotokogu, mida aitasid kokku panna tema abikaasa Marie ja tütar Hilja, on hindamatu ajalooallikas. Osa kogust asub praegu Viljandi muuseumis, osa Eesti filmiarhiivis. Nõukogude võim käitus Rietite perekonnaga ebaõiglaselt: nende maja ja aed natsionaliseeriti 1940. aastal. Üksteist aastat hiljem sunniti pere kodust lahkuma. Jaan Riet suri 1952. aastal.

LIIS ALLIK, Viljandi arhitektuur 19. ja 20. sajandi vahetusel. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2002. Viljandi, 2003.

Viljandi linn. Turismiteatmik. Koost ENDEL ARIVA jt. Viljandi, 1996, lk 88.

<http://www.muuseum.viljandimaa.ee/?op=body&id=138>.

http://et.wikipedia.org/wiki/Jaan_Riet.

Lugege lisaks <http://www.muuseum.viljandimaa.ee/?op=body&id=138>.

1. Milline hoonetüüp on villa?

2. Millal hakati Eestis villasid ehitama?

3. Mis tegevusalade esindajad olid Viljandis tähtsamad villade omanikud?

4. Mille poolest erineb Jaan Rieti maja teistest Viljandis ehitatud villadest?

1) _____

2) _____

5. Miks kujunesid villade piirkonnaks Trepimäe ja Uueveski?

1) _____

2) _____

3) _____

6. Milline oli Jaan Rieti seos rahvusliku liikumisega?

7. Mis fotosid Jaan Riet tegi?

8. Miks on foto oluline ajalooallikas? Nimetage kolm põhjust.

1) _____

2) _____

3) _____

Viljandi tuletikuvabrik

Viljandi tikuvabrik 1934. aastal.
Foto Jaan Riet, VM-i kogust

Endine Viljandi tuletikuvabrik asub raudteejaama lähedal Vabriku tänav 2.

Esimesena hakkas Viljandis tuletikke tootma Põltsamaalt pärit kaupmees Jaak Johann Puhk, kes asutas 1889. aastal Vana kalmistu lähedale vabriku. Vahepeal põlenud ja edasi müüdnud ettevõtte tegutses 1905. aastani.

Kõnealuse tikuvabriku asutas 1904. aastal Eduard Pohl (1870–1929). Esimese maailmasõja ajaks oli see kasvanud suurima tööliste arvu ja toodangu mahuga tikuvabrikuks Eestis. 1920. aastatel peeti Pohli Viljandi tikuvabrikut tehnovarustuselt kaasaegseimaks ning ühtlasi menukaimaks eksportijaks omasuguste hulgas. See aitas Pohlil esialgu edukalt vastu seista ka tugevale Rootsi konkurentsi-le 1928. aastani, mil Riigikogu seadus kuulutas tuletikkude valmistamise ja müügi riigi monopoliks. Pohl oli sunnitud oma vabriku maha müüma Rootsi kontserni kuuluvale Eesti Tuletikumonopolile.

1940. aastal vabrik natsionaliseeriti. Nüüd avanes toodangule põhjatu Nõukogude Liidu turg. Tootmise maht kasvas pidevalt ning 1974. aastal rekonstrueeriti vabrikut põhjalikult – ehitati uued tootmishooned, kuhu seati sisse Rootsi päritolu automaatliinid. Pärast rekonstrueerimist säilis endisest hoonest ainult 1921. aastal valminud veetorn. Viljandi Metsakombinaadi koosseisu kuulunud vabrik tootis aastas miljard toosi tikke. 1995. aastal Nõukogude turu kaotanud vabrik erastati. 2005. aastal lõpetati Viljandis standardtikkude tootmine (see viidi üle Indiasse). Tikutootmise traditsioon siiski päris kadunud pole, jätkuvalt valmistatakse Viljandis kamina- ja grilltikke.

Lugege lisaks <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=14722>;
MARTTI KASS, Viljandi tikke võis osta Inglismaal ja USA-s. – Sakala, 18.06.2004.

1. Mitu tikuvabrikut on Viljandis olnud? Millal ja kes on need rajanud?

2. Millistes Eesti linnades on veel olnud tikuvabrikuid?

3. Milline mõju oli tulekahjudel tikuvabriku arengule?

4. Milline tikuvabriku hoone osa on algset päritolu?

5. Võrrelge tikuvabriku tööliste olukorda 1920. ja 1930. aastatel.

1920. aastad: _____

1930. aastad: _____

6. Miks on tikuvabriku ajaloos tähtsad järgmised aastad?

1955 – _____

1977 – _____

1995 – _____

7. Uurige välja, miks on Viljandi tikuvabrik kantud Guinnessi rekordite raamatusse.

8. Arutlege, kuidas mõjutavad ettevõtted väikelinna elu.

Rõika-Meleski klaasivabrik

Meleski klaasivabrik 19. saj keskel. Wilhelm Siegfried Stavenhageni gravüür.
Foto VM-i kogust

Meleski klaasivabriku endised tootmishooned asuvad Kolga-Jaani vallas Vaibla – Kolga-Jaani maantee ääres Meleskis ja Rõikal.

Klaasitootmisele Meleskis ning Rõikal pani aluse saksa päritolu ärimees ja tööstur Carl Philip Amelung. Aastatel 1792–1795 rajas aktsiaselts Amelung & Co kaks tehas – Rõika vesiveski juurde peeglite lihvimise ja poleerimise vabriku „Catharine“ ning Meleskisse klaasipuhumis- ja lõikamisvabriku „Lisette“. Tehased said nime kohaliku maaomaniku, Võisiku mõisniku Georg von Bocki abikaasa ja tütre järgi.

19. sajandi alguseks oli Rõika-Meleski klaasitööstuskompleksist saanud Eesti suurim tööstusettevõte, millele oli kogu Vene impeeriumis ainsaks võistlejaks Rjazani klaasivabrik. Töölise arv kasvas 19. sajandi keskpaigaks viiesajani, hakates aga seejärel koos tehnoloogia täiustumisega kiiresti vähenema. Oskustöölised ning meistrid olid enamasti sakslased, lihtsamaid töid tegid kohalikud eestlased. Toodeti peegleid ja mitmesuguseid klaasnõusid – pudeleid, kausse jmt.

Amelungid, kelle kätte jäid tehased kuni 19. sajandi lõpuni, olid alati uuendustele. Rõikal võeti 1833. aastal kasutusele uued lihvimismasinad ning peeglite ja klaasesemete pehmemaks transportimiseks seati 1842. aastal sisse aurulaevavähendus Tartuga. Aastatel 1864–1866 rekonstrueeriti põhjalikult Meleski vabrik, nii et klaasipuhumine asendati tahvelvaluga. Vabrikute tooted olid populaarsed, jõudes peale Peterburi ja Riia turu ka Rootsi ning isegi Lõuna-Ameerikasse.

Pärast Esimest maailmasõda turustusvõimalus Venemaale kadus ning peeglite lihvimine Rõikal lõpetati. Meleskis jätkus klaasi tootmine veel kuni 1992. aastani.

REIN JOOST, Tööstus läbi kahe sajandi. – Sakala ja sakalased. Koost AIME KIVISTIK. Tallinn, 1985, lk 37–53.

REINHOLD JOOST, Viljandi rajoon (Siin- ja sealpool maanteed). Tallinn, 1987, lk 102–103.

<http://meleski.eu/>.

Kasutage vajaduse korral teatmeteoseid ja internetti <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=14542>.

1. Mitu aastat Rõika-Meleski klaasivabrik tegutses?

2. Selgitage katkendile toetudes, kuidas mõjutas klaasivabriku ehitamine kohaliku majanduse arengut.

Ettevõtte 100. aastapäevaks 1892. a kirjutatud artiklis iseloomustas **Villem Reiman** vabrikute rajamist järgmiselt:

„100 aasta eest tõusivad rabasoost kindlad müürid ja hakkasivad paistma kõrged katuksed. 100 aasta eest nähti suitsupilvesid ja kuuldi klaasitöö heledat heli. 100 aasta eest hakati tegema tööd, et lahja liiv toidurikkaks leivaks muudeti ja lapikene soomaad laiaks viljasalveks sai. 100 aasta eest hakkasivad teeharud soost välja viima ja Rõika-Meleskit ühendama teine teiseaga, ühendama maailmaga, teeharud - leivasalved, teehajad - valguse hallikad!“

(VILLEM REIMAN, Rõika-Meleski Peeglivabrik 1792–1892. – Postimees 1892, nr 169)

3. Miks olid oskustöölised saksa päritolu ning liht- ja abitöölised eesti päritolu?

4. Uurige teatmeteostest ja internetist, kuidas mõjutas klaasivabriku arengut keemiadoktor Henry Benrath.

5. Miks hakkas tööliste arv pärast tehnoloogia täiustumist vähenema?

6. Milliseid erinevaid tooteid on Meleski tehases läbi aegade valmistatud?

7. Kolga-Jaani vallavanem Kalevi Kaur on öelnud, et Meleski saatus on sarnane paljude monofunktsionaalsete asulate saatusega. „See küla lihtsalt suretati välja. 1980. aastate teisel poolel viidi pudelite tootmine Meleskist Tartusse. Oma tööle ja leivale kolisid järele ka paljud perekonnad.“

Samasugune saatus on tabanud teisigi Eesti asulaid. Esitage Meleskile lisaks veel üks näide.

Heimtali mõis

Paistu kihelkonnas Pärsti vallas asuvat Heimtali mõisat on esimest korda mainitud 1528. aastal Linsenini nime all. Kui mõis läks 1793. aastal Öisu mõisahärra Friedrich Wilhelm von Siversi poja Peter Reinholdi omandusse, hakati seda kutsuma Heimtaliks. Ühe arvamusel kohaselt nimetas Peter Reinhold von Sievers mõisa oma varalahkunud armsama Luise Heimenthali järgi, teiselt poolt võis

Heimtali mõisa peahoone 1913. aastal.
Foto Märt Teng, VM-i kogust

nimi olla seotud hoopis lähedal asuva oruga (Heimthal – sks koduorg): mõisasüda asus maalilise Raudna jõe ürgoru serval. Siit avanenud vaated on pakkunud inspiratsiooni mitmele kunstnikule. Mõisa ümbruses on molbertiga ringi liikunud Tartu ülikooli peahoone arhitekt Johann Wilhelm Krause, kunstnik ja luuletaja Karl Grass, skulptor ja joonistaja Wilhelm Siegfried Stavenhagen jpt. Ka majaperemes isetegeles suurejoonelist parki kujundades joonistamisega.

Pikka aega oli Heimtali ainsaks hooneks Öisu mõisale kuuluv jahimaja. Mõisasüdamelise esindusliku väljaehitamine algas 19. sajandi alguskümnenditel, pärast jahimaja põlemist. Peter Reinhold von Sievers visandatud peahoone oli Eesti kohta üsnagi erandliku arhitektuuriga üle 70 meetri pikkuse fassaadi ja sümmeetriliselt asetsevate tiibpaviljonidega kivehitis. Maja projekteerimisel lähtus Sievers palladionismi eeskujudest. Ehitajateks olid kohalikest vabast meestest värvatud oskustöölised ja meistrid. Heimtali Siversid usaldasid eesti talupoegi ning tegid nendega koostööd. Rahvapärimuse järgi olevat Peter Reinhold elanud terve nädala talupoja moodi, töötades koos nendega, süües talupojatoitu ja magades samades tingimustes. Üksnes niimoodi olnud võimalik saada sotti talupoegadele pandud koormiste tegelikust raskusest. Ehk just seetõttu mindi Heimtalis raharendile juba 1810. aastal, märksa varem kui mujal Eestis.

Mõisa arendamist jätkasid Peter Reinhold von Sievers järeltulijad. Tema poja Hermannia ajal ehitati Heimtalis suure kaheksanurkne ringtall, ümbermõõt üle 200 meetri (1858–1861), mis on tänapäevaks osaliselt restaureeritud ning kasutusel spordihoonena. Aastatel 1857–1858 valmis Raudna orus asuv keskaegset kindlust meenutav viinaköök, mida hiljem on kasutatud juustukojana.

1932. aastast alates on mõisa härrastemajas tegutsenud kool, mis praegu kannab Heimtali Põhikooli nimetust.

ANTS HEIN, Viljandimaa mõisad. Viljandi, 1999, lk 33–38.

VALDO PRAUST, Viljandimaa mõisad. Tallinn, 2010, lk 107–111.

IMBI-SIRJE TORM, Heimtali Siversid ja mõisaajaloo käsitlusi koolitöös. Viljandi, 2008.

1. Kuidas on omavahel seotud Öisu ja Heimtali mõis?

2. Maja projekteerimisel oli lähtunud palladionistlikest eeskujudest. Kust need eeskujud pärinevad? Mis iseloomustab sellist arhitektuuri? (Kasutage vajaduse korral internetti või teatmeteoseid.)

3. Kes kunstnikest on jäädvustanud Heimtali mõisa ja selle ümbrust?

4. Iseloomustage teksti põhjal Heimtali mõisnike suhtumist eesti talupoegadesse.

5. Millised Heimtali mõisakompleksi kuuluvad hooned on tänapäeval kasutusel? Mis ülesannet need nüüd täidavad?

6. Kas Heimtali mõisnike võib pidada oma aja kohta eesrindlikeks mõisnikeks? Põhjendage oma arvamust kahe argumendiga.

Arvamus: _____

Argumendid

1) _____

2) _____

Suure-Kõpu mõis

Suure-Kõpu mõisahoone ja -park asuvad Kõpu vallas Viljandi – Kilingi-Nõmme maantee lähedal.

Kõpu mõisat mainitakse kirjalikes allikates esimest korda 1593. aastal, mil see kuulus Jacob De la Gardie'le. Mõisaküla nime all oli samas kohas mõis juba 15. sajandil. 1699. aastal mõis riigistati ning jäi kroonu valdusse ka pärast Eesti ala liitmist Vene tsaaririigiga. 1800. aastal

Suure-Kõpu mõis 20.06.2011.
Foto VM-i digikogust

kinkis keiser Paul I mõisa mereväekapten Aleksandr Ušakovi lesele. Kümnendik endisest valdusest jäi siiski riigile ning kandis siitpeale Väike-Kõpu nime. Suure-Kõpu mõis läks aga juba 1805. aastal esmalt pandiõiguse alusel Strykide perekonna valdusse, kes jäi mõisa omanikuks kuni Eesti Vabariigi alguseni. Viimane Suure-Kõpu omanik Alfred von Stryk langes 1919. aastal Vabadussõjas Narva rindel Punaarmee vastu võideldes.

Suure-Kõpu mõisahoone on valminud 1847. aastal. Tegemist on ühe hilisema klassitsistlikus stiilis mõisahoonega Eestis: selle valmimise ajal andsid tooni juba uusgootika ja uusrenessanss. Esialgu olid hoone keskosa tiibadega ühendavad galeriid ühekordsed, teine korrus lisati neile 19. sajandi teisel poolel. Hoone interjäär on tähelepanuväärne: kunstmarmorist seintega saal, laes stukkdekoor, tiibuksed, klassitsistlikus laadis lukusildid ja kahhelahjud. Mõisa söögisaalis võib imetleda värskelt restaureeritud Pompei stiilis maalinguid, mis on kunagi Cicero villat kaunistanud freskode täpsed koopiad.

Mõneti ebatavalise ettevõttena asus Suure-Kõpu mõisa maadel masinatehas Louisenhütte. Ümberkaudsete mõisnike ühisel jõul asutatud tehases toodeti põllumajandusriistu ja vabrikute sisseseadeid ning valati mitmesuguseid ehitusdetalle. Ettevõtmisele tegi lõpu 1903. aastal tehases puhkenud tulekahju. Tulest hävimata jäänud sisseseade pani aluse hilisemale Uno Pohrti masinatehasele Viljandis.

Alates 1921. aastast on vana mõisahoone olnud kasutusel koolimajana.

ANTS HEIN, Viljandimaa mõisad. Viljandi, 1999, lk 64–66.

REINHOLD JOOST, Viljandi rajoon (Siin- ja sealpool maanteed). Tallinn, 1987, lk 172–174.

Lugege lisaks <http://www.moisaturism.ee/87.html> ja <http://uudised.err.ee/index.php?0557935>.

1. Millal on mainitud Suure-Kõpu mõisa kirjalikes allikates esimest korda?

2. Mille poolest oli Suure-Kõpu mõisa haldusolukord sarnane enamiku teiste Liivimaa 18. sajandi lõpul mõisatega?

3. Suure-Kõpu mõis on ehitatud klassitsistlikus stiilis. Nimetage kolm klassitsistlikule arhitektuurile iseloomulikku joont.

1) _____

2) _____

3) _____

4. Mille poolest väärib tähelepanu Kõpu mõisa interjäär?

5. Milliseid motiive kasutati Pompei seinamaalidel?

6. Mil moel kandus Pompei stiil Lääne-Euroopasse ning sealt Eestisse? Vastates kasutage teatmeteoseid ja interneti.

7. Mis mõis Viljandimaal on veel ehitatud umbes samal ajal ning sama ehitusstiili järgides?

Olustvere mõis

Olustvere mõisakompleks asub Suure-Jaani kihelkonnas, praeguses Suure-Jaani vallas.

Juba orduaja lõpul rajatud mõis läks 1742. aastal Pommerist pärit Fersenite perekonnale. Fersenite Rootsi liini üks tuntumaid esindajaid on Hans Axel von Fersen, kes püüdis korraldada kuningas Louis XVI perekonna põgenemist. Olustvere Fersenite hulgast pärines Hans Heinrich von Fersen (1743–1800), Vene jalaväekindral, kellele keisrinna Katariina II tänutäheks 1790. aastatel maha surutud Poola vabadusliikumise eest andis krahvi tiitli.

Olustvere mõisa härrastemaja 1920. aastatel.
Foto VM-i kogust

1884. aastal sai mõisa valdajaks krahv Nikolai Fersen (1858–1921), Vene õukonna ülemtseremoniameister, kes alustas esindusliku mõisakompleksi väljaehitamist. Seega pärineb enamik mõisaehitisi 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest. Kõige silmatorkavam nende hulgas on 1903. aastal valminud peahoone, mille joonised oleval tellitud briti arhitektilt. Maja inglasklikku *Queen Anne Revival* stiilis välisilmet võimendab sisearhitektuur: läbi kahe korruse ulatuv *living hall* väga kvaliteetse tiseritööga. Vana peahoone, mis 1920.–30. aastatel oluliselt ümber ehitati, jääb uuest lõuna (Viljandi) poole.

Mõisa majandushooned äratavad tähelepanu väga kvaliteetse ja oskusliku müürilaoga ning graniidi pillava kasutamisega, mida võib kõige ehedamalt vaadelda 1912/13 valminud viljakuivati näitel. Vanematest majandushoonetest torkavad silma 19. sajandi keskpaigast pärinev viinaköök ning nuumhärjade tall.

Omaette vaatamisväärsus on Olustvere mõisa park, mille kujundas Riia linnaaednik Georg Kuphaldt (1853–1938). Tema nimega on seotud ka Kadrioru pargi laiendamine ning Toila-Oru pargi rajamine. Olustvere park on kujundatud kahe suurejoonelise väljakuna, mis on raamitud maaliliselt asetsevate puurühmadega, kuhu kuulub ka eksootilisi eksemplare – lehiseid, ebatsuugasid, nulgusid, seedermande ja hobukastaneid. Tähelepanu äratavad Viljandi ja Suure-Jaani poole kulgevad alleed, mis tehti juba tol ajal nii laiad, et puude vahele mahuvad ka tänapäevased teed. Võib-olla oli selle suurejoonelisuse taga mõisniku enda autohuvi: 1907. aastal Olustvere teedele ilmunud auto oli esimesi Viljandimaal.

Tänapäeval on Olustvere üks paremini säilinud ja kasutatud mõisakomplekse Eestis.

ANTS HEIN, Viljandimaa mõisad. Viljandi, 1999, lk 51–57.

VALDO PRAUST, Viljandimaa mõisad. Tallinn, 2010, lk 191–193.

1. Mis kihelkonnas asub Olustvere mõisakompleks? Leidke see kaardil.

2. Milline muinasaegne linnus asub Olustvere naabruses?

3. Kasutage internetti ja vastake küsimustele.

1) Millal jõudis Fersenite suguvõsa Eestimaale?

2) Mis asjaoludel sai Fersenite suguvõsa Olustvere mõisa omanikuks?

3) Millal ja mis asjaoludel võõrandati Fersenitelt Olustvere mõis?

4. Olustvere mõisas kasvatati vilja ja nuumhärgi ning aeti viina. Kuidas on need majandustegevused omavahel seotud?

5. Milliseid järeltusi Fersenite suurejoonelisuse kohta saab teha mõisapargi ja selle lähiümbruse põhjal? Leidke näiteid mõisa ümbrusest.

6. Uurige välja, mida tehakse Olustvere mõisakompleksis meie päevil.

Mulgi häärber Hallistes

Mulgi häärber Hallistes 21.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Kõnesolev mulgi häärber asub keset Halliste alevit Viljandi maantee 4.

Uusaegse Mulgimaa olulise kultuurinähtuse – esindusliku taluelamu ehk mulgi häärberi hälliks on Halliste kihelkond. Just Halliste kihelkonna Abja mõisast sai 1850. aastatel alguse ulatuslik talude päriksostmine, mis tekitas Mulgimaale jõuka taluperemeeste kihi, kellele oli vaja uut, muutunud seisundile kohast elamist. Eeskuju võeti mõisatest ning maale hakkasid kerkima elumajad, mis polnud enam rehealusega kokku ehitatud nagu varem. Sarnaselt mõisate peahoonetega hakkas rahvas ka uusi taluhooneid kutsuma häärberiteks. Taluhäärberid andsid tunnistust uute suurtalunike majanduslikust jõukusest ning kõrgest positsioonist ühiskonnas.

Säilinud häärberitest on Hallistes asuv üks silmapaistvamaid ja pretensioonikamaid. Selle kahekorruselise linnatüüpi juugendliku maja ehtasid teadaolevalt läti meistrid 1900. aastal Pärnu linna kaupmehele Voldemar Mathiesenile. Teiste siinsete taluhäärberite taustal mõjuvad ümar nurgatorn, ovaalse juugendliku aknaga keskrisaliit, karniiside ja puitpitsiga kaunistatud aknapiirdelauad ning mitu hoone sisekujunduses kasutatud detaili iseäralikult edevana, mistõttu seda ehitist ei saa paigutada tüüpiliste taluhäärberite hulka.

1912. aastal läks talu koos häärberiga Harjumaalt pärit Peeter Pukile. Hooned riigistati 1940. aastal. Nõukogude võimu ajal asus siin masinatraktorijaam ning 1990. aastate alguseni Halliste sovhoosi keskus. Tänapäeval on siin Mulgi Häärberi Eakatekodu.

HEIKI PÄRDI, Halliste kihelkonna taluhäärberid – moodsa taluelu sümbolid. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2007. Viljandi, 2008, lk 135–183.

Eesti taluhäärberid, 1. kd. Koost HEIKI PÄRDI. Tallinn, 2005, lk 204.

1. Mis aastal vabastati Liivimaa talurahvas pärisorjusest?

2. Millist viit ajaloolist Viljandimaa kihelkonda peetakse Mulgimaaks?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____
- 5) _____

3. Miks hakati edukate talumeeste ehitatud uusi elumaju häärberiteks kutsuma?

4. Lugege läbi katkend, otsige vajaduse korral lisainfot ja lavastage rollimäng.

August Marfeldt-Maramaa on Mulgimaa taluelu kirjeldanud järgmiselt:

„Paljud Helme talud paistavad möödaminejale silma kui väikesed mõisad: elumaja rehest lahus, akendega ja korstnaga karjalaut, kivist tall, elumaja juures vilja- ja marjaaed, akende all lillepeenrad; õue ümber ilupuud; elumajas ei puudu valgust ega ruumi; leidub ka puhas tuba ehk saal pehme mööbliga või vähemalt sohva lauaga, kus külalisi vastu võetakse, seinad on värvitud või paberiga üle löödud, peegel ja pildid ripuvad seintel, lilled akendel, põrmanduriided maas; valged, puhtad aknaeesriided meelitavad sisse astuma. Riides käiakse pühapäeviti ja pidudel herraste-viisi, süüakse hästi; liha, heeringas, või, kohv ja tee on igapäevased söögid ja joogid, sõiduriistadeks on vedruvanker ja kõrge päraga raudkodaratega saan, halvemal juhul vedrukastiga vanker ja kõrge päraga regi. Sõidu tarbeks peetakse üks hobune teistest parem ja siledam.“

HEIKI PÄRDI, Halliste kihelkonna taluhäärberid – moodsa taluelu sümbolid. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2007. Viljandi, 2008, lk 135–183.

Eesmärk:

- 1) õppida tundma elu Mulgimaal;
- 2) arendada õpilastes empaatiat ja eneseväljendusoskust.

Rollid: peremees, perenaine, nende lapsed (arv pole oluline), sulane, teenijatüdruk

Külalised: kauge sugulane naaberkihelkonnast oma naise ja pojaga, nende sulane

Koht: mulgi häärber

Tegevus: peremehele tuleb külla tema kauge sugulane, et soetada omale kaasaegne elamine. Ta tahab tutvuda ühega sellistest ning saada nõu, kuidas oma plaane ellu viia.

Soovitav oleks arendada erinevaid dialooge:

- 1) pererahvas ja külalised,
- 2) lapsed,
- 3) teenijarahvas.

Kokkuvõttev dialoog külla tulnud sugulase ja tema naise vahel teemal „Mida on kasulik teha samamoodi nagu külas ja mida tuleks teha teisiti“.

Viljandi-Mõisaküla raudtee

Viljandi raudteejaam u 1910. aastatel.
Foto VM-i kogust

Viljandi-Mõisaküla kitsarööpmelist raudteed hakkas Esimene Vene Juurdeveo Selts ehitama 1895. aastal. Seda ärgitas tegema nii Viljandi linnaisade huvi Pärnu kui kuurortlinna kui ka äriringkondade huvi Pärnu sadama kui suurepärase ekspordivärava vastu. Ehitamine kulges keerukat maastikku arvestades aeglaselt, kuid vähem kui kahe aastaga suutsid projekterijad eesotsas insener Kasper Krzyżanowskiga viiesaja mullatöölise abiga viia ehitus niikaugele, et 31. jaanuaril 1897 avati raudteel ajutine ning sama aasta 1. augustil alaline liiklus. Samal ajal raudteeliini ehitusega püstitati ka jaamahooned – need (v.a Sinialliku) tehti tüüpprojekti järgi.

Eesti Vabariigi ajal läks raudtee riigi omandusse. Tallinna-Viljandi-Mõisaküla-Pärnu kitsarööpmeline raudtee eksisteeris edukalt ning seda kasutati intensiivselt. Kuni 1928. aastani said Tallinna supelsaksad rongiga Pärnu valgetele liivarandadele ainult Viljandi ja Mõisaküla kaudu, sest Lelle-Pärnu raudteelõiku veel polnud. 1935. aastast hakkasid siin liikuma kiired, mootorvagunist ning ühest reisivagunist koosnevad rongid, mida rahvasuu hakkas kutsuma Mulgi ekspressiks.

Teise maailmasõja ajal sai raudteelõik mõnevõrra kannatada – hävisid Mõisaküla, Abja ja Halliste jaam ning mõned sillad. Vaatamata sellele toimis liin juba 1946. aastast elavalt ja kasulikult kuni 1970. aastateni välja. Täites Moskvast tulnud plaani suretada välja kitsarööpmelised raudteed, muudeti raudtee funktsioneerimine tahtlikult kahjumlikuks – reisiringide sõiduajad seati selliseks, et need reisijatele ei sobinud, kaubad suunati kitsarööpmelise raudtee jaamadest mööda. Kõne all oleval lõigul lõpetati raudteeliiklus 3. juunil 1973.

Lugege lisaks <http://www.mulgirailway.com/start.html>.

1. Mis riigivõimu ajal algas Eestis raudteehitus?

2. Millal ja mis lõigul avati liikluseks Eesti esimene raudtee, millal esimene Viljandimaal?

Eestis – _____

Viljandimaal – _____

3. Nimetage kaks põhjust, miks oli Viljandimaale vaja raudteed.

1) _____

2) _____

4. Milline on olnud kitsarööpmelise raudtee saatus erinevate riigikordade ajal?

Tsaari-Venemaa – _____

Eesti Vabariik – _____

Nõukogude Eesti – _____

5. Tooge näiteid Eesti ajaloo erinevate perioodide kohta, kuidas mõjutab raudtee asustustiheidust.

Anrepi lõvi

Kärstna mõisa lõvi 21.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Anrepi lõviks kutsutav hauamonument asub praeguse Tarvastu valla territooriumil endise Kärstna mõisa südamest poolteist kilomeetrit läänes Kärstna Kabelimäel. Kärstna Kabelimägi on ümbruskonna kõrgeimaid paiku – 136 meetrit üle merepinna, kust avaneb avar vaade.

Kärstna mõisaomanikud von Anrepid rajasid kõrgendikule perekonnakalmistu ja kabeli, mis tänaseks on kahjuks varemetes. 1844. aastal püstitas ratsaväekindral Joseph Carl von Anrep oma isale kindralleitnant Reinhold von Anrepile, kes hukkus 13. jaanuaril 1807 Mohrungeeni lähedal Napoleoni vägedega võideldes, kabeli lähedale hauamonumendi.

Suurele rändrahnule, mis on kaks meetrit kõrge ja mille ümbermõõt ulatub 20 meetrini, on paigaldatud magava kohevalakalise lõvi pronkskuju. Selle modelleeris saksa skulptor Christian Daniel Rauch. Berliini kuninglikus valukojas valminud skulptuur on kindlasti üks kauneimaid klassitsistlikke kunstiteoseid Eestis ning võrreldav sama autori loodud lõviskulptuuridega Preisi kindrali Gerhard von Scharnhorsti haual Berliinis ja Holsteini värava ees Lüübekis. Kõik nimetatud skulptuurid võivad olla omakorda inspireeritud Rauchi hea sõbra, taani skulptori Bertel Thorvaldseni loodud lõvikujust Luzernis, mis mälestab vapraid Šveitsi palgasõdureid, kes surid Louis XVI kuninglikule perekonnale kuulunud Tuileries' lossi kaitstes.

REINHOLD JOOST, Viljandi rajoon (Siin- ja sealpool maanteed). Tallinn, 1987, lk 154.
http://et.wikipedia.org/wiki/Anrepi_l%C3%B5vi.
http://en.wikipedia.org/wiki/Lion_Monument.
http://en.wikipedia.org/wiki/Bertel_Thorvaldsen.
http://et.wikipedia.org/wiki/Christian_Daniel_Rauch.

Küsimustele vastates kasutage vajaduse korral teatmeteoseid ja interneti.

1. Milline oli Anrepite päritolu?

2. Kuidas olid nad seotud baltisaksa seisusliku omavalitsusega?

3. Iseloomusta Anrepite positsiooni Rootsi ajal ja Vene tsaaririigi ajal?

Rootsi ajal: _____

Vene tsaaririigi ajal: _____

4. Mis sõjas hukkus Reinhold von Anrep?

5. Mis võis olla põhjuseks, et Joseph Carl von Anrep laskis isa mälestuseks tema hauale paigaldada lõvikuju?

6. Miks on see mälestusmärk võetud tänapäeval muinsuskaitse alla?

Johann Köleri monument Viljandis

Johann Köleri monument asub Viljandis Linnaväljakul.

Eesti rahvusliku maalikunsti rajaja Johann Köler sündis 8. märtsil 1826 Suure-Jaani kihelkonnas Ivaski külas Kõõbra talus seitsmelapselises perekonnas. Lõpetanud Viljandi elementaarkooli ja kreiskooli, õppis Köler Võnnus (läti k Cēsis) maalriametit. Hiljem siirdus ta Peterburi, kus 1848. aastal alustas maalikunstiõpinguid Peterburi Kunstide Akadeemias. 1855. aastal lõpetas Köler akadeemia lõputööga „Herakles toob Kerberose põrguvärvast“ ning 1857. aastal anti talle kunstniku nimetus. Samal aastal alustas Köler täiendusreisi Pariisi, peatudes teel Saksamaal, Hollandis ja Belgias. Mitu aastat elas ta Roomas, maalides Itaalia maastikke, olustikustseene ja portreid.

1861. aastal nimetati Johann Köler Peterburi Kunstide Akadeemia akadeemikuks ning järgmisel aastal kolis kunstnik Peterburi, kus töötas kunstiõpetajana nii Kunstiakadeemias kui ka tsaariperekonna teenistuses, kogudes tuntust karaktersete portreede maalijana.

Eesti rahvusliku ärkamise kõrgajal koondas Köler Peterburi patriootide radikaalse tuumiku ning osales paljudes rahvusliku liikumise üritustes. Mitmed Köleri pildid kujutavad Eesti talurahva elu. Johann Köler suri 1899. aastal Peterburis ning on maetud Suure-Jaani kalmistule.

Johann Köleri monument avati Viljandis 1976. aastal, mil tähistati kunstniku 150. sünniaastapäeva. Mälestussamba skulptor on Edgar Viies ning arhitekt Rein Luup. Köleri hauamonumendi Suure-Jaanis on modelleerinud Amandus Adamson. Kunstnikku meenutavad veel mälestuskivi Kõõbral ja muuseumituba Lubjassaares.

Köleri monument 22.06.2011.

Foto VM-i digikogust

HILJA LÄTI, RAVO REIDNA, Johann Köler 1826–1899. 150. sünni-aastapäeva tähistava näituse kataloog. Tallinn, 1976. Turismiteatmik. Viljandi linn. Koost ENDEL ARIVA jt. Viljandi, 1996, lk 53. Soomaa Rahvusparki koduleht <http://www.soomaa.ee/?op=body&id=58>.

Vastates kasutage oma teadmisi, Eesti ajaloo õpikut, teatmeteoseid ja internetti.

1. Mitmes sünniaastapäev täitus Johann Köleril sel aastal?

2. Johann Köler oli pärit vaesest perest. Kelle soovitusel ja toetusel oli tal võimalik oma karjääri Cēsises (Võnnus) alustada?

2. Mis oli Johann Köleri Peterburi Kunstide Akadeemia lõputöö?

3. Milliste Vene keisrite ajal oli Johann Köler tegev Peterburi õukonnas?

4. Kuidas oli Johann Köler seotud rahvusliku liikumisega? Esitage kolm näidet.

1) _____

2) _____

3) _____

5. Keda rahvusliku liikumise juhtidest on Johann Köler ideeliselt kõige rohkem mõjutanud?

6. Teatavasti on Johann Köler maalinud Vene keisreid, Eesti rahvusliku liikumise juhte ning kirikute altarimaale. Nimetage igast valdkonnast üks maal.

Keisrid: _____

Rahvusliku liikumise juht: _____

Altarimaal: _____

7. Kuhu on Johann Köler maetud?

Carl Robert Jakobsoni skulptuur Viljandis

Carl Robert Jakobsoni skulptuur Viljandis 20.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Ajalehte lugeva Carl Robert Jakobsoni (1841–1882) skulptuur asub Viljandi kesklinnas Tartu ja Lossi tänava nurgal asuvas pargis kunagise „Sakala“ toimetuse lähedal. Mati Karmini loodud skulptuur avati 1998. aastal suurmehe 157. sünniaastapäeval.

„Sakala“ asutamine oli Jakobsoni tähtsamaid Viljandiga seotud algatusi. Ajaleht hakkas ilmuma märtsis 1878 ning teadaolevalt oli toimetuse esialgne asukoht Tartu tänaval paiknenud parkal Rieprichi maja. „Sakalat“ trükiti toona Posti tänaval asunud Feldti trükikojas.

„Sakala“ oli rahvusliku liikumise radikaalsema suuna häälekandja, mis lõi Eesti avalikus elus uue ajastu, õpetades rahvast ühiskondlik-poliitiliselt mõtlema, oma väärtust tajuma ning iseseisvalt tegutsema. Ajalehe algusaastate juhtkirjade teravamad nooled olid sihitud eesti rahva arengut takistava ühiskondliku korra ning seda esindava aadliseisuse ja kirikuõpetajate vastu. Antiklerikaalne ning samal ajal põllumehesõbralik ja rahvusromantiline hoiak tõi ajalehele nii suure hulga pooldajaid kui ka paraja arvu vaenlasi, viimaseid just mõisnike ja vaimulike seast. Juba teisel ilmumisaastal sunniti toimetust ajalehe väljaandmist mõneks kuuks peatama.

Carl Robert Jakobsoni toimetatuna oli ajalehel aastail 1878–1882 ligi tuhat kirjasaatjat ning üle 4500 tellija. Suurima poolehoiu saavutas leht Viljandimaal.

1. Millal tegutses Carl Robert Jakobson Viljandis?

2. Nimetage kaks sündmust, mille pärast väärrib Carl Robert Jakobsoni mälestus Viljandis jäädvustamist. (Vt teabeteksti lk 50)

1) _____

2) _____

3. Arvutage, mitu aastat on Viljandis ilmunud ajaleht Sakala?

4. Millised neli ajalehte peale „Sakala“ hakkasid ilmuma ajavahemikul 1857–1882? Millised neist toetasid rahvuslikku liikumist, millised mitte?

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

5. Mida õpetas Carl Robert Jakobson ajalehe kaudu eesti rahvale?

6. Miks suleti ajaleht teisel ilmumisaastal?

7. Kuidas mõjutas Carl Robert Jakobsoni surm lehe populaarsust? Esitage üks näide.

8. Uurige teatmeteoseid ja internetti kasutades välja, mis nime on ajaleht „Sakala“ veel eri aegadel kandnud.

1) _____

2) _____

3) _____

9. Väidetakse, et meedial on masside üle väga suur võim. Tooge selle väite kinnituseks näide rahvusliku liikumise aja kohta.

Villem Reimani mälestussammas

Kolga-Jaanis

Villem Reimani büstiga mälestussammas, mille autor on Villu Jaanisoo, asub Kolga-Jaani kiriku esisel alal. Mälestussammas püstitati 29. mail 1988. aastal.

Villem Reiman, kirjandus- ja kultuuriloolane, rahvusliku liikumise keskseid tegelasi ning ühiskonna ja kultuuri vaimsete ning moraalsete väärtuste eestseisja, sündis 25. veebruaril 1861 Viljandimaal Suure-Kõpu vallas Halliste külas talurentniku pojana. Reiman õppis Viljandi elementaar- ja hiljem kreiskoolis, lõpetas Pärnu gümnaasiumi ning astus Tartu Ülikooli teoloogiat õppima. Siin sai temast Eesti Üliõpilaste Seltsi (EÜS) liige. 4. juunil 1884 osales Reiman sinimustvalge lipu sissepühitsemisel Otepää kirikus. 1886. aastal valiti ta EÜSi esimeheks. Lõpetanud 1887. aastal ülikooli, sooritas Reiman prooviaja Peterburis Jakob Hurda juures, kus oli abipastoriks. 1890. aastast kuni surmani 1917 töötas ta pastorina Kolga-Jaanis. Kolga-Jaani surnuaiale on ta ka maetud.

Villem Reimani mälestussammas Kolga-Jaanis 7.07.2011.
Foto VM-i digikogust

Villem Reiman paistis juba ülikooli ajal silma rahvusliku ja venevastase hoiakuga. 1890. aastatel oli Reimanil pidevalt probleeme riigivõimuga, sest ta oli vastu sakslaste domineerimisele luteri kirikus ning nõudis eestikeelset ja -meelset rahvakirikut. Ta anti mitmel korral kohtu alla ning viibis aastatel 1891–1893 korduvalt koduarestis.

Aktiivse tegevuse kõrval EÜSis ja Eesti Kirjanduse Seltsis oli Villem Reiman Eesti Rahva Muuseumi rajamise ärgitajaid, „Postimehe“ ringkonna juhtivaid tegelasi ning agar karskusliikumise edendaja. Ta algatas EÜSi albumite ja kalendri „Sirvilauad“ väljaandmise. Tal on tähtis roll Eesti ajalooteaduses: esimese Eesti ajaloo süsteemse ülevaate autorina (avaldatud postuumselt 1920) lõi Reiman idealiseeritud kuvandi „vanast heast Rootsi ajast“.

Viljandimaa haridusajalukku on Villem Reiman läinud Viljandi Eesti Haridusseltsi loomisega. 1906. aastal rajatud selts asutas 1908. aastal Viljandisse eesti õppekeelega tütarlaste progümnaasiumi, millest 1916. aastal sai gümnaasium.

Sakala, 09.06.1988.

http://kreutzwald.kirmus.ee/et/lisamaterjalid/ajatelje_materjalid?item_id=40&table=Persons.

1. Mis aastakümnetel oli Eestis rahvuslik liikumine?

2. Nimetage kolm rahvusliku liikumise eeldust.

1) _____

2) _____

3) _____

3. Millal ja mis sündmuste ajal algas Villem Reimani aktiivne rahvuslik tegevus?

4. Iseloomustage Villem Reimani ning Jakob Hurda suhteid.

5. Esitage kaks näidet Villem Reimani rahvusliku tegevuse ja hoiaku kohta.

1) _____

2) _____

6. Mida on Villem Reiman teinud Viljandi hariduselu edendamiseks?

7. Kas võib väita, et Villem Reiman oli Kolga-Jaani kihelkonna majandusliku ja kultuurilise ühistegevuse eestvedaja? Põhjendage oma vastust tekstile toetudes.

Aastail 1890–1917 oli õpetajaks Willem Reiman, üks rahvusliku liikumise juhte. Tema eestvedamisel tehti kirikule aastal 1903 põhjalik remont. Riiast, Ernst Tode töökojast telliti altarivitraaž „Tulge minu juurde“ 1903, mis on ainulaadne Eestis. Kogu remondi jaoks võetud laenu suutis Willem Reiman tagasi maksta juba 1906. aastal.

Villem Reimani aktiivne tegevus oli suunatud Kolga-Jaanile tervikuna. Kuni 1912. aastani olid Kolga-Jaanis kirik, õpetajamaja ja majapidamishooned, ümberringi kirikumõisa põllud ja mõni üksik talupidamine. Viis aastat heitles Reiman kirikukonvendiga, kuni see lõpuks 27. novembril 1912. a otsustas kirikumõisast eraldada 65 ehituskrunti ja nii kerkis kiriku lähikonda Reimani päevil hulk maju. (<http://www.hot.ee/villemreiman/kirik.html>)

8. Kuidas võib selle mälestuskillu põhjal iseloomustada Jaan Tõnissoni suhtumist Villem Reimani suhtes?

„Nagu elus tulesäde, mis alaliselt liikvel; mis imelikul säräl ümbrust valgustab... Ilma Villem Reimani ja tema vaimlise, kui ka tegeliku kaastegevuseta ei oleks meie tööd mitte olnud.“ (Jaan Tõnisson, http://www.tartu.ee/?lang_id=1&menu_id=3&page_id=2325)

Martin Kleini pronkskuju Viljandis

Martin Kleini pronkskuju 20.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Martin Kleini pronkskuju asub Viljandis Vaksali tänava alguses uue spordihoone ees.

Martin Klein (1884–1947) sündis Viljandimaal Tarvastu vallas ning käis Kuressaare valla- ja Tarvastu kihelkonnakoolis. Juba nooruses olla Martin läbinud pikki vahemaid kätel kõndides. Eesti spordiajalukku on Martin Klein läinud esimese eestlasest olümpiamedali omanikuna. Ta pälvis hõbemedali 1912. aasta Stockholmi olümpiamängudel kreeka-rooma maadluses, võites spordirekordite ajalukku läinud 11 tundi ja 40 minutit kestnud matšis soomlast Alpo Asikaist.

Ajalooline kohtumine, mis tähendas poolfinaali, algas 14. juulil kell 10.30 ja kulges äärmiselt tasavägiselt. Reeglite kohaselt kestis matš tol ajal tund aega ja kui seis jäi võrdseks, tuli jätkata seni, kuni üks võistlejaist paremuse saavutab. Maadeldi pooletunniste perioodide kaupa, mille vahele jäid 3–5 minuti pikkused toidu- ja joogipausid. Seekord ei tahtnud aga parem mees kuidagi selguda. Kohtunikud kasutasid mitmeid vigureid, et pikaleveninud matši lõpetada – kell 18.30 peatati vaheaegade andmine, mõni aeg hiljem viidi maadlus staadionilt üle umbesse ja hobusesõnnikust haisevasse maneeži lootuses, et üks võistlejatest õhupuudusest nõrkeks. Seegi ei aidanud ning kell 21.51 otsustasid kohtunikud lõpuks kasutada partermaadlust. Siin osutus Martin Klein osavamaks ja saavutas kell 22.10 ülimalt raske katsumuse järel võidu. Kahjuks ei suutnud ta aga järgmisel päeval enam kulla peale maadlema minna. Kleini hõbemedal jäi toonastel olümpiamängudel Venemaa parimaks tulemuseks.

Mälestuskuju olümpia hõbemedalimehele avati 12. septembril 2002. Kuju on modelleerinud Mati Karmin ja see valati ARS-Monumentaalis.

Sakala, 13.09.2002.

http://et.wikipedia.org/wiki/Martin_Klein.

1. Mis aastal ja kus toimusid esimesed kaasaegsed olümpiamängud?

2. Miks oli Martin Kleini võit eriline? Nimetage kaks põhjust.

1) _____

2) _____

3. Mis riigi võistkonnas Martin Klein osales? Miks ta esindas just seda riiki?

4. Martin Kleini mälestustest:

„Ei tea kust ma jõudu sain, aga vastu pidasin. Eelmisel päeval olid raskekaalu maailmameistril taanlasel Soren Marius Jensenil pärast kahetunnist maadlust Yrjö Saarelaga närvid krussi läinud ja ta andis loobumisvõidu. Mul oli jõud otsas, päikesest põletatud keha veritses, iga liigutus tekitas valu, pea käis ringi.“ (http://et.wikipedia.org/wiki/Martin_Klein)

Millist matši pidas Martin Klein silmas?

Miks jäi Martin Klein kullast ilma?

5. Kes on veel eestlastest kreeka-rooma maadluses võistelnud ja olümpiavõidu saavutanud?

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

6. Kes eestlastest on tulnud kreeka-rooma maadluses maailmameistriks?

1) _____

2) _____

3) _____

Viljandi rippsild

Viljandi rippsild 22.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Viljandi rippsild asub Viljandi ordulinnuse varemetes Kaevumäge ümbritseval vallikraavil konvendihooneläänemüüri lähedal.

Tänapäeva Viljandi oluliseks sümboliks saanud üle 50 meetri pika ripp silla esimene asupaik oli hoopis Tarvastu Kabelimägi, kus ta hõlbustas kohalike mõisnike von Mensenkampffide juurdepääsu endise ordulinnuse alal asuvale perekonna kabelile. 1879. aastal Riia firmas Felser & Co ehitatud ripp sild oli juba tsaariaja lõpuks põhjalikult deformeerunud. 1929. aastal otsustas endine Tarvastu mõisnik Karl von Mensenkampff kinkida silla Viljandi linnale. Et silla kasutuskõlblikuks muutmine töötas tulla päris kallis, hääletas linnavolikogu esimesel arutelul silla Viljandisse toomise vastu. Hiljem jäi volikogu silla ületoomisega nõusse, lubades selleks kasutada ainult 400 krooni. Silla puitosad olid mädanenud, osa metalloosi puudu, kasutada sai üksnes ehitise portaale ja trosse. Kogu silla rekonstrueerimine ning ordulinnuse varemetesse ülesseadmine läks maksma 2500 krooni.

Kuna tegemist oli ettearvamatu ja komplitseeritud ehitisega, võttis Viljandi linnavolikogu „rippuva silla“ ülespaneku puhul vastu eraldi määruse, mis sätestas sillal käitumise reeglid. Lubatud oli rahulikult jalgsi liikuda ja peatuda, kusjuures sillal ei tohtinud viibida korraga üle 20 inimese. Keelatud oli joosta, hüpata ja õõtsutada, ent ka silla osadele kirjutada ning trossidel ja käsipuudel turnida. Vahetult enne avamist tehti sillale tugevustest – kohale veeretati 20 tsemenditünni, mis kaalusid kokku 200 puuda (umbes kolm tonni). Kuigi säärane koormus põhjustas silla silmnähtava vajumise, avati see siiski linnaelanike ja turistide tarbeks 1. detsembril 1931. Turvalisuse eesmärgil rekonstrueeriti silda 1995. aastal. Pärast seda kadus ka suur osa ehitise kõhedusttekitavast võlust, sest sild ei õõtsu ega kõigu enam varasema amplituudiga.

1. Kus oli Viljandi rippsilla esialgne asukoht?

2. Mis põhjusel jõudis sild oma esialgsest asukohast Viljandisse?

3. Rippsillal on järgmised osad:

- 1) pülooned ehk tugipostid, mis hoiavad trossi üleval;
- 2) ankrud, mis hoiavad trossi pinge all;
- 3) riputid, mis kinnitavad silladeki kandva trossi (peakaabli) külge;
- 4) silladekk, mis on sillataladest moodustuv pind, mida mööda toimub liiklus.

Võimaluse korral minge silla juurde või uurige internetis olevaid pilte ja tehke kindlaks, kas Viljandi rippsillal on kõik eespool nimetatud osad olemas.

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

4. Uurige teatmeteostest ja internetist.

1) Kus asub Eestis pikim rippsild? _____

2) Mitu meetrit on see sild Viljandi sillast pikem? _____

3) Kus asub vanim siiani kasutusel olev rippsild maailmas? _____

4) Mitu aastat on see sild Viljandi rippsillast vanem? _____

5. Kuidas on rippsild teie arvates mõjutanud Viljandi linna elu? Tooge kaks näidet.

1) _____

2) _____

Johan Laidoneri sünnikoht

Kindral Laidoneri sünnikohta tähistav pärnaallee ja mälestuskivi asuvad Viiratsi vallas Viljandi-Mustla tee ääres.

Vabadussõjaaegse Eesti sõjaväe ülemjuhataja kindral Johan Laidoneri (1884–1953) sünnipaigas, Viiratsi valla Raba talu maadel, avati mälestuskivi 23. mail 1937. Kivi paigaldamise algatas Vabaduse Risti Vendade Ühenduse Viljandi osakond eesotsas sel-

Johan Laidoneri sünnikoht Viiratsis 21.06.2011.
Foto VM-i digikogust

le esimehe Jaan Sootsiga. Tolleks ajaks olid taluhooned juba hävinud ning talu asupaika tähistas vaid üksik tamm. Mälestusmärgi asukohaks valiti kunagise elumaja ase. Viljandi väeosade, 5. suurükiväegrupi ja Sakala partisanide pataljoni võitlejate ühistööna kujundati ilupuude park, pärnaallee ja akaatsiahekk.

5. septembril 1940 õhkisid kommunistid rahvusliku vabadusvõitluse sõnumit kandva mälestusmärgi. Armu ei antud ka kasvuaeas puudele ja põõsastele – need kisti juurtega välja. Ainult vana tamm jäi püsima. Kogu rüüstetöö tulemus vedeles põllul 1960. aastal alanud maaparandustöödeni, siis lükati mälestustähise tükid metsa alla kivihunnikusse.

Mälestustähise taastamine algas Viljandimaa Muinsuskaitse Ühenduse eestvõtmisel 1989. aastal. Lembit Kadalipu juhtimisel korraldati korjandusi ja talguid, tehti mullatöid ning istutati puid. Tallinnast telliti omaaegse mälestuskivi koopia. Taastatud mälestusmärk ja pärnaallee avati 9. septembril 1990. Hiljem rajati kasvavate puude kaitseks puidust aed.

Kindral Laidoneri auks on Viljandi Mõisamäele püstitatud ratsamonument. Linna kunagine turuplats kannab nüüd Johan Laidoneri platsi nime.

LEMBIT KADALIPP, Mälestustähise taassünd kindral Johan Laidoneri sünnikohas. – Muinsuskaitse liikumine Viljandimaal. Koost JAAK PIHLAK. Viljandi, 2003, lk 188–197.

Lugege lisaks <http://www.hot.ee/vabadussoda/laidoner.htm>.

1. Mis on Johan Laidoneri eluaastad?

2. Miks sai Johan Laidonerist elukutseline sõjaväelane?

3. Mille poolest oli Johan Laidoneri saatus sarnane teiste Eesti Vabariigi kõrgemate ohvitseride saatusega?

4. Nimetage kolm kõige olulisemat põhjust, miks on vaja jäädvustada Johan Laidoneri mälestust tema sünnikoha tähistamisega, monumendi paigaldamisega ning sõjamuuseumi asutamisega.

1) _____

2) _____

3) _____

5. Miks hävitas Nõukogude võim 1937. aastal Johann Laidoneri mälestuseks püstitatud mälestuskivi, ilupuude pargi, pärnaallee ning akaatsiaheki?

6. Peale Johan Laidoneri on Viljandimaal mälestusmärkidega jäädvustatud mitme Vabadussõjas sõdinud sõjaväelase mälestus. Leidke mälestusmärkide asukohad. Kasutage vajaduse korral internetti.

Kapten Anton Irv – _____

Kindralmajor Gustav Jonson – _____

Kolonel Jüri Hellat – _____

Kolonel Friedrich-Karl Pinka – _____

Lembitu kuju Suure-Jaanis

Suure-Jaani kihelkonnas Vabadussõjas langenute mälestussammas ehk Suure-Jaani „Lembit“ asub kohaliku kalmistu ja kiriku lähedal. Vabadussõda ning kihelkonna kangelasi meenutava mälestusmärgi püstitamise idee esitas 24. veebruaril 1920 Tõnis Ihloff, pidades algul silmas väiksemat mälestusplaati. Et rahakogumiskampaania osutus loodetust märksa edukamaks, otsustasid asjaosalised püstitada Vabadussõjas langenud 76-le Suure-Jaani

Lembitu kuju Suure-Jaanis 23.06.2011.

Foto VM-i digikogust

mehele hoopis mälestussamba. 1923. aastal moodustatud komitee tellis skulptor Amandus Adamsonilt monumendi, millel oli kujutatud muinasvanem Lembitu. 4. oktoobril 1925 paigaldas Viljandi maavalitsuse esimees Heinrich-Eduard Lauri tulevasele monumendile nurgakivi.

Avamispidustused peeti 24. juunil 1926. Need algasid vaimuliku kontserdi ja paraadiga. Pärast kahurivaluuti avati kohaliku rahva ja kõrgete külaliste, teiste hulgas kindralmajor Juhan Tõrvandi, Riigikogu liikme Johan Laidoneri ja skulptor Amandus Adamsoni silme ees kaunis monument. See kujutas neljast küljest tõusva kivitrepi keskel asuvat sarkofaagikujulist postamenti ning sellel haavatud, kuid mõõka kõrgel hoidvat Sakala vanemat. Lembitu kuju valmis Itaalias, samba aluse tegid Sagesaare küla maadelt toodud raudkividest kohalikud meistrid Juhan Tääker ja Jaan Kask.

19. juunil 1941 kiskusid kohalikud kommunistid eesotsas August Pakassaarega Viljandist kohale saabunud lentsalga toetusel kuju maha ja lasid aluse õhku. Saksa okupatsiooni ajal mälestusmärk ajutiselt taastati. Uuesti purustati see 1950. aastal. Lembitu kuju jõudis aga pärast eksirännakuid Viljandi koduloomuuseumi, kus teenis pikka aega muinasaja ekspositsiooni osana.

Mälestusmärgi taastamisest hakati laiema üldsuse ees kõnelema 1987. aasta augustis. EKP Viljandi rajoonikomitee vastuseisule vaatamata taastati kunagine Vabadussõja mälestusmärk endisel kujul 1990. aastal. Et muuseumis talletatud Lembitu kujul puudus käsi, seati üles kunstikombinaadis ARS-Monumentaal valmistatud koopia.

JAAK PIHLAK, Jaanipäeval Suure-Jaanis. – Sakala, 14.12.1989.

ENDEL ROOSIMÄGI, Säilitada rahvuslikku kultuuripärandit. – Tee Kommunismile, 10.10.1987.

ENDEL ROOSIMÄGI, Lembitu on taas oma kodulinnas. – Sakala, 28.06.1990.

1. Meenutage, millal toimus Eesti Vabadussõda. Vaadake kaardilt, mis paigad olid Vabadussõjast haaratud.

2. Mis roll oli mälestussamba rajamisel järgmistel isikutel?

1) Tõnis Ihloff – _____

2) Amandus Adamson – _____

3) Heinrich-Eduard Lauri – _____

4) Juhan Tääker – _____

5) Jaan Kask – _____

3. Miks valiti teie arvates mälestussambaks Lõhavere vanema Lembitu kuju?

4. Kirjeldage kuju saatust eri aegadel.

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

4) _____

5. Kas sõjas langenud vajavad mälestussambaid? Põhjendage oma vastust kahe argumendiga.

1) _____

2) _____

6. Miks hävitas Nõukogude võim Vabadussõjas võidelnutele pühendatud mälestussambaid?

Kärstna Vabadussõja mälestussammas

Eesti Vabadussõja Kärstna lahingute mälestussammas asub Tarvas-tu vallas Kärstna külas nüüdseks hävinud kõrtsi esisel platsil.

Kärstnas 3.–7. jaanuarini 1919 toimunud Eesti Vabadussõja murdelahingute õnnestus Eesti vägedel alampolkovnik Eduard-Alfred Kubbo juhtimisel punavägede rünnak Viljandi poole seisma panna ning võtta vastaselt sõjaline initsiatiiv. Raskete lahingutega vallutasid Eesti väed punaste 49. kütipolgu käest Kärstna mõisa ning puhastasid ümbruskonna vaenlastest. Surma sai 18 Eesti võitlejat.

Kärstna Vabadussõja mälestussammas 21.06.2011.
Foto VM-i digikogust

1925. aastal loodi Kärstnas Vabadussõjas langenute mälestamise komitee, et püstitada kunagisele lahinguväljale mälestussammas. Tulevase ausamba kohaks valiti kõrtsiesine, kus oli asunud lahingus langenud ja punaste poolt vangidena mõrvatud võitlejate ühishaud. 1925. aasta sügiseks olid nad kõik juba kodukihelkondade kalmistutele ümber maetud. Mälestussammas avati 26. augustil 1928 suure rahvahulga osalusel. Avasõnad lausus komitee esimees Aleksander Laansoo ning kätte eemaldas 2. diviisi ülem, Kärstna lahingute üldjuht kolonel Kubbo. Viie ja poole meetri kõrgune tüvipüramiidi kujuga betoonsammas kandis tekste ja bareljeefe lahingustseenidega. 28. septembril 1930 asetati samba esiküljele must marmorplaat langenute nimedega.

Mälestussamba purustasid kommunistid 19. juunil 1941, osaliselt säilinud sokkel hävitati pärast Teist maailmasõda. 1988. aastal asusid kohalikud muinsuskaitsejad mälestusmärki taastama ning 23. juunil 1989 avati mälestussammas suurejooneliselt uuesti. Täiendusena on nüüd lisatud plaat esmaavamise, purustamise ja taasavamise daatumitega.

PRIIT SILLA, Muinsuskaitsealistest tegemistest Kärstna mail. – Muinsuskaitse liikumine Viljandimaal. Koost JAAK PIHLAK. Viljandi, 2003, lk 156–164.

Vabadussõja mälestusmärgid, 1. kd. Koost MATI STRAUSS. Keila, 2002, lk 118–119.

Lugege lisaks <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27182>.

1. Millal toimusid Kärstna lahingud?

2. Milles seisnes Kärstna lahingute tähtsus?

3. Millal ja kelle eestvõtmisel rajati ning taastati Kärstnas langenutele mälestussammas?

Rajati: _____

Taastati: _____

4. Mis on kujutatud samba külgedel?

5. Lugege katkendit 3. juuni 2011. aasta „Sakalast“ ning iseloomustage selle põhjal Kärstna meeste suhtumist Eesti ajaloo tähtsündmusesse.

Kärstna lahingute mälestussammas lasti õhku 1941. aastal. Jaak Pihlak meenutab, kuidas selle taastamise ideega tuli välja kohalik muinsuskaitseklubi.

„Klubi üks eestvedaja oli Enn Kõva. 12. novembril 1988 peeti Viljandimaa muinsuskaitse ühenduse asutamise koosolek. Kõva rääkis seal, et Kärstna mehed on ka mõtelnud oma samba uuesti taastada. Toona oli selle koha peal prügimägi, aga alles olid peopesasuurune tükk sammast langenud meeste nimedega ja pildid. Küllo Arjakas, kes oli siis Eesti muinsuskaitse seltsi vastutav sekretär, ütles, et see on uhke idee ja sammas oli võimas, aga ehk oleks mõistlik enne mõni väiksem asi ära teha. Selle peale lausus Kõva, et nemad tahavad samba järgmiseks võidupühaks püsti panna. Ja oligi järgmisel suvel kõik valmis: suur monument püsti, ümbrus korrastatud ja hekid istutatud. Arjakas on hiljem tunnistanud, et ta ei uskunud, et mulgid võivad nii kanged olla.“

Abja pangamaja

Abja pangamaja 21.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Abja-Paluoja kesklinnas asuv kunagine Eesti Krediit Panga Abja osakonna hoone valmis ühe eesti silmapaistvama vanema põlve arhitekti Edgar Johan Kuusiku (1888–1974) projekti järgi 1929. aastal. Abja pangahoone on hea näide eesti arhitektide 1920. aastate loomingust, mil juugend oli taandumas ning teed rajas funktsionalism. Märkata on saksa heimatstiili eeskuju. Hoonel on kõrge punastest kividest laotud esialgu kahe aknaga kelpkatus. Maja sümmeetriline fassaad rõhutab hoonel ühiskondlikku funktsiooni. Sümmeetriataotlusest tingituna on alumise korruse kaarjas aken raamitud samasuguse tumeda portaaliga nagu ukski. Pangamaja esimesel korrusel asusid teenindusruumid, teisel korrusel panga juhataja korter. Pööningukorrusel eslotsa ruume polnud.

1934. aastal müüs pank kulude kokkuhoiduks hoone teedeministriumile. Sellest ajast alates töötasid siin post, telefonikeskjaam ja telegraaf. Aastatel 1951–1971 ehitati hoonet, eelkõige selle siseruumi korduvalt ümber. Maja esialgset ilmet on muutnud pööningu kohandamine katusekorteriks.

Eesti arhitektuur, 2. kd. Läänemaa, Saaremaa, Hiiumaa, Pärnumaa, Viljandimaa. Peatoim VILLEM RAAM. Tallinn, 1996, lk 181.

RAUL-LEVROIT KIVI, Kuusiku Abja pangahoone väärib kaitset. – Ehitus ja Arhitektuur 1979, nr 1, lk 41–42. Postimees, 20.12.1934.

Lugege lisaks Abja valla kodulehte http://www.abja.ee/client/default.asp?wa_id=396&wa_object_id=1&wa_id_key=.

1. Kuidas on omavahel seotud mulgi raudtee ja Abja-Paluoja asulaks kujunemine?

2. Nimetage kolm tootmisala, millega tegeldi Abjas Eesti Vabariigi ajal.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

3. Kuidas võis selline tootmistegevus mõjutada Krediit Panga osakonna avamist Abjas?

4. Milline oluline sündmus maailma ajaloos toimus aastatel 1929–1933?

5. Kuidas võis see sündmus mõjutada Krediit Panga poliitikat?

Vt <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/index2.php?kid=388329&year=1933&calendar=>.

6. Milline rakendus leiti pangahoonele pärast panga sulgemist?

7. Kuhu ja mis aastal on Viljandimaal sel perioodil veel pangahoone ehitatud?

Vt http://www.eestipank.info/pub/et/ylidine/pank/Muuseum/ep90_1.pdf.

Mõisaküla luteri kirik

EELK Mõisaküla Maarja-Magdaleena kirik asub Mõisaküla linna Läti-poolsel serval.

Mõisaküla linn tekkis 19. sajandi lõpul Abja mõisa soistele aladele kitsarööpmelise raudtee sõlmpunkti rajamisega. Siin peatusid Pärnusse, Viljandisse ja Läti ala kaudu Valka suunduvad rongid. Kui tsaariaeg andis asula arengule raudteekeskuse näol vajaliku algiirenduse, siis pärast Eesti Vabariigi tulekut kujunes Mõisakülalt üks Eesti rikkamaid ja õitsvamaid väikeasulaid. 1920. aastal sai ligi kahe tuhande elanikuga Mõisaküla alevi õigused. Peatänava äärde kerkisid pangamaja, pritsimaja ning mitu äri. Omamoodi arhitektuuriliseks pärliks sai aga arhitekt Alar Kotli (1904–1963) projekteeritud luteri kirik.

1934. aastal valminud hoonet peetakse nii Eesti sõdadevahelise sakraalse puitarhitektuuri kui ka kogu Alar Kotli Teise maailmasõja eelse loomingu kauneimaks näiteks. Traditsioonilise üldkujuga (torn, pikihoone, käärkamber) puukiriku vormides oli palju funktsionalistlikku, mis sidus põhjamaise talupoeglikkuse moodsa arhitektuuriga. Algselt oli kirik värvitud rootsi punasega, piirdelauad ja aknad olid valged. Trapetsikujulised konstruktsioonilahendused, lintakna imitatsioon ja mitmed teised siinmail uudsed arhitektuurilised võtted leidsid tähelepanu ka välismaal – „Deutsche Bauzeitung“ 1935. aasta viimane number avaldas kiriku sisevaate, põhiplaani ja lõike. Teise maailmasõja üle elanud kiriku süütas 1983. aastal arvatavalt püromaan. Nüüdseks on kirik taastatud.

Mõisaküla kirik. 1930. aastatel.
Foto VM-i kogust

MART KALM, Alar Kotli kirikute loojana. – Ehitus ja Arhitektuur 1988, nr 1.

Eesti arhitektuur, 2. kd. Läänemaa, Saaremaa, Hiiumaa, Pärnumaa, Viljandimaa. Peatoim VILLEM RAAM. Tallinn, 1996, lk 186–187.

AIN-ANDRIS VISLAPUU, Raudtee sünnitas tühjale platsile kiiresti kasvama hakanud eduka linna. – Sakala, 17.10.2009.

Lugege lisaks <http://www.moisakyla.ee/index.php?sisu=10&t=2>.

1. 1920. aastal sai Mõisaküla aleviõigused. Millal sai Mõisaküla linnaõigused?

2. Kuidas on Mõisaküla kirikuga seotud Richard Kivit ja Alar Kotli?

Richard Kivit – _____

Alar Kotli – _____

3. Miks oli Mõisakülas luteri kiriku kõrval vaja ka õigeusu kirikut?

4. Milliste sündmustega seoses hakati Eestis laialdaselt ehitama õigeuskirikuid?

5. Mille poolest oli Mõisaküla kirik 1930. aastatel eriline?

6. Võrrelge tänapäevaseid ja 1930. aastate fotosid ning lugege kiriku kirjeldust. Mille poolest erineb nüüdisaegne kirik 1934. aastal valminud hoonest?

Vt <http://www.google.ee/search?q=m%C3%B5isak%C3%BCla%20kirik&hl=et&um=1&ie=UTF-8&tbm=isch&source=og&sa=N&tab=wi&biw=1020&bih=560>.

7. Mille tõttu kirjutas Mõisaküla kirikust 1935. aastal Deutsche Bauzeitung?

Saksa sõdurite kalmistu Viljandis

Viljandi Saksa sõdurite kangelaskalmistu asub Vana kalmistu kõrval Reinu tee ääres.

Esimesed langenuid Saksa sõdurid maeti siia juba 1941. aasta suvel, kohe pärast Viljandi linna puhastamist Punaarmee ja hävituspataljoni võitlujatest. Ligilähedaselt samal ajal maeti siia ka 13 Nõukogude terrori ohvrit, teiste hulgas Viljandi vangla hoovil hukatud mehed. Hiljem sängitati ühishauas olnud ohvrid ümber oma pereplatsidele.

Saksa sõdurite kalmistu 20.06.2011.
Foto VM-i digikogust

1941. aasta jooksul maeti kalmistu kõige ülemisse ossa kokku paarsada meest. Peagi selgus, et kalmistule peavad mahtuma kõik Viljandi maakonnas peetud lahingutes langenuid Saksa sõjaväelased. 1944. aasta sügiseks oli Viljandi Saksa sõdurite kalmistule maetud ligi 700 langenuid või haiglates surnud sõjameest, neist paarkümmend eestlast. Tõenäoliselt viimased mehed, kes siia sängitati, olid Emajõe liinil langenuid kaks eesti soost sõdurit – reamehed Aksel Mateus ja Helmut Asson.

Juba 1944. aasta sügisel hävitasid Nõukogude okupatsioonivõimud kalmistul hauatähised ning paik muudeti jäätmaaks. Mõnda aega kasutasid kalmistuala treeningpaigana Viljandi vibulaskurid. Veel 1990. aasta novembris pidi Saksa Sõjakalmude Hooldamise Ühingu president Hans-Otto Weber tegema Viljandi Linna Täitevkomitee esimehele Ahto Anile märkuse, et kalmistuala kasutatakse autode parkimiskohana.

Aastatel 1991–1993 taastati kalmistu Saksa Sõjahaudade Hoolde Rahvaliidu ning Viljandimaa Muinsuskaitse Ühenduse ühisel organiseerimisel kauni ja tervikliku hauakompleksina.

Viljandi linn. Turismiteatmik. Koost ENDEL ARIVA jt. Viljandi, 1996, lk 99–100.

Artikkel „Langenute ümbermatmine“. –Sakala, 2.12.1942.

Artikkel „Viljandi kangelaskalmistule maeti kaks eestlast“. Sakala, 6.09.1944. <http://dea.nlib.ee/fullview.php?pid=s143917&nid=27752&frameset=1> – <http://dea.nlib.ee/fullview.php?pid=s243757&nid=83551&frameset=1>.

Sõdurite nimetud hauad. – Sakala, 13.12.1990.

Mälestusteenistus Saksa sõjaväe kalmistul. – Sakala, 10.05.1995.

Lugege läbi teabeteksti juures märgitud artiklid ning vastake küsimustele artiklite, teksti ja oma teadmiste põhjal.

1. Uurige välja, millal jõudsid Saksa väed Viljandisse. Kasutage vajaduse korral teatmeteoseid või internetti.

2. Iseloomustage teksti ja artiklite põhjal Saksa riigi suhtumist oma langenud sõduritesse.

3. Milline Eestis kalmistu oli planeeritud suuremana kui Viljandi Saksa sõdurite kalmistu?

4. Kuhu olid Saksa sõdurid maetud enne kalmistule matmist?

5. Miks on Saksa sõdurite kalmistule maetud ka eestlasi?

6. Millal ning miks loodi Saksa Sõjakalmude Hooldamise Ühing?

Millal: _____

Miks: _____

7. Mil moel tehti kindlaks maetute isikud?

8. Millise organisatsiooniga Eestis tegi Saksa Sõjakalmude Hooldamise Ühing koostööd?

Monument Teises maailmasõjas hukkunud nõukogude sõjaväelastele ja tsiviilisikutele

Kõnesolev monument asub Viljandis Järveotsal Männimäe linnaosa lõunaser- val Riia maantee ja Viljandi järve vahe- lisel alal.

Teise maailmasõja alguses Viljandi lin- nas ja selle lähedal suuri lahinguid ei peetud. Küll sai aga Viljandist sõjatege- vuse käigus vangistatud punaarmee- laste koondamiskoht – Männimäele rajati suur sõjavangilaager. Osa laagri asutisi (laatsaret, komandantuur) paiknes ka kesklinnas. Sõjavangide kinnipidamis- kohad asusid veel Viiratsis ja Puiatul.

1941/42. aasta sügistalv oli sõjavangide jaoks ülimalt karm, kuna Saksa väeju- hatus polnud võimeline nii suure hulga vangilangenute eest piisavalt hoolt kand- ma. Endiste Viljandi sõjavangide ja ko- halike elanike mälestused kõnelevad nii toiduainete, riiete kui ka ravimite puu- dusest. Liiatigi olid Punaarmee võitle- jad, kes Saksa vägede kätte langesid, juba võitluste ajal kurnatud, ilma korraliku varustuse ja alatoidetud. Äärmiselt halvad sanitaarolud tõid peagi kaasa epi- deemiad.

Aastatel 1941–1944 suri Viljandi vangi- laagris tuhandeid sõjavange. Osa neist maeti Huntaugule, peamiselt aga 1941. aastal Viljandi järve ning Viljandi-Mõi- saküla raudteeliini vahele kaevatud tankitõrjekraavidesse. Lisaks nälja ja tõbede kätte surnutele maeti sinna mahalastud politrukid, juudid ning laagrist põgenemisel tabatud. Tankitõrjeliini järve- poolsesse otsa ongi mälestusmärk püstitatud.

Monument Teises maailmasõjas hukkunud punaarmee- lastele ja tsiviilisikutele 20.06.2011.

Foto VM-i digikogust

1. Miks võis Viljandi ja selle lähiümbrus olla Saksa vägede vangivõetud punaarmeele oluline koondamiskoht?

2. Mis aastatel tegutsesid Viljandis sõjavangide laagrid?

3. Mis kohad Viljandis ja Viljandi lähiümbruses olid vangilaagri kasutuses?

4. Miks ei olnud Saksa väejuhatas suuteline Viljandisse toodud vangide eest hoolitsema?

5. Nimetage Teise maailmasõja päevilt peale Viljandi sõjavangilaagri veel kaks Eestis asunud sõjavangilaagrit ja kaks koonduslaagrit.

Vt [http://et.wikipedia.org/wiki/Saksa_okupatsioon_Eestis_\(1941%E2%80%931944\)](http://et.wikipedia.org/wiki/Saksa_okupatsioon_Eestis_(1941%E2%80%931944)).

Sõjavangilaagrid: _____

Koonduslaagrid: _____

6. Mis on sõjavangilaagri ja koonduslaagri erinevus? Vastust otsige teatmeteostest ja internetist.

7. Tooge näiteid, milliseid erinevaid mälestusmärke on rajatud Teises maailmasõjas osalenutele. Kuidas tuleks teie arvates sõjaohvrite mälestust jäädvustada? Kuidas vältida mineviku politiseerimist (nt pronkssõdur ja Lihula mälestusmärk) ning selle pinnalt eskaleeruvaid konflikte?

Näited: _____

Soovitused sõjaohvrite mälestuse jäädvustamiseks: _____

Ugala teatrimaja Viljandis

Ugala teater asub Viljandis Vaksali tänav 7.

Viljandi Draamateater Ugala asutati lauluseltsi Koit ja karskuseltsi Vabadus näite-truppidest. Avaetendus oli 5. jaanuaril 1920 Koidu seltsimajas, kus kanti ette jant „Pansion Schöller ehk Kui onu hullumajas käis“. Vast loodud ühendus sai nime harrastusajaloolase ja kirjamehe Friedrich Kuhlbarši nõuandel kahe Lõuna-Eesti muinasmaakonna Ugandi ning Sakala järgi.

Ugala teatrimaja 20.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Juba asutamisaasta suvel korraldati Karl Jungholzi juhendamisel teatrikunsti suvekursused. Need lõppesid 17.–18. juunil esimese Eesti vabaõhulavastusega, milleks oli Oscar Wilde'i „Salome“. Kursused koos hiljem teatri juures tegutsema hakanud stuudioga jäid pikka aega noorte näitlejate kasvulavaks. 1926. aastal sai Ugalast kutseline teater.

Kuni 1924. aastani tegutses teater Koidu seltsimajas, siis koliti ümber Seasaare kõrtsihoone teisele korrusele. 6. juunil 1941 pani keegi pahatahtlik isik, kuulujuttude järgi kommunistist teatrijuhi poeg, hoone põlema ning Ugala pidi tagasi kolima Koidu seltsimaja ruumidesse. Siin tegutseti kuni 1981. aasta lõpuni.

29. detsembril 1981 täitus Ugala teatrirahva ja Viljandi teatrisõprade ammune unistus – Valuoja tiigi kaldale rajatud Baltikumi uhkeimas teatrihoones toimus avaetendus – Osvald Toominga „Rahva sõda“. Uue teatrimaja suur saal mahutas kuussada ning väike saal üle kaheksa vaataja, majas oli moodne kohvik. Teatrihoone projekteerisid arhitektid Irina Raud ja Inga Ring, sisekujunduse tegi Mait Summatavet.

Nõukogude ajal visati Ugala teatrihoone kohta nalja, et see olevat väga sarnane Moskva Kremliga: mõlemas tehtavat teatrit ning maetakse müüri äärde surnuid (Ugala uus hoone asus Viljandi Vana kalmistu lähedal). Tegelikult oli side veelgi tihedam, kuna nii teatrihoone ehituseks kui ka Kremli renoveerimiseks kasutati ühes ja samas tehases valminud telliseid.

Sakala, 23.12.2006.

Tee Kommunismile, 31.12.1981.

Viljandi linn. Turismiteatmik. Koost ENDEL ARIVA jt. Viljandi, 1996, lk 70–71.

<http://www.ugala.ee>.

1. Kuidas sai Ugala oma nime?

2. Miks on Ugala teatri jaoks tähtsad järgmised daatumid?

1920 – _____

1926 – _____

1981 – _____

3. Mille poolest on end Ugala ajalukku kirjutanud järgmised etendused?

„Pansion Schöller ehk Kui onu hullumajas käis“ – _____

„Salome“ – _____

„Rahva sõda“ – _____

4. Millistes erinevates hoonetes on Ugala teater pidanud töötama enne oma maja valmimist?

5. Tutvuge leheküljega <http://www.ugala.ee/index.php/sa-ugala-teater/ajalugu> ning otsige vastused järgmistele küsimustele.

1) Kes on olnud läbi aegade Ugala kõige produktiivsemad lavastajad?

2) Kuidas on omavahel seotud 1967. a üleliidulisel teatrifestivalil saadud II koht ja oma teatrimaja?

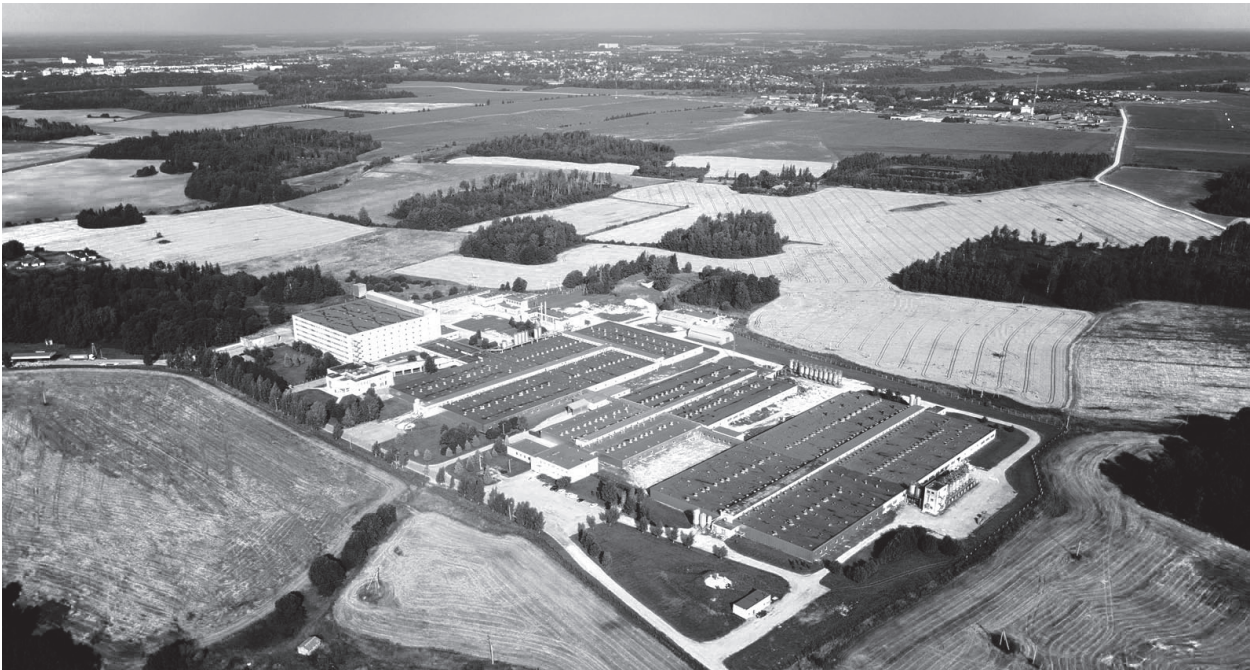
3) Miks nimetatakse 1980. aastaid Ugala kuldseks ajaks?

6. Mil viisil on Ugala mõjutanud Viljandi Kultuuriakadeemia käekäiku? Esitage kaks teie arvates kõige olulisemat tegurit.

1) _____

2) _____

Viiratsi seakombinaat

Ekseko.
Aerofoto Ekseko arhiivist

AS Ekseko, rahvakeeles Viiratsi seakombinaadi tootmishooned asuvad Viiratsi vallas Viljandi-Mustla maantee ääres.

Gagarini-nimelise Nädissovhoostehnikumi eksperimentaalse sealiha tootmise kombinaadi ehitamist alustati 1971. aastal. Selle esimene järk võeti kasutusele 1974. aasta alguses, viimane, neljas järk läks käiku 1984. aasta lõpul. Korraga võis kombinaadis olla kuni 70 tuhat siga ja pörsast. Kasutusel oli 800 mitmesugust ventilaatorit, kokku üle kümne kilomeetri söodatransportööre, 1500 elektrimootorit ja palju muid seadmeid. 1980. aastate kesksajaks oli kombinaadis üle 400 töötaja.

Nõukogude ajal andis seakombinaat suurt tulu, kuid tekitas ka ränka keskkonnareostust. Raskusi valmistas suur lägakogus, mida ei suudetud korralikult töödelda. Tagajärjeks oli piirkonda saastav hais ning rikutud mullastruktuur. Nüüdseks on praegusaegse tehnoloogia toel nendest raskustest üle saadud.

Pärast Eesti iseseisvuse taastamist erastati kombinaadi varad peamiselt oma töötajatest moodustatud aktsiaseltsile Ekseko. 1996. aasta lõpul müüs raskes majandusseisus olev AS Ekseko enamusaktiivid AS Rakvere Lihakombinaadile, kellele tagas ost tapamaja kindlustamise toorainega. Tänapäevaks on AS Eksekost saanud kõrge kvaliteedi ja madala omahinnaga sealiha tootmise strateegiline toormebaas.

PRIIT VIHURI, Seakombinaadi tehnikaprobleemid. – Tee Kommunismile, 25.03.1986.

Sõna on Vello Tirel. – Tee Kommunismile, 26.05.1984.

HENN KALDMA, Noorenduskuur seakombinaadis. – Sakala, 09.12.1989.

<http://www.ekseko.ee>.

Lugege lisaks Ekseko kodulehte www.ekseko.ee

1. Ekseko on rahvasuus Viiratsi seakombinaat. Mida tähendab lühend Ekseko?

2. Millal alustati Ekseko rajamist ning millal alustas tööd kombinaat?

3. Milline majanduspoliitika oli Eestis sel ajal kasutusel?

4. 1964. aastal ühendati Vana-Võidu Loomakasvatustehnikum ja Viiratsi sovhoos. Loodud ühendust hakati nimetama Juri Gagarini nimeliseks nädissovhoosiks. Miks anti nädissovhoosile just Juri Gagarini nimi?

5. Miks oli väikesele Eestile vaja nii suurt seakombinaati? Kus realiseeriti toodang?

6. Nimetage kaks tagajärge, mille tõi kaasa suurkombinaadi rajamine.

1) _____

2) _____

7. Helir-Valdor Seeder on väitnud 15. novembri 2002 Äripäeva lisas, et Viljandimaal kasvab sigu rohkem kui inimesi. Kasutage teatmeteoseid ja internetti ning uurige välja, kas see väide vastab tõele ka tänapäeval.

Kommunismiohvrite memoriaal

Pilistveres

Pilistvere kivikangur 7.07.2011.
Foto VM-i digikogust

Pilistvere kommunismiohvrite mälestusrajatis, mille keskmeks on kivikangur (raun), asub Kõo vallas Pilistvere külas kalmistu kõrval.

Molotovi-Ribbentropi Pakti Avalikustamise Eesti Grupi (MRP-AEG) mõtte mälestada kommunistliku genotsiidi ohvrite memoriaali rajamisega esitas esimest korda avalikult vabadusvõitleja Lagle Parek 23. augustil 1987 Tallinna Hirvepargis toimunud miitingul. Hoolimata KGB tehtud takistustest peeti avalik mõttevahetus, kuhu ja millisel kujul tuleks mälestusmärk püstitada. Jõuti järeldusele, et asukohaks oleks sobivaim Kesk-Eesti, Tartu tudengiteatrilt Valhalla pärines mõte kujundada mälestusmärk raunana. Veretöökoha kividega katmine on vana komme, pealegi oluiks arvukatest kividest koosnevat mälestusmärki keeruline lõhkuda. Kogu ettevõtmise eestvedajaiks said Pilistvere õpetaja Vello Salum ning Pilistvere muinsuskaitse klubi.

Pilistvere on memoriaalile igati väärikas paik. Pilistvere kalmistule on maetud Eesti iseseisvusvõitluse esimene märter Jüri Vilms. Memoriaali sünniajaks peetakse hingepäeva, 2. novembrit 1988, mil peeti kivikangru pühitsemisristi paigaldamise talgud. Koos ristiga jõudsid kivikangrusse ka esimesed murekivid tervest Eestist. Aja jooksul on lisandunud kive välismaaltki – Kanadast, USAst, Rootsist, Venemaalt Siberist, samuti Viljandi kunstniku Aate-Heli Õuna kujundatud 13 mehekõrgust maakonnakivi. 1999. aastal, märtsiküüditamise 50. aastapäeval asendati kohapühitsusrist – juurtega ülesvõetud puu – roostevabast terasest valmistatud 18 meetri kõrguse ristiga. 2001. aastal asetati selle ette 206 100 kommunistliku genotsiidi ohvrit meenutav mälestuskivi.

VELLO SALUM, Kommunistliku genotsiidi ohvrite memoriaal Pilistveres. – Kultuur ja Elu 2004, nr 3, lk 62.

RENÉ ANSIP, Pilistvere Muinsuskaitse Selts ning rahvuslik ärkamine. – Muinsuskaitse liikumine Viljandimaal. Koost JAAK PIHLAK. Viljandi, 2003, lk 117–119.

1. Mis üritus korraldati 23. augustil 1989. aastal Tallinnas Hirvepargis?

2. Mida tähendab lühend MRP-AEG? Mis oli selle ühenduse loomise eesmärk?

Tähendus: _____

Eesmärk: _____

3. Miks võib Lagle Parekit pidada kommunismi ohvriks?

4. Kas teie arvates on õige, et kivikangur rajati Pilstveresse? Põhjendage oma vastust kahe argumentiga.

Arvamus: _____

Põhjendus

1) _____

2) _____

5. Mis tähendus on eestlaste jaoks hingedepäeval? Miks valiti just see päev memoriaali sünniajaks?

6. Aja jooksul on kivikangrusse lisandunud kive ka välismaalt – Siberist, Kanadast, USAst, Rootsist ja mujalt. Miks? Nimetage kaks põhjust.

1) _____

2) _____

7. Kas teie lähedaste hulgas on kommunistliku genotsiidi ohvreid? Kui jah, siis kes ja mil moel on ta kannatanud.

Balti keti mälestusmärk Eesti-Läti piiril

Balti keti mälestusmärk Eesti-Läti piiril 21.06.2011.
Foto VM-i digikogust

Balti ketti meenutav mälestusmärk asub Lilli - Unguri (Unguriņi) piiripunktis Karksi-Nuia ja Ruhja (Rūjiena) vahelisel teel. Ausammas kujutab metallseinast välja lõigatud seitset elusuures inimfiguuri, kes seisavad üksteisel käest kinni hoides – nii võib igaüks, kes asub mõne figuuri kohale, tunda end seismas Balti ketis. Mälestusmärk avati 23. augustil 2009 Eesti ja Läti välisministri osavõtul, selle autor on Läti metallikunstnik Andris Dunkurs.

23. augustil 1989, Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimise viiekümnendal aastapäeval, toimus Leedu Sajudise, Läti Tautas Fronte ja Eesti Rahvarinde algatusel ning organiseerimisel ainulaadne vägivaldane protestiavaldus: moodustati umbes 600 km pikkune ja ligikaudu kahest miljonist osalejast koosnev inimkett, mis läbis kolme Balti riiki, ulatudes Tallinnast Riia kaudu Vilniusele. Meeleavaldusega protestiti jätkuva Nõukogude okupatsiooni vastu Eestis, Lätis ja Leedus.

Balti kett äratas oma solidaarsuse ning erakordsusega ülemaailmset tähelepanu. Kasvav rahvusvaheline toetus ajaloo faktide avalikustamisele sundis NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi 24. detsembril 1989 tunnistama Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahelise lepingu salaprotokollid õigustühiseks. Balti kett aitas tugevdada Eesti, Läti ja Leedu võimalusi rahvuslikuks enesemääramiseks ning julgustas demokraatlikke liikumisi terves Nõukogude Liidus.

30. juulil 2009 kandis UNESCO Balti keti dokumentatsiooni maailma mälu registrisse, nimekirja, mis koondab unikaalset materjali maailma arengut mõjutanud teostest või sündmustest.

1. Millal toimus Balti kett?

2. Miks organiseeriti Balti kett? Nimetage kaks peamist eesmärki.

1) _____

2) _____

3. Millega on Balti kett läinud Guinnessi rekordite raamatusse?

4. Kuidas suhtus maailm sellisesse aksiooni selle toimumise ajal ja hiljem?

Toimumise ajal: _____

Hiljem: _____

5. Balti keti marsruudil on korraldatud teatejooks ning mootorrattaklubide sõit. Miks on vaja seda sündmust rahva mälus hoida?

6. Milline roll oli Balti keti organiseerimisel Leedu Sajudisel, Läti Tautas Frontel ja Eesti Rahvarindel?

7. Eestis on veel Balti ketile pühendatud mälestusmärke. Nimetage lisaks kaks mälestusmärki. Vajaduse korral kasutage internetti.

1) _____

2) _____

Eesti Pärimusmuusika Keskus Viljandis

Eesti Pärimusmuusika Keskus 22.06.2011.

VM-i digikogust

Eesti Pärimusmuusika Keskus asub kõrgendikul, kus keskajal paiknes Viljandi ordulinnuse kolmas eelinnus värava, suur hobusetalli ning tallipoiste eluruumidega. Keskus ise asub endises Viljandi mõisa aidas, mis on ehitatud tõenäoliselt 18. sajandi keskel või teisel poolel, pärast seda, kui Viljandi mõis oli läinud Venemaa keisrinna Elisabeti (Jelizaveta) õuedaami Maria Tšogloкова valdusse. Hoones on aegade jooksul tehtud palju remonte ja ümberehitusi.

1980. aastatel kavatseti laohoonena kasutatud ehitist rekonstrueerida kohvikuks-baariks, mis jäi aga tegemata. Hoolitsuseta jäänud majal varises peagi sisse osa katusest ning lõunasein. 1990. aastatel oli plaanis endisest aidast teha Kesk-Eesti restaureerimisvalitsuse olmehoone. Kuigi ka see plaan jäi katki, jõuti hoonet remontida, ehitada uus katus ja peatada lagunemine.

Kolmas ja sedapuhku õnnestunud katse vana mõisaaia millekski üldkasulikuks muuta tehti 2000. aastate teisel poolel. MTÜ Eesti Pärimusmuusika Keskus eestvõttel ning kohaliku omavalitsuse, riigi ja huvilistest kodanike toel avati siin 2008. aasta kevadel nüüdisaegne kultuurikeskus ja kontserdimaja. Olulist tuge kultuurikeskusele pakub 1993. aasta mais alguse saanud Viljandi pärimusmuusika festival. Esialgu vaid paarisaja külastajaga rahvapeost on nüüdseks saanud ülemaailmse tähtsusega festival, mis toob suvel Viljandisse kokku enam kui 20 000 rahvamuusika huvilist.

Aida esimesel korrusel on kaks kontserdisaali, mis mahutavad vastavalt 400 ning 80 inimest. Hoones paiknevad veel Eesti Pärimusmuusika Keskuse büroo, vabahariduskool, pärimusmuusika teabekogu, kohvik ning pood, kus pakutakse laias valikus pärimusmuusika salvestisi, raamatuid, pille ja mitmesuguseid meeneid. Kolmandalt korruselt pääseb hoone modernse klaasosa katusel olevale terrassile, kust avaneb maaliline vaade Viljandi ürgorule ning lossimägedele.

Lugege lisaks <http://www.folk.ee/et/Parimusmuusika-Ait>.

1. Miks tuntakse Pärimusmuusika Keskust rahvasuus kui Pärimusmuusika Aita?

2. Kuidas on omavahel seotud Viljandi pärimusmuusika festival ja Eesti Pärimusmuusika Keskus?

3. Mis aastal toimus Viljandis esimest korda pärimusmuusika festival? Kui palju oli seal esinejaid? Mis riigid olid esindatud?

4. Kui palju oli esinejaid viimati toimunud festivalil? Mitu riiki oli esindatud?

5. Kuidas on Pärimusmuusika Keskuse ja festivaliga seotud Ando Kiviberg?

6. Miks rajati Eesti Pärimusmuusika Keskus just Viljandisse? Nimetage kaks põhjust.

1) _____

2) _____

7. Kirjeldage, milliseid erinevaid võimalusi pakub Pärimusmuusika Ait oma külalistele.

8. Milline on Viljandi folgi mõju ja tähendus?

LINNUSED JA LOSSIMÄED

Karksi linnus

Rahvas teab kõnelda, et ühte pealinnuse nurgatorni (rahvasuus Kadrina tulp) olevat elusana müüritud Maimu ema Katariina.

Karksi kiriku ja lossi ehitamine polnud kerge – töö ei tahtnud mitte kuidagi edeneda. Kogu päevatöö hävis öösel. Müüride püsima jäämiseks oli vaja ohvrit. Nii kutsutigi rahvas kokku ja küsiti: „Kes tahab kiriku võtmeid kanda?” Noor tüdruk Kadri nõustus. Ta võeti kinni ning müüriti elusalt läänepoolsema nurgatorni seina sisse. Töö edenes ja peagi oli nii loss kui ka kirik valmis. Müürijäänuseid nimetab rahvasuu tänapäeval Kadrina tulbaks.

Poola-Rootsi sõda ning katk olid Hallistes ja Karksis ellu jätnud ainult ühe Peetri-nimelise mehe ning naise, kes asunud kihelkonna eri servades. Nõnda nad kõndisid üksikuna ja unetuna ringi, kuni mees nägi jälgi ja leidis tütarlapse. Esialgu tütarlaps põgenes. Lõpuks nad kohtusid ning mõne aja pärast abiellusid. Et tühje talusid oli palju, valisid nad neist parima. Metsad olid täis metsloomi, ka põlluharimine edenes, elu läks hästi. Sündis hulk lapsi ja kihelkond hakkas taas rahvaga täituma. Koos otsustati Karksi mäele kirik ehitada. Kiriku alusmüüridele auku kaevates tabas ehitajaid õnn – nimelt leiti kuldne härjaike ja muid kuldasju. Leid aitas ehitust ning toredaid kirikuriistu muuretseda. Ehituseks kasutati palke, mille piirajad olid sõja ajal vallikraavi heitnud. Eestvedaja auks hakatigi kirikut Peetri kirikuks nimetama.

<http://www.mulgikultuur.ee/turism/marsruudid/hummuli-torva-ala-karksi-nuia-abja-paluoja-moisakula/>.

Lõhavere ahned mungad

Kui eestlaste vanem Lembitu lahingus langes, jäänud linnamägi Lõhaveres ilma peremeheta. Ristirüütlid ajanud sealt välja kõik ellujäänud ning kinkinud paiga munkadele.

Mungad tulnud kaugelt Saksamaalt, jalad pikast käimisest kõveraks vajunud, kõhunahk näljast selgroo külge kuivanud. Ise mõelnud, et nii on õige, eks nad pea oma kasinusega kohalikule rahvale eeskujuna näitama. Nad otsustanud näljutamist jätkata, iga päev kaksteist tundi tööd teha, paar tundi palvetada ja üksainus kord kuiva leivaga keha kinnitada.

Aga nagu vanasti öeldi, et vaim oli valmis, kuid liha nõder. Mungad näinud, kuidas rüütlid rahvast rõhuvad, küladest head ja paremat riisuvad ning pidusid peavad. Esmalt toonud kõige kõhnem munk külast rasvase lamba Lõhavere linnamäele, varsti sunnitud talupoegi mett ja muud maitsvat munkade heaks annetama. Mungad söönud ja maganud, maganud ja söönud. Kui meelde tulnud, pidanud jumalateenistust, aga töö peale enam ei mõeldudki. Ümberringi orjavägi, küll kupja piits selle rügama paneb!

Ajapikku hakanud mungad üha enam liha nõudma. Kui maksude näol loomi enam ei saadud, käidud avalikult röövimas. Veis veise järel toodud külainimeste karjast ära, aetud vardasse ning pandud ühe õhtuga nahka. Talurahval hea nõu kallis. Kuidas küll munkadest lahti saada, mil moel rasva läinud vaelevaltseid karistada?

Üks vanake andnud viimaks õpetuse. Ümbruskonna kõige vägevam sõnn joodetud mõdu ja õlle seguga täiesti purju ning lastud munkade loomakarja lähedale lahti. Pull mõiranud ja möllanud, munkade loomad põgenenud, kes kuhu. Segadus missugune. Viimati saanud Lõhavere karja pullid ehmatuses jagu ning tormanud kutsumata külalisele kallale, munkade loomakari järel. Mungad näinud ülevalt mäelt, kuidas loomad minema pühkinud, ja rutanud jooksuga karjale järele. Majad jäänud kogunisti tühjaks, väravavahtki olnud tagaajajate hulgas.

Seda aega taluinimesed passinudki. Linnus olnud mõne silmapilguga maarahva valduses. Majad otsitud läbi, leitud hiigelhulk sõjariistu, röövitud kulda ja hõbedat. Varandus võetud ära, munkade kojad süüdatud põlema. Karja järele kihutavad mungad ja nende sulased märganud suitsu, jätnud loomad kus seda ja teist ning rutanud tagasi. Vaja kiiresti tulele piir panna, aga millega sa kustutad, kui vett pole – külarahvas oli linnuse kõrvalt järve alla lasknud! Tahavad tulekahju vahtijaid karistama minna, aga kuidas sa nuhtled – kõik relvad rahva peos! Vist oleks targem jalga lasta, arvanud mungad. Kuid juba on hilja: vihane rahvahulk tõstnud mõõkasid, odad lennanud, taprid välkunud, vibunooled vihisenud. Ühtki vereimejat ei jäetud ellu. Ei julge uued Saksamaalt tulnud mungad enam Lõhavere kloostrit rajada. Ehitavad selle pigemini Viljandi müüride varju.

HEINO GUSTAVSON, Igal kohal oma lugu. Eesti Raamat, 1981, lk 98–99.

Rännakud varemete all

Omaaegsele vägevusele vaatamata on Viljandi linnust otseselt käsitlev kirjalik materjal üllatavalt napp. Omaaegse vägevuse kajaga on kindlasti otseselt seotud palju rahvasuus liikuvaid lugusid arvukatest salakäikudest ning mägedesse peidetud varandustest.

1929. aasta augustis ilmunud ajaleht Oma Maa viitab ajaloolisele tõigale, et lossi keldrites oli palju kulda ning mälestus sellest pole rahva seas põlvest põlve kustunud.

Kord leidnud üks talupoiss koos sõbraga Kaevumäe servalt suure müüri tagant keldriaugu. Üks poiss võtnud kaitseks käiku kaasa pihlakapuust tugeva kepi, mille otsa veel kolm risti lõigatud, ning astunud vahvasti kivi all peidus olevasse mäe sisse viivasse käiku. Sõber jäänud augu juurde valvesse. Peagi jõudnud julge nooruk keldrisse, kus kaks tuleleeki ähvardavalt vilkunud. Need olnud ühe suure kurja kassi silmad. Kass kasvanud järjest suuremaks ja ähvardavamaks. Enesekaitseks hakanud poiss laulma kirikulaulu ning sellega õnnestunud kole loom maha rahustada. Nii pääsenud poiss tagasi, kuid enne olid tema silmad näinud hulga kulda helkimas.

Sellega polnud aga tema seiklused lõppenud. Augu juures valvanud kaaslane ei tahtnud teda enne välja aidata, kui leitud kullast oma osa saab. Kaubast ei saanud asja ja nii tõmmanud ta südame-täiega augule kivi taas peale. Maa alla jäetud poiss aga läinudki sõbrale mütsitait kulda tooma. Teel kohanud ta koledat koera, kes sinist tuld lõugade vahelt välja ajanud. Taas olnud abiks pihlakapuust kepp. Poiss jõudnud viimaks ruumi, kus jalge all kolisenud inimeste pealuud ja kondid. Viimaks õnnestunud tal sealt välja ronida ning tänu leitud kullale saanud temast Viljandis rikas kaupmees.

Sama ajaleht tuleb hämarast minevikust pärit salajaste käikude juurde tagasi seitse aastat hiljem. Siis kirjeldatakse juhust, kus kaks poissi avastanud samuti varjatud avause, kust viinud keerdtrepp maa alla vägeva käiguni, mis olnud nii lai ja kõrge, et kolm inimest püsti üksteise kõrval võinud kõndida. Seintes õõnsustes olnud vanu relvi. Väga kaugele ei saadud siiski minna, kuna käigu põrandasse tekkinud edasi minnes vesi ning viimaks hakanud seda ka laest tilkuma.

Oma maa, 23.11.1929, nr 158.

Tarvastu linnus

Siin liikuvad kuuvalgeil õil valge naisekogu, viitsestarosti imeilus tütar Danusia Zilinska, kes uppus vallikraavi. Hauas ta rahu ei leia ning käib lossimägedes oma mõrtsukat otsimas. Neiu on maetud Tarvastu kiriku juurde. Tütarlaps olnud ilus, kuid samavõrd ka õel, kes meeste pead segi ajas ning tüdinedes kõrvale heitis. Kuni üks kõrvaleheidetutest Zdenko Wierzinsky ta kägistas ja laiba vallikraavi viskas. Tema koos Janusz Grczezinskyga lasknudki linnuse õhku.

(Linnuse lasksid 1596. aastal õhku kaks noormeest, keda linnusepealik oli halvasti kohelnud. Põgenedes süütasid nad püssirohukeldri.)

<http://www.mulgikultuur.ee/turism/marsruudid/ii-torva-tarvastu-holstre/>.

Viljandi hävitamine

Vanal ajal tahtnud korra poolakad rootslaste käest Viljandit ära võtta. Pidanud mõne kuu linna pärast sõda, aga kätte linna ei saanud. Eestlased ja rootslased kaitsnud linna kõigi vaenlaste kallale tungimise vastu vapralt ning löönud kõik nende katsed tagasi.

Viimaks tulnud linnakaitsjatele uus vaenlane – nälg. Moon lõppenud otsa. Viljandi kaitsjad saanud aru, et nad sedaviisi enam kuigi kaua vastu panna ei suuda. Ei tapa neid vaenlased, tapab nälg. Linnaülem kutsunud kõik tähtsamad mehed kokku nõu pidama, mida teha.

Ühed arvanud: „Paneme nii kaua vastu, kui suudame!“

Teised vastu: „Aga me ei suuda kuigi kaua vastu panna!“

„Vaenlased ei tohi Viljandit enestele saada!“

„Ei tohi!“

Arutatud küsimust päev, arutatud teine, aga otsusele ei jõutud. Viimaks kolmandal päeval otsustatud: „Et vaenlasi on võimatu võita ja linnas kauemini vastu panna, katsuvad kaitsjad linnast välja tungida, vaenlasest läbi murda ning sedaviisi pääseda. Vaenlane ei tohi ometi kaitsjate lahkumisegi järel linnast kasu saada. Sellepärast peavad pärast sõjaväe lahkumist linnast paar rüütli püssirohule tule otsa panema ja Viljandi lossi õhku laskma!“

Teisel päeval püütud nõu täide saata. Kaitsjad läinud linnast välja ning katsunud vaenlastest läbi murda. Selle aja sees rutanud kaks rüütli püssirohukeldrisse, kumbki pannud pika nõõri püssirohutüandrisse ning süüdanud kaugele eemale ulatuva otsa põlema. Tuli tunginud nagu taelas pikkamisi nõõri mööda edasi püssirohu poole.

Nõõri süütamise järel hüpanud rüütli ratsu selga ning kihutanud tuhat tulist linna välja. Üks jõudnud enam kui 10 versta linnast kaugele Loodi kõrtsi juurde, teine Pärsti välja.

Korraga käinud kole kargatus. Maa värisenud, vesi vahutanud, taevas muutunud mustaks, päikesevalgus kustunud ning hakanud kive sadama. Viljandi lossi kivid lennanud mööda taevaalust ning otsinud enestele uut asupaika.

Kärgatusest olnud pikali inimesed ja loomad, kukkunud ratsude seljast ka põgenevad rüütli. Vaevalt olid rüütli koledast kärgatusest pikali maas, kui kivi Viljandi kantsist nii ühele kui ka teisele pähe sadanud ning mehed silmapilk tapnud.

Loodi kõrtsi juures olnud veel hiljuti Viljandist sinna sattunud kivi maas.

<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/vanad/eisen/kohalik3/90.html>.

Villu kelder

Legendid maa-alustest käikudest, sügavatest vangikeldritest või kiskjatega täidetud aukudest ümbritsesid enamikku vanadest lossidest. Viljandis räägitakse Villu keldrist. Loo ajalooliseks taustaks on Jüriöö ülestõus. Viljandimaa talupojad teatavasti kevadise ülestõusuga ei ühinenud, kuid kroonikatesse on jõudnud ja tuntuks saanud toomapäeva sündmused Viljandis kotiloo nimetuse all.

1551. aastal trükis ilmunud Johannes Renneri kroonikas on sellest kirjutatud nõnda:

„Nüüd olid ka paljud talupojad Harjus kokku kogunenud, sest nad tahtsid Viljandit ära võtta. Et nad seda aga jõuga ei suutnud korda saata, siis mõtlesid nad välja uue võtte ja lasksid end pista kottidesse rukki sekka (mida nad igal aastal andamina pidid tooma) ja ennast niiviisi linnusesse viia. Aga see anti üles ühe naise poolt, kelle poeg seal hulgas oli, selle palus ta vabaks. Nii võeti kõik teised kinni ja visati nad vangikeldrisse (mis oli väga sügav kelder maa all), kus nad hukka said ja nende luud veel tänapäeval asuvad.“

Pikemalt ning põhjalikumalt on samast sündmusest kirjutanud Russowi kroonika, paigutades selle ajaliselts ordumeister Burchard von Dreilebeni (1340–45) valitsusaja lõppu:

„Ka peaks olema selle meistri ajal toimunud Viljandi talupoegade mäss, kes omavahel nõu olid pidanud, et Viljandi lossis ära tappa komtuur kõigi sakslastega. Ja kuna loss hästi kindlustatud oli, siis mõtlesid nad välja kavala salanõu, kuidas seda märkamatuks alata ja teostada.“

Oli nimelt tavaks, et Viljandi maakonna talumehed pidid oma vilja andamid Viljandi lossi vedama ja seal ära andma. Sel alusel rääkisid nad omavahel kokku, et neist teatav hulk, kes oleks sakslaste vastu küllalt tugevad, ühel päeval korraga sõitku Viljandi lossi oma regede ja suurte viljakottidega; kottis aga viigu igaüks vilja asemel tugev mees oma mõõgaga lossi; ja kui neid siis küllalt palju kohal on, siis avagu igaüks oma kott ja lasku mees välja ning kõik tungigu korraga sakslastele kallale ja tapku nad maha. See salaplaan meeldis hästi talumeestele ning päev määrati kindlaks, mil see peaks sündima, nimelt toomapäeva õhtul (20. XII). Aga see kavalus avaldati Viljandi lossi sakslastele ühe vanaeide poolt, kelle poeg selles salanõus kaasas oli; sellest oli eit oma poja pärast suures mures ning palus sakslasi, et nad halastaksid tema poja peale. Ta näitas ka ära sakslastele märgi, millega pidi ära märgitama kott, milles tema poeg oli. See palve lubati antud teate pärast täita. Kui nüüd talumehed oma kottide ja regedega Viljandi lossi ette jõudsid, lasti neid nii palju sisse, et nendest arvati jagu saavat. Siis olid sakslased oma mõõkadega valmis ja pistsid kõik talumehed kottides surnuks. Igaveseks karistuseks ja mälestuseks määrasid ja panid peale sakslased kõikidele Viljandi maakonna talumeestele, isegi süütutele, uue maksu, mis tuli tasuda igal aastal toomapäeval.“

HELI GROSBERG, Viljandi „kotihoost“ Villu keldrini. Sakala kalender 1993. Viljandi, 1992, lk 118–119.

KIRIKUD

Karksi kirik

Karksi kiriku altari kohal seina sees oli uks, mis hiljem kinni naelutati. Kui uks veel avatud oli, võis selle taga näha vanu kuldasju. Seal nähtud ka ilmutusi. Kord istunud kullapüti otsas väike must koer, kord olnud must kass ning kord vahtinud jälle must suurte sarvedega oinas ukse peal.

Kord visanud Karksi kiriku võõrmünder sinna pühkmed. Siis tulnud kolm musta meest, mustad vammused seljas ja laia lehega kaabud peas, keldrist välja ega andnud enam võõrmünderile hingera-

hu. Kui kiriku vöormünder koju läinud, tulnud need mehed metsas tee peal vastu ja ütelnud: „Mis sa meist tahad, et sa kiriku pühkmed sinna keldrisse viskaid?” Ja nõnda kiusanud nad vöormündrit alati.

Karksi kiriku käärkambri all olevat juba lossi ajast üks suur kelder olnud, kust pääsenud salakäigu kaudu maa-alustesse varakambritesse, mis omakorda olid Vanapagana valvata.

Praost Julius Leo Immanuel Girgenson (Karksi õpetaja aastatel 1877–1911) märganud, et jutluse ajaks käärkambri jäänud vöormündritel on pärast alati kõva kilk peas ja viinahais käib suust välja. Kord läinud praost ootamatult asju uurima ning leidnud käärkambri luugi, mis viinud põrandale alla. Mees sattunud ruumikasse keldrisse. Keset ruumi olnud viinavaat ja sellel kaksiti Vanapagan. Vana lasknud muudkui vaadist viina ja jaganud vöormündritele, kes suurest rõõmust laulu mõrisesenud ning vaadi ümber tantsu löönud. Praost saanud maruvihaseks, kihutanud purjus vöormündrid trepist üles ja kiriku uksest välja. „Et teie haisugi siin ei oleks!” karjunud ta ning põrutanud pühas vihas jalaga vastu põrandat. Sellest tekkinud mõra torni ja kiriku vahele. Praosti käsul müüritud käärkambri kõik kinni. Vanapagan sulgenud keldris salakäigu.

Karksi kandis tuntud mees vana Ligur teadnud kõnelda, et lossi keldritesse jäänud lugemata hulk viina- ja veinivaate. Pikapeale hakanud vaadid mädanema ning lekkima. Kange ja kallid märjukesid ujutanud üle keldrid, kuni leidnud väljapääsu torni alt. Tekkinud allikas hakanud liiva torni alt välja uhtma ning torn hakanudki vajuma. Viina- ja veini allikas voolanud tasapisi aasta ringi, iseäranis virgalt jaanipäeva aegu. Väikeses salkorus olnud alailma paks alkoholiaur. Mida aeg edasi, seda sagedamini pandud tähele, et kirikutagusele nõlvale kauemaks istuma jäänud peolised olnud kas kergelt vintis, lausa purjus ja pikali või siis kõva auru all. Sealt levinudki see ütlemine laiemalt rahva hulka.

<http://www.mulgikultuur.ee/turism/marsruudid/hummuli-torva-ala-karksi-nuia-abja-paluoja-moisakula/>.

Kolga-Jaani kirik

Põhjasõja järel jäänud Kolga-Jaani ümbruskond pikaks ajaks inimtühjaks, kõikjal vaid mets ja ulukid. Kord sattunud üks mõisapreili saatjaskonnaga mahajäetud kiriku juurde, mille võlvidel kasvanud kask. Sellest puust valmistati hiljem härjajike. Jaan Jung on XIX sajandil rahvasuust üles kirjutanud, et Odiste küla Otimatsi talus olnud 120 aastat tagasi (s.o XVIII sajandil) härjajike, mille valmistamiseks kasutatud kiriku võlvidel kasvanud vähemalt 6 tolli jämedust kasse.

Metsa kadunud kiriku leidjana on pakutud ka kütte, kes öösel kõrgemal künkal lõket tehes avastanud, et tegelikult asuvad nad hoopis kiriku võlvidel. Rasketel aegadel on kirikud ikka varjupaika pakkunud. Nii on ka Kolga-Jaani kiriku võlvidel varju otsitud sõdalaste, röövlite ja metsloomade eest. On olemas koguni selline versioon, et võlvide peal varjasid ennast röövlid ise... Igatahes pidi pastor Heino Viksi jutu järgi võlvide peal olema jälgi tuleasemeist.

Kuigi sood ja rabad raskendasid vaenuvägede liikumist, olid inimesed sõdade ajal valmis põgenema ning väärtuslikum vara oli peidetud jahukottidesse ja uputatud jõkke. Oiu jõe suudmes asunud aga kunagi kena väike puukirik, mis Põhjasõja ajal maha põlenud. Kiriku varad ei hävinud tules, sest enne vaenlase tulekut olnud kirikukellad ja väärtasjad jõge mööda alla viidud ning Uti talu kohal jõkke uputatud. Iga esimese püha hommikul on paljud inimesed kellalöömist kuulnud.

HELI GROSBERG, Tornikell minu külas – Kolga-Jaani kirik. Sakala kalender 1998. Viljandi, 1997, lk 90.

Kuidas Halliste kirik oma nime sai

Vanarahva jutu järgi olevat Aliste kirik ennevanasti ühes rahvaga maa alla vajunud. Kui uue kiriku tarbeks jälle materjali hakatud kokku vedama, siis tõusnud kiriku torn nähtavale ning üks hall lind laulnud seal torni otsas nõnda: „Alist! Alist! Alist! Alist!“ Kirik tõusnud aga maa seest ikka kõrgemale. Viimaks jätnud mehed uue kiriku ehitamise seisma ning hakanud vana tõusmist ootama, aga see ei olevat enam kõrgemale tõusnud.

Seal ütelnud hääl ühel päeval meestele: „Koputage või tehke ikka, nagu tahaksite maa seest tõusvat kirikut kuskilt parandada, siis tõuseb ta ruttu üles.“

Mehed teinudki teisel päeval nii, ja juba kolme päeva pärast seisnud kirik täiesti maa peal. Ainult kell puudunud tornis.

Ühel päeval leidnud karjased kella kiriku lähedalt ojast, kus olnud ka kuldhärjaike. Lähedal oleva mõisa härra võtnud kuldhärjaike endale, aga kell tõmmatud kohe kirikutorni. Uue kella hääl kõlanud kuni kaheteistkümne versta kaugusele.

Nüüd tõtanud rahvas ligidalt ja kaugelt kõik kirikusse. Üks hääl ütelnud jutluse ajal: „Kui kiriku müüride sisse ei müürita elusalt üht inimest, siis vajub kirik jälle ühes rahvaga ära.“

Seegi käsk täidetud. Kui noored tüdrukud oma leeriõpetust lõpetanud, siis küsinud õpetaja: „Kas keegi teist ei taha kiriku võtmekandjaks hakata?“

Üks noor talutütar kostnud: „Mina tahan küll.“

See müüritud siis elusalt kiriku müüri sisse. Et küll vanemad oma ainsa tütre eest palunud, pole midagi tähele pandud.

Mõni aeg pärast seda ütelnud jälle üks hääl: „Kui seitse venda ühekorraga siia kirikusse tuleb, siis vajub kirik ära.“

Seal lähedal olnudki ühel isal seitse poega, kes ka seda juttu olevat kuulnud. Need pannud ühel pühapäeva hommikul endid riidesse ja ütelnud isekeski: „Lähme nüüd õieti kõik korraga kirikusse. Saab näha, kas vajub siis kirik jälle maa alla.“

Kui nad juba teel olnud, jäänud viimane vend raskesti haigeks ja pidanud tee peale maha jääma. Nõnda jäänud seekord jälle kirik vajumata.

Uuemal ajal löönud pikne seitsmevennapäeval kiriku põlema ja hävitanud ka selle hea häälega kella. Siis ehitatud kirik uuesti üles, aga linnu ütluse järgi jäänud selle nimeks tänapäevani ikka Aliste kirik.

Seitsmevennapäev on 10. juulil. Rahvusvahelise legendi järgi uinunud sel päeval seitse venda seitsmeks või kolmesajaks aastaks kas kirikus või põllul. Päeva ilma põhjal ennustatud kuiva või vihmast ilma seitsmeks nädalaks.

<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/vanad/eisen/kodujutt/63.html>.

Paistu kirik

Muiste olnud Paistu kihelkond suure paksu metsaga kaetud, seal ei olnud elukohti ega elanud inimesi, vaid metsad ja laaned vahtinud igalt poolt vastu. Seal käinud küll kütid ning jahimehed jahti pidamas, loomi ja lindusid püüdmast, aga südamesse ei olnud ühegi jalg saanud.

Siis nähtud kord ühe kõrge mäe pealt põhja poole vaadates üht hiilgavat torni vastu päeva paistvat. Mindud hulga rahvaga otsima ja leitud viimaks mitmepäevase otsimise järel metsa seest üks kirik. Nõnda olla siis Paistu kirik leitud ning kihelkond saanud endale sellepärast Paistu nimeks, et see kirik olevat paistnud kaugele.

Teist juttu, mis vanarahva suus liiguvad, räägitakse meie ajal õige elavalt. Paistu kirik ja kihelkond saanud oma nime sellest, et see kihelkonna koht, kus kirik seisab, paistnud õige kaugele. Juba vanal ajal nähtud Paistu kiriku torni kaugele Läänemere peale vastu päikest hiilgavat, niisama ka Pärnu alla merelahte. Eesti vanad meremehed tarvitanud seda sagedasti omale teejuhiks, sest siis ei olnud veel tuletorne. Selle järel olevat seda kirikut Paistuks hakatud kutsuma.

Kolmandaks kõnelevat vanarahvas, et Paistu kiriku torn vanal ajal, kui meremehed teda veel hästi ei teadnud, sagedasti neid eksitanud. Siis aga, kui nad teda nähes olid juba harjunud, ei eksinud nad enam mereteele. Et see mägi, kuhu kirik on ehitatud, paistab koos kirikuga kaugele merele, hakkasid meremehedki seda kohta Paistu kohaks kutsuma nii, nagu nimetavad seda Paistu elanikudki.

Nende juttude tõenduse järel peame küll tunnistama, et Paistu on oma nime kaugele paistva koha pärast saanud, sest see koht ja kirik koos on väga kaugele näha. Kui mõne kõrge mäe pealt vaadata, kus mitu kirikut näha on, siis on Paistu ikka üks, kes sinna ära paistab. Sedasama kõnelevad ka karjapoisid, kes pikkade kuuskede otsast kirikutorne vaatamas käivad, et nemad sealt ja sealt nii ja nii palju kirikuid olla näinud, ent üks nende kirikute seas on ikka Paistu olnud.

http://www.eelk.ee/h_paistu.html.

Pilistvere kirik

Kui kirikut ehitati, lagunes öösel kõik, mis päeval tehti. Teadjamad mehed ütlesid, et tuleb vaht välja panna. Otsiti vabatahtlikku ning Pillipere talu peremees Andres nõustus. Mees võeti kinni ja müüriti altari taha seina sisse. Siit on ka kirik endale nime saanud – Pilistvere Andrease kirik.

Teise variandi järgi nägi mees unes, et kirik jääb püsima, kui mees seina sisse müürida. Pikk pillimees Villem joodeti purju ning müüriti sandikoja müüri sisse. Et mees oli pikk, sai ka kirik hästi kõrge torni.

Kolmas lugu meenutab pisut Oleviste legendi. Kiriku ehitajad pidid ühe mehe Vanapaganale lubama. Kirik sai valmis. Üks ehitusel töötanud poiss otsustas meistrile oma julgust ja osavust näidata. Kui teised lõunal olid, ronis poiss torni risti panema. Kui meister lõunalt tuli, hüüdis poiss ülevalt: „Kummasse auku ma risti panen?“ Meister ehmus seepeale ja mõtles, et nüüd kukub alla, sest näeb juba kahte auku. Nii juhtuski.

HELI GROSBERG, Tornikell minu külas – Pilistvere kirik. Sakala kalender 1994. Viljandi, 1993, lk 104.

Risti kabel

Esimese arvatavalt rahvaehtsa loo saatis Jakob Hurdale Suure-Jaani kiriku kellamees Mart Kielas 1890. aastal.

Vanamõisa küla ja Rattama talude vahel on näha ühe hoone varemed. Üks vana taluisa rääkinud, et need on kiriku varemed. Ükskord olnud kroonu vägi seal taludes korteris. Ülem olnud mõisas ja jäänud haigeks. Mõned teadsid rääkida, et tal olnud silmahaigus. Ta olevat seal metsi mööda jahti pidanud, väsimuses ühe kõrgema kingu peale maha heitnud ja unes näinud, et ta sinna kiriku peab

ehitama, siis saab ta terveks. Kirik sai valmis ning ülemgi sai aegamööda terveks. Ta käis oma sol-datitega sagedasti kirikus palvetamas.

Nõnda kestnud see mõni aeg. Kui sõjakärin lahti läks, siis pidid ka nemad oma abiga sinna tõttama, kus neid kõige rohkem tarvis oli. Ümberkaudsed inimesed käinud veel palvetamas ning mõni oma ebajumalale ande viimas. Naised, kel polnud lapsi, olid neljapäeva õhtuti läinud sealt abi otsima. Nad olevat neljakäpakil paljalt kolm korda ümber kiriku käinud, kus mehed abistanud nende toi-metust. Seda näinud mõned mõisa talitajad, need rääkinud juttu edasi ja tahtnud seda nõia kodu ära lõhkuda.

Pärsti mõisas olnud üks julge valitseja, kes tahtnud seda kirikut lõhkuda. Inimesed oodanud, et tal mõni viga peab sündima. Viimaks olevatki ta vigaseks jäänud. Seda võib aga igapähele juhtuda, sest õnnetus ei käi kive ega kände mööda, ei siis ega nüüd.

<http://www.folklore.ee/era/nt/PF9/vastrik.htm>.

Suure-Jaani kirik

1. Kuidas Suure-Jaani kirik nime sai

Sellest, kuidas kirik endale nime sai, räägib kaks legendi. Neist esimene kõneleb, et kui otsiti kohta kiriku ehitamiseks, pani üks suur Jaani-nimeline mees palgid vankri peale ja rakendas härjad ette. Sinna, kuhu härjad seisma jäid, ehitatigi kirik.

Teise legendi järgi oli sõdades nõnda palju inimesi surma saanud või metsadesse põgenenud, nii et pikka aega üksi seisnud kiriku ümber kasvas mets. Kord leidis üks Jaani-nimeline mees metsast kiriku ja hakkas kella lööma. Helina peale tuli rahvas ning seadis kiriku korda.

Kolmas legend jutustab, et esialgu oli kirik hoopis 3–4 vakamaad lõunas surnuaia taga põllul. Seal olnud poole vakamaa suurune ja viie sülla sügavune pikergune auk, kuhu eelmine kirik vajunud, kui seitse vanda korraga sisse läinud. Mõnikord olla laupäeva öösel kellahelinat kuulnud... Sama augu kohta on teinegi legend, mille järgi härg, kes viis Oisu järve Öissu, seal sõraga maad kraapis.

2. Kuidas Suure-Jaani kirikut ehitati

Kui kirikut ehitama hakati, tuli kohale vedada suur vall (Valula Püha Johanni valli kirik?) liiva, mis ulatanud praeguse linna keskusest tükk maad kaugemale. Seda mööda toimetati raudkivimürakaid kohale. Kui kirik valmis sai, kaevati ta liivamäest välja ning veeti liiv laiali.

Teise legendi järgi ei saadud kiriku ehitamisega kuidagi lõpule – kas varises varem ehitatu kokku või murdusid talad. Asi muutus, kui kirikule pandi kadakapuust talad.

HELI GROSBERG, Tornikell minu külas – Suure-Jaani kirik. Sakala kalender 1994. Viljandi, 1993, lk 39–41.

Viljandi kirik

Vanal ajal hakatud Viljandi järve kaldale kirikut ehitama, ent ehitus ei edenenu, müürid ei püsi-nud paigal. Ühed soovitanud kedagi inimest kirikusse müürida, teised mingisugust töotust anda. Otsitud, otsitud, kuid ei leitud kedagi, kes laseks end kiriku seintesse müürida. Lõpuks hüüdnud

meister tööle minnes kiriku aluse juures valju häälega: „Kirik saagu maahaldja omaks, kui seitse venda korraga kirikusse tulevad!“

Maahaldjas kuulnud meistri töotust. See meeldinud talle ning ta ei takistanud enam ehitust. Ehitajate töö edenenud nüüd jõudsasti. Müürid ei lõhkenud enam ega vajunud ümber. Mõne kuu pärast olnud kaunis kirik valmis.

Eks kogudus saanud kuulda, mis töotus maahaldjale antud. Kirikuhärra kohe lapsi manitsema, et vennad seitsmekesi kirikusse ei läheks. Kõigil vendadel olnud kartus kiriku eest: ei julgenud kolmekesigi kirikusse minna.

Korra juhtunud kiriku pühkimise ajal kana kuue pojaga kirikusse; teised jäänud väljapoole kirikut. Kirik hakanud paukuma ja pragisema. Kirikumees juhtunud pragisemist ja paukumist kuulma ning kihutanud kana kõigi poegadega välja. Sedaviisi jäänud kirik seisma.

Korra juhtunud aga Tarvastust seitse venda ühel ajal Viljandisse. Ilma et nad oleks üksteisest midagi teadnud, läinud kõik vennad pühapäeval kirikusse. Peale selle ei aimanud vennad, et Viljandi kiriku ehituse ajal oli säärane töotus antud.

Niipea kui seitsmes vend kirikusse astunud, hakanud kirik pragisema ja vajuma. Kirikulised märganud, et vist on seitse venda kirikus: jooksnud, mis suutnud, kirikust välja. Seitse venda jäänud aga ammuli suuga vaatama, miks inimesed kirikust jooksevad. Ei saanud esiti kiriku vajumisest arugi.

Kirik jäänud kirikulistest tühjaks. Nüüd alles märganud vennad lugu. Kippunud kirikust välja, aga jalgadel nagu tina sees. Vennad ei suutnud neid tõsta. Kirik vajunud aga suure tuhinaga madalamasse. Pea ei paistnud kirikust enam torni ristigi.

Endise kiriku asemel on nüüd veel sügav lohk näha.

Jõulu-, uueaasta- ja jaaniöösi on lohu põhjast oreli ja kellade häält kuulda. Oreli ja kellade heliga annab ära vajunud kirik enesest veel tunnistust.

<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/vanad/eisen/kohalik2/79.html>.

VILJANDIMAA MUUSEUMID

August Kitzbergi tubamuuseum, asutatud 1983, alates 1998. aastast eraomand.
Maie talu, Leeli, 69104 Karksi vald, tel 433 1116.

Heimtali koduloomuuseum, asutatud 1988, Eesti Rahva Muuseumi filiaal.
Heimtali, 71102 Pärsti vald, tel 439 8126, heimtalimuuseum@hotmail.ee.

Heliloojate Kappide majamuuseum, asutatud 1973 Viljandi Muuseumi filiaalina, 1996. aastast munitsipaalne.
Tallinna 30, 71502 Suure-Jaani, tel 437 1190, 437 1486.

Johann Köleri muuseum, asutatud 1996, eraomand.
Johann Köleri Muuseumi Ühing, Lubjassaare talu, Ivaski küla, 71301 Suure-Jaani vald, omanik Linda Köhler, tel 435 8513, lindakhler@gmail.com.

Karksi külamuuseum, asutatud 1984, munitsipaalne (eksponaadid eraomanduses).
Karksi Külamaja, Karksi küla, 69194 Karksi vald, tel 433 1302, 5342 8070.

Kondase keskus, asutatud 2003, munitsipaalne.
Pikk tn 8, 71003 Viljandi, tel 433 3968, kondas@kondas.ee.

Mart Saare majamuuseum, asutatud 1965, Viljandi Muuseumi filiaal, riiklik.
Hüpassaare talu, Vihi küla, 71408 Suure-Jaani vald, tel 435 7141, 521 6675; info ka Viljandi Muuseumist tel 433 3316.

Mulgi külamuuseum, asutatud 1993, munitsipaalne.
Kosksilla Algkool, Mulgi küla, Uue-Kariste, 69504 Halliste vald, tel 435 9156, kosksilla@hotmail.ee.

Mõisaküla muuseum, asutatud 1970 ametkondlikuna, 1992. aastast munitsipaalne.
Jaan Sihveri 4, 69302 Mõisaküla, tel 435 5607, muuseum@moisakyla.ee.

Olustvere muuseum, asutatud 1960, ametkondlik.
Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskool, 70401 Suure-Jaani vald, tel 437 4280, Olustvere TMMK sekretär, tel 437 4290.

Tarvastu muuseum, asutatud 2006, munitsipaalne.
Posti 52b, 69701 Mustla, Tarvastu vald, Viljandimaa, tel 436 6262, raamatukogu@tarvastu.ee.

Viljandi Maagümnaasiumi muuseum, asutatud 1993, ametkondlik.
Uueveski tee 1, 71004 Viljandi, tel 434 7380.

Viljandi muuseum, asutatud 1878, riiklik.
Kindral Laidoneri plats 10, 71020 Viljandi, direktor Jaak Pihlak, tel 433 3663, 433 3664, 433 3316, info@muuseum.viljandimaa.ee.

Viljandi Paalalinna gümnaasiumi muuseum.
Paala tee 46, 71013 Viljandi, tel 5349 1767.

Viljandimaa päästeteenistuse Mustla komando muuseum, asutatud 1993, eraomand.
Mustla alev, Tuletõrjedepoo, omanik Aare Mikk, tel 436 6112, 436 6101.

Väike-Männiku talumuuseum.

Iia küla, 71211 Kõpu vald, Edu Kuill, tel 510 5314, Helgi Rattas, tel 439 6642, 435 9315.

Õisu mõisa sepikoda, eraomand.

Omanik Urmas Tuuleveski, tel 511 8697, urmas@viljandimaa.ee.

- NR NIMI**
- 1 Kommunismiohvrite memoriaal Pilstveres
 - 2 Pilstvere kirik
 - 3 Kõo mõis
 - 4 Olustvere mõis
 - 5 Lõhavere linnamägi
 - 6 Suure-Jaani kirik
 - 7 Lembitu kuju Suure-Jaanis
 - 8 Villem Reimani mälestussammas Kolga-Jaanis
 - 9 Välgita mõis
 - 10 Rõika-Meleski klaasivabrik
 - 11 Risti kabel
 - 12 Pansionaadihoone Viljandis
 - 13 Liivimaa Maagümnaasiumi hoone ja park
 - 14 Koidu seltsimaja
 - 15 Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi Maja
 - 16 Carl Robert Jakobsoni skulptuur
 - 17 Monument Teises maailmasõjas hukkunud punaarmeelestele ja tsiviiliskutele
 - 18 Martin Kleini pronkskuju
 - 19 Johann Kõleri monument
 - 20 Viljandi linnamüür
 - 21 Viljandi vana apteegimaja
 - 22 Viljandi raekoda
 - 23 Jaan Rieti maja Viljandis
 - 24 Viljandi vana veetorn
 - 25 Ugala teatrimaja
 - 26 Rootsiaegne Viljandi mõis
 - 27 Viljandi Jaani kirik
 - 28 Eesti Pärimusmuusika Keskus
 - 29 Saksa sõdurite kalmistu
 - 30 Viljandi ordulinnus
 - 31 Kiviheitemasinate platvormid
 - 32 Viljandi rippisild
 - 33 Viljandi tuletikuvabrik
 - 34 Viljandi-Mõisaküla raudtee
 - 35 Johan Laidoneri sünnikoht
 - 36 Viiratsi seakombinaat
 - 37 Valma asulakoht
 - 38 Suure-Kõpu mõis
 - 39 Heimtali mõis
 - 40 Siniälliku linnamägi
 - 41 Paistu kirik
 - 42 Tarvaste ordulinnus
 - 43 Õisu mõis
 - 44 Mulgi häärber Hallistes
 - 45 Anrepi lõvi
 - 46 Kärstna Vabadussõja mälestussammas
 - 47 Abja pangamaja
 - 48 Karksi ordulinnus
 - 49 Mõisaküla luteri kirik
 - 50 Balti keti mälestusmärk Eesti-Läti piiril

ISBN 978-9949-9214-4-7

9 789949 921447

0 5 10 km
REGIO 1:360 000
 www.regio.ee/kaardid KL-11-074 © 2011